

ԱՇՈՏ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

ՔՈԶԱՐՅԱՆԱԿԱՆ «ԱՃԻ»
ԱՌԱՍՊԵԼԸ

33(47.925)

2P-34

հշ

ԱՇՈՏ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

0150

ՔՈԶԱՐՅԱՆԱԿԱՆ
«ԱՃԻ» ԱՌԱՍՊԵԼԸ

ԱՅԿԱՅԻ

ԵՐԵՎԱՆ
2018

Մասնագիտական խմբագիր՝
Վահագն Խաչատրյան

ASHOT MARKOSYAN

THE QOCHARYAN "GROWTH" MYTH

Erevan 2018

Մարկոսյան Աշոտ/ Քոչարյանական «աճի» առասպելը, – Եր.,
«Անտարես» հրատ., 2018թ. – 120 էջ:

Աշխատանքում վերլուծվել են Հայաստանի Հանրապետությունում 1999–2008 թթ.-ին իրականացված տնտեսական քաղաքականությանը բնորոշ գծերը, միտումները և պետական վիճակագրական փաստացի ու հարուստ տվյալների հիման վրա ցույց են տրվել այդ ժամանակահատվածում իրականացված քաղաքականության ինչպես կարճաժամկետ, այնպես էլ երկարաժամկետ ազդեցության բացասական հետևանքները ՀՀ տնտեսության, դրա առանձին ոլորտների և բնակչության բարեկեցության վրա:

Նախատեսված է ընթերցողների լայն շրջանակի համար:

ISBN 978-9939-76-327-9

© Մարկոսյան Ա., 2018

© «Անտարես», 2018

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	5
1. ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԲԱՐՁՐ ՄԱԿԱՐԴԱԿՈՎ ԻՐԱԿԱՆԱՑՎԱԾ ՄԱՆԻՊՈՒԼՅԱՑԻԱՆԵՐԸ ԿԱՄ ԿՈՐՄՎԱԾ ՏԱՄՆԱՄՅԱԿԸ	7
2. ԲՈՂԱՐՅԱՆԱԿԱՆ «ԱՃԻ» «ՇԱՐԺԻՉ ՈՒԺԵՐԸ»	17
2.1. Շինարարությունը	17
2.2. Անձնական (անհատական) դրամական փոխանցումները	25
2.3. Բնակչության զբաղվածությունը	27
2.4. Արտաքին առևտուրը և երկրի համեմատական առավելությունները	30
2.5. Արտաքին պարտքը	32
3. ԻՐԱԿԱՆԱՑՎԱԾ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ	33
3.1. Հանրապետության վճարային հաշվեկշիռը	33
3.2. Բնակչության աղքատացումը, անհավասարության խորացումը և աղքատության հաղթահարման դրամական արժեքը	40
3.3. Ազգային հարստություն ստեղծելու տնտեսության ներուժը	43
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ	49
ԱՂՅՈՒՍԱԿՆԵՐ	51

ՆԵՐԱՇՈՒԹՅՈՒՆ

*Աշխարհի բոլոր ժամանակների և ժողովուրդների
առասպելները ստեղծել են մարդիկ:
Ժողովրդական իմաստություն*

Հատկապես վերջին օրերին, կապված հայտնի իրադարձությունների հետ, ակտիվացել է Հայաստանի երրորդ հանրապետության երկրորդ նախագահը: Մասնավորապես, 2018թ.-ի օգոստոսի 16-ին երկիր Մեդիա հեռուստաընկերությանը տրված հարցազրույցում նա նշեց, որ իր նախագահական 10-ը տարիների ընթացքում հանրապետությունում գրանցվել է աննախադեպ երկնիշ տնտեսական աճ, որի արդյունքում ՀՀ ՀՆԱ-ն ավելացել է ավելի քան 5 անգամ, իսկ պետական բյուջեի եկամուտները՝ 8 անգամ:

Սովորական քաղաքացու վրա այս թվերը կարող են ունենալ տպավորիչ ազդեցություն, որովհետև տասնամյակի ընթացքում մակրոտնտեսական նման ցուցանիշների աճը երկրների տնտեսական պատմության մեջ իրոք աննախադեպ է: Սակայն, յուրաքանչյուր բանական մարդ հարց է տալիս, թե ինչպե՞ս կարող է ղժվարին քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական բարդ իրավիճակում հայտնված փոքր երկիրը գրանցել այդպիսի բարձր ցուցանիշներ: Եվ մի՞թե ՀՀ երկրորդ նախագահը այնքան զորեղ էր, որ կարողացավ հասնել նման ձեռքբերումների և նվաճումների:

Ո՞րն է իրողությունը, և նման պնդումները ի՞նչ աղերս ունեն ճշմարտության հետ: Այս և նմանատիպ այլ հարցերին պատասխանելու համար ամենակարևոր փաստարկը «չոր թվերի լեզվով» խոսելն է, այդ պատճառով էլ ստորև ներկայացվող նյութում օգտագործվում են բացառապես պետական պաշտոնական վիճակագրական տվյալներն ու դրանց հիման վրա կատարված վերլուծություններն ու եզրահանգումները:

Քոչարյանական տասնամյակում իրականացված տնտեսական քաղաքականությունը բնութագրելու նպատակով բերված ցուցանիշների վիճակագրական շարքերը ընդգրկում են 1999-ից 2010-ը թվականները: Ու թեև քոչարյանական տխրահոջակ նախագահական կառավարման տասնամյակն ավարտվում է 2008թ.-ի մարտի 1-ով, այդ քաղաքականության սնանկությունը ցույց տալու համար նպատակահարմար գտանք ներկայացնել նաև 2009թ.-ի համապատասխան ցուցանիշները, որպեսզի առավել պատկերավոր դառնան քոչարյանական կորսված տասնամյակի անփառունակությունը և երկրի համար ունեցած թե՛ քաղաքական և թե՛ սոցիալ-տնտեսական ծանր հետևանքները:

1. ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԲԱՐՁՐ ՄԱԿԱՐԴԱԿՈՎ ԻՐԱԿԱՆԱՑՎԱԾ ՄԱՆԻԴՊՈՒԼՅԱՑԻԱԼԵՐԸ ԿԱՄ ԿՈՐՍՎԱԾ ՏԱՆԱՄՅԱԿԸ

Я тогда — по полю вдоль реки ...
Света — тьма, нет Бога!
А в чистом поле — васильки,
И дальняя дорога.
Вдоль дороги — лес густой
С бабами-ягами,
А в конце дороги той
Плаха с топорами.

Где-то кони пляшут в такт,
Нехотя и плавно.
Вдоль дороги всё не так,
А в конце — подавно.
И ни церковь, и ни кабак —
Ничего не свято!
Нет, ребята, всё не так!
Всё не так, ребята...

*Из песни "Моя цыганская"
В. Высоцкий*

Այդուսակ 1-ում ներկայացված են ՀՀ ՀՆԱ-ի (այդ թվում՝ բնակչության մեկ շնչի հաշվով), ՀՀ դրամ/ԱՄՆ դոլարի փոխարժեքի և ՀՀ բնակչության թվաքանակի վերաբերյալ տվյալները:

Մեր խորին համոզմամբ ՀՀ-ում տնտեսական աճի ցուցանիշները գիտակցաբար աղավաղվել են՝ նվազեցնելով դրանց բազիսային (1990թ.) մակարդակը: Այդպիսի մոտեցման նպատակն է եղել, ունենալով ցածր բազային մեծություն, ցույց տալ աճի ավելի բարձր տեսլեր: Այս հանգամանքը պարզվում է Հարավային Կովկասի երեք հանրապե-

տությունների ՀՆԱ-ների ցուցանիշների ուսումնասիրության արդյունքում: Այսպես, 1990թ.-ի համեմատությամբ 2000թ.-ին Վրաստանի ՀՆԱ-ի մեծությունը կազմել է 37.5%, 2004թ.-ին՝ 48.7%, 2008թ.-ին՝ 67.1%, 2013թ.-ին՝ 80.9%, 2017թ.-ին՝ 93%: Հայաստանի համար այդ ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար՝ 2000թ.-ին՝ 64%, 2004թ.-ին՝ 99.9%, 2008թ.-ին՝ 156.7%, 2013թ.-ին՝ 159.3% և 2017թ.-ին՝ 183.3%, իսկ Ադրբեջանի համար՝ 47.5%, 58.9%, 89.3%, 210.0%, 262.0% և 264.4% (հաշվարկները կատարվել են Համաշխարհային բանկի կողմից մշակված համաշխարհային զարգացման ցուցանիշների հիման վրա): Նկատենք նաև, որ 1990թ.-ին նշված երեք երկրների ՀՆԱ-ների մեծությունները կազմել են՝ Հայաստանինը՝ 2.25 մլրդ ԱՄՆ դոլար, Ադրբեջանինը՝ 8.85 մլրդ ԱՄՆ դոլար և Վրաստանինը՝ 7.75 մլրդ ԱՄՆ դոլար, իսկ մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն 1990թ.-ին կազմել է՝ Հայաստանում՝ 637 ԱՄՆ դոլար, Ադրբեջանում՝ 1237 ԱՄՆ դոլար, Վրաստանում՝ 1614 ԱՄՆ դոլար: Ամենևին էլ չմերժելով այն հանգամանքը, որ Ռ.Քոչարյանի՝ նախագահության տարիներին ՀՀ-ում գրանցվել է տնտեսական աճ, սակայն կարծում ենք, որ դրա միջին տարեկան մեծությունը կազմել է ոչ թե 10.5%, այլ իրական տնտեսական աճը կազմել է տարեկան 4.15% (10.5 / 2.53), որտեղ 2.53-ը 1990թ.-ի՝ բազիսային տարվա համեմատ ՀՆԱ-ի շրջայակապ ինդեքսի նվազեցման մեծությունն է: Նշված հանգամանքի վրա առաջին անգամ ուշադրություն է դարձրել ՀՀ նախկին վարչապետ, պրոֆ. Հ.Ա. Բագրատյանը ՀՀ Ազգային ժողովի 5-րդ գումարման նստաշրջանում: Պրոֆեսոր Բագրատյանը նաև բերում է այսպիսի տվյալներ. 1990թ.-ին մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն կազմել է Հայաստանում՝ 2950 ուրվի, Վրաստանում՝ 2750 ուրվի և Ադրբեջանում՝ 2060 ուրվի²: Այստեղից նա նույնպես եզրակացնում է, որ որպեսզի քոչարյանական

¹ Ռ. Քոչարյանը ՀՀ վարչապետ է նշանակվել 1997թ.-ի մարտի 14-ին, ՀՀ նախագահ է ընտրվել 1998թ.-ի ապրիլի 9-ին, իսկ նրա նախագահական երկրորդ ժամանակաշրջանն ավարտվել է 2008թ.-ի ապրիլին: Սակայն ելնելով այն հիմնադրույթից, որ ՀՀ նախագահի գործողությունների 60%-ն իրականացվում է նրա լիազորությունները ստանձնելուց վեց ամիս հետո, իսկ 100%-ը՝ մեկ տարի անց, այդ պատճառով էլ մեր հաշվարկներն իրականացվել են սկսած 1999 թվականից:

² Հաշվված է՝ Страны-члены СНГ в 1993г. Статистический ежегодник. Статкомитет СНГ. - М.: 1994, стр. 12-13.

քարձր աճը տեղավորվի ՀՆԱ-ի մեջ ՀՀ ԱՎԾ-ի պետը պարզապես իջեցրել է ՀՆԱ-ի 1990 թվականի բազան:

Այդուհանդերձ տվյալներից հետևում է, որ 2008թ.-ին 1999թ.-ի համեմատությամբ ՀՀ ՀՆԱ-ն (այդ թվում՝ բնակչության մեկ շնչի հաշվով) դրամական արտահայտությամբ ավելացել է 3.61 անգամ, դոլարային արտահայտությամբ՝ 6.32 անգամ: ՀՀ դրամ / ԱՄՆ դոլար փոխարժեքը 2008թ.-ին 1999թ.-ի համեմատությամբ կազմել է 57.2%: Հաջորդ եզրակացությունը, որը կարելի է կատարել այդուհանդերձ տվյալներից այն է, որ 2009 թվականին նախորդ տարվա համեմատությամբ նկատվել է ՀՆԱ-ի զգալի անկում, որը աշխարհի անկում գրանցած երկրների շարքում իր մեծությամբ երրորդն է: Հարց է առաջանում, ո՞րն է դրա պատճառը: Պատասխանը հայտնի է բոլորին՝ 2008թ.-ին սկսված համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը, որի «ալիքները» Հայաստան հասան 2009 թվականին: Այստեղից կարելի է կատարել հետևյալ եզրակացությունը. ՀՀ-ում ՀՆԱ-ի 1999-2008 թվականների զգալի աճը մեծապես կապված է եղել համաշխարհային տնտեսության վերելքի հետ և այն հիմնականում պայմանավորված է եղել արտաքին գործոններով, որը խաթարվել է հենց արտաքին գործոնի (համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի) հետևանքով: Երկրորդ եզրահանգումն այն է, որ 1999-2008 թթ. ընթացքում ՀՀ-ում ձևավորված տնտեսությունը և նրա կառուցվածքը չեն ունեցել կայունության և դիմադրողականության բավարար պաշար, և արտաքին ցնցումների պատճառով տնտեսությունը պարզապես փլուզվել է: Այլ կերպ ասած, վերը նշված տասնամյակում ստեղծվել է տնտեսության անարդյունավետ կառուցվածք, որն ուղղակի կախվածության մեջ է գտնվել արտաքին գործոններից, ու դրանցից թեկուզ մեկի պատճառով տնտեսության հավասարակշռությունը խախտվել է: Այդ են վկայում նաև համաշխարհային տնտեսության զարգացման ցուցանիշները, որոնց համաձայն համաշխարհային ՀՆԱ-ն 1999-2008 թթ.-ին կրկնապատկվել է (կամ ավելի ստույգ՝ աճել է 1.95 անգամ), 1999թ.-ին համաշխարհային ՀՆԱ-ի մեծությունը կազմել է 32.5 տրիլիոն ԱՄՆ դոլար, որը 2008թ.-ին հասել է 63.4 տրիլիոն ԱՄՆ դոլարի³: Անընդունելի է խոսել առանձին երկրում տնտեսական աճի ցուցանիշի

³ Տե՛ս <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

փոփոխությունների մասին՝ առանց դիտարկելու համաշխարհային միտումները և համեմատություններ անցկացնելու մյուս երկրներում նույն ցուցանիշի դինամիկայի հետ: Այդ նպատակով աղյուսակ 2-ում բերված է աշխարհում և մի շարք երկրներում ՀՆԱ-ի մեծությունների դինամիկան 1999–2009 թվականներին, որտեղ դիտարկված է աշխարհի ամենահզոր տնտեսություն ունեցող երկրի՝ ԱՄՆ-ի, Եվրասիական տնտեսական միության անդամ երկրների, ՀՀ-ի և նրա հարևան երկրների ՀՆԱ-ի մեծությունների փոփոխությունները: Այսինքն՝ հիմնականում այն երկրների, որոնք սերտ առևտրատնտեսական հարաբերություններ ունեն Հայաստանի Հանրապետության հետ:

Աղյուսակ 2-ի տվյալներից հետևում է, որ 1999–2008 թթ. ժամանակահատվածում տնտեսական աճի ամենաբարձր ցուցանիշներ ունեցող առաջին երեք երկրներն են՝ Ադրբեջանը, Ռուսաստանի Դաշնությունը և Ղազախստանը (որոնք հիմնականում վառելիքաէներգետիկ ռեսուրսներ արտահանող երկրներ են): Ինչ վերաբերում է մյուս երկրներին, ապա նրանց տնտեսական աճը նույնպես զգալի է եղել. Բելառուսը՝ 5 անգամ, Վրաստանը՝ 4.5, Դրոզգուսանը՝ 4.2, Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը՝ 3.5, Թուրքիան՝ 2.9 անգամ: Այսինքն, այնպես չէ, որ մյուս երկրներում ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում տնտեսական զգալի աճ չի գրանցվել, իսկ Հայաստանում այն կազմել է 6.4 անգամ: Այս տեսանկյունից առավել հետաքրքրական է, թե ուսումնասիրվող տասնամյակի զարգացման արդյունքում երկիրն ինչպիսի «ամրության» տնտեսություն է ունեցել:

Աղյուսակ 2-ի տվյալներից հետևում է, որ բերված երկրների շարքում ամենախոցելիին եղել է ՀՀ տնտեսությունը, քանի որ նախորդ տարվա համեմատությամբ 2009թ.-ին ՀՆԱ-ի անկման երկրորդ ամենաբարձր (Ռուսաստանի Դաշնությունից հետո, որտեղ անկումը կազմել է 26.4%) ցուցանիշն ունեցել է Հայաստանի Հանրապետությունը, այն կազմել է 25.9% (իսկ դրամական արտահայտությամբ 14.1%): Համեմատության համար նշենք, որ այդ նույն ժամանակահատվածում տեղի ունեցած ՀՆԱ-ի անկումը, օրինակ, Բելառուսում կազմել է 18.9%, Վրաստանում՝ 16.4%, Թուրքիայում՝ 15.6%, իսկ Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում տեղի է ունեցել 101.97% ՀՆԱ-ի աճ: Բերված

միջազգային համադրություններից հետևում է, որ ինչպես հիմնական գործընկեր երկրների, այնպես էլ տարածաշրջանային մյուս երկրների համեմատությամբ ՀՀ տնտեսությունն ամենաքիչ դիվերսիֆիկացվածներից մեկն է:

Աղյուսակ 3-ում բերված է ՀՀ համախմբված բյուջեի ցուցանիշների շարժը 1999–2009 թվականներին: Աղյուսակի տվյալներից հետևում է, որ ՀՀ համախմբված բյուջեի եկամուտները 1999–2008 թթ. ժամանակահատվածում ավելացել են 4.2 անգամ, այդ թվում՝ հարկերի և տուրքերի մասով՝ 4.7 անգամ, այլ եկամուտների մասով՝ 3.0 անգամ: Բյուջեի ընդամենը ծախսերն աճել են 3.4 անգամ, իսկ պակասուրդը (դեֆիցիտը)՝ կրճատվել է կիսով չափ: Աղյուսակ 3-ի տվյալներից հետևում է նաև, որ ՀՀ համախմբված բյուջեի ծախսերի աճը (1999–2009 թթ.-ին 3.9 անգամ) ձեռք է բերվել ոչ միայն եկամուտների ավելացման (3.7 անգամ, և ոչ թե 8 անգամ, ինչպես պնդում է ՀՀ երկրորդ նախագահը) այլև բյուջեի պակասուրդի նշված ժամանակահատվածում 4.6 անգամ (1999թ.-ի 51667.2 մլն ՀՀ դրամից 2009թ.-ին պակասուրդը դարձել է 235889.1 մլն ՀՀ դրամ) աճի հաշվին: Այսինքն, հանրապետության զարգացման ոչ կայուն իրավիճակը դրսևորվեց նաև այն հանգամանքով, որ 2009թ.-ին 2008թ.-ի համեմատությամբ համախմբված բյուջեի եկամուտները նվազեցին 11.4%-ով, այդ թվում՝ հարկերը և տուրքերը՝ 13.1%-ով, այլ եկամուտները՝ 1.6%-ով, պաշտոնական դրամաշնորհներն ավելացան 42.9%-ով: Նույն ժամանակահատվածում բյուջեի ընդամենը ծախսերն ավելացան 14.2%-ով, իսկ համախմբված բյուջեի պակասուրդը՝ 786.8%-ով:

Հանրապետության համախմբված բյուջեի այդպիսի վիճակը լուրջ «նախադրյալներ» ստեղծեց փողի արժեզրկման համար (բավական է նշել, որ ՀՀ սպառողական գների ինդեքսը (համաթիվը) կազմել է 2008թ.-ին՝ 109.0% իսկ 2010թ.-ին՝ 108.2%, ինչը 2000–2017 թթ. սպառողական գների ինդեքսի ժամանակագրական շարքում ամենաբարձր ցուցանիշներն են եղել (տե՛ս աղյուսակ 4-ը):

Առաջ անցնելով նշենք, որ ամեն գնով տնտեսական աճի բարձր ցուցանիշներ «նկարելու» քաղաքական մարմնաջը շարունակվեց նաև 2009 թվականին տնտեսական ճգնաժամը «հարթահարելու» և հետագա

տարիներին աճի բարձր ցուցանիշներ ներկայացնելու համար: Այսպես, 2009թ.-ին տնտեսական անկման 14.1%-ին հաջորդեց 2010թ.-ի 2.2% տնտեսական աճը, որը տնտեսագիտության տեսանկյունից արտառոց և բացառիկ երևույթ էր և բնորոշ էր միայն տնտեսական աճի հայկական «հրաշքին», բանի որ, ինչպես վկայում է տնտեսագիտության տեսությունը, երբ որևէ երկրի ՀՆԱ-ն նվազում է T ժամանակամիջոցում, ապա ճգնաժամից առաջ գրանցված տնտեսական աճի ցուցանիշին հասնելու համար անհրաժեշտ է 3T ժամանակահատված: Այդպիսի աճի հիմնական «գործիքը» << դրամ/ԱՄՆ դոլար փոխարժեքի փոփոխությունն էր, կամ << դրամի արժեզրկումը, ինչը և գործի դրվեց 2009-2010 թվականներին, երբ 2008թ.-ի մեկ ԱՄՆ դոլարի 306.0 դրամ միջին փոխարժեքը 2009թ.-ին դարձավ 363.3 << դրամ, իսկ 2010թ.-ին՝ 373.7 << դրամ (տե՛ս աղյուսակ 5-ը): Այսինքն, երկրի զարգացման տնտեսական ցուցանիշները նորից «բաղաբականացվեցին» (երբ տեղի է ունենում ոչ թե իրական սպառողական բարիքների ավելացում՝ նյութա-իրային տեսքով, այլ պարզապես դրանց գների բարձրացում)՝ առանց հաշվի առնելու տնտեսական զարգացման հնարավորություններն ու իրողությունները:

Անդրադառնալով 1999-2009 թթ. ժամանակահատվածում << համախմբված բյուջեի համեմատական ցուցանիշներին (աղյուսակ 6) նկատենք, որ.

➤ եթե 1999թ.-ին համախմբված բյուջեի ընդամենը եկամուտների և պաշտոնական տրանսֆերտների հարաբերությունը ՀՆԱ-ին կազմել է 19.3%, ապա 2008թ.-ին՝ 22.4%, իսկ 2009թ.-ին՝ 22.9%, այսինքն համախմբված բյուջեի մուտքերի հավաքելիության աստիճանը եական փոփոխություններ չի կրել (2008թ.-ի փոփոխությունը 1999թ.-ի համեմատությամբ կազմել է 3.1 տոկոսային կետ), միջոցն այդ նույն ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ի աճը կազմել է 3.6 անգամ, ինչը նշված ժամանակահատվածում հանրապետությունում ցածր արդյունավետ հարկային վարչարարության և բարձր սովետայինության հետևանք է: Ավելին, եթե ընդամենը եկամուտներ և պաշտոնական տրանսֆերտներ/ՀՆԱ հարաբերակցությունը զարգացող երկրներում միջին հաշվով կազմում է առնվազն 38-40%, ապա Հայաստանում ձևավորված նման ցուցանիշը վկայում է

չհավաքված եկամուտների (հիմնականում հարկերի և տուրքերի) պետության կողմից կարգավորման հանցավոր միջամտությամբ, ինչը բազմաթիվ բացահայտումների առիթ դարձավ 2018թ.-ի ապրիլ-մայիս ամիսներին տեղի ունեցած «թավշյա», ոչ բռնի, ժողովրդական հեղափոխությանը հաջորդած հակակոռուպցիոն միջոցառումների համար, և որը մեկ անգամ ևս ապացուցեց այն հին պնդումը, ըստ որի՝ ցանկացած երկրում կոռուպցիան սնող հիմնական աղբյուրը սովետային տնտեսությունն է, պետությանը չվճարվող հարկերի և տուրքերի տեսքով.

➤ ինչ վերաբերում է << համախմբված բյուջեի ծախսերին, ապա նկատենք, որ ՀՆԱ-ի նկատմամբ դրա տեսակարար կշիռը 1999թ.-ի 23.4%-ից 2008թ.-ին կազմել է 23.2%, այսինքն այդ ցուցանիշը ոչ թե ավելացել, այլ նվազել է 0.2 տոկոսային կետով, ինչը մեկ անգամ ևս վկայում է, որ հանրապետության ՀՆԱ-ի աճը «չի կուտակվել» պետական բյուջեում և քաշխվել (ծախսվել) պետության և հասարակության կարիքների ու պահանջմունքների բավարարման համար: Ավելին, այդ միջոցները «նստել են» իշխանության բարձրագույն պաշտոնատար անձանց դրամական և դոլարային հաշիվներում, դարձել են առանձնատներ, ամառանոցներ և նման կարգի բաներ: Ուստի պատահական չէ նաև այն, որ ժողովրդի մեջ խոսվում է բարձրագույն պաշտոնատար անձանց ու նրանց զավակների միլիոնավոր, ինչպես նաև միլիարդների հասնող, ինչպես նաև արտահանված արտարժույթի մասին: Այս առումով նկատենք, որ արդարացված կարելի է համարել գործող իշխանությունների գործողությունները, որոնք ուղղված են << պետական բյուջե վերադարձնելու չվճարված հարկերն ու այլ դրամական միջոցները (եկամուտները):

Որպեսզի լիարժեք պատկերացում կազմենք << համախմբված բյուջեի եկամուտների, ծախսերի և դրանց շարժի (փոփոխությունների) վերաբերյալ, նորից դիմենք աղյուսակ 2-ում բերված երկրների կտրվածքով միջազգային համեմատություններին (տե՛ս աղյուսակներ 7 և 8-ը):

Աղյուսակ 8-ի տվյալներից հետևում է, որ, օրինակ, Վրաստանում ՀՆԱ-ի աճը նկատելիորեն նպաստել է կենտրոնական կառավարության ծախսերի ավելացմանը ՀՆԱ-ի կազմում (այն 2008թ.-ին 1999թ.-ի

նկատմամբ ավելացել է 15.4 տոկոսային կետով, կազմելով 25.9%), մինչդեռ ՀՀ-ում այդ նույն ժամանակահատվածում տեղի է ունեցել հակառակը՝ ՀՆԱ-ի կազմում կառավարության ծախսերը նվազել են 1.7 տոկոսային կետով, կազմելով 10.2%: Կենտրոնական կառավարության ծախսերի բաժինը ՀՆԱ-ում նշված ժամանակահատվածում աճել է նաև Ռուսաստանի Դաշնությունում (3.2%-ով), ԱՄՆ-ում (2%-ով) և Թուրքիայում (1%-ով):

Նկատենք նաև, որպեսզի ցույց տրվի երկրների կենտրոնական կառավարությունների ծախսերի մեծությունների ու ՀՆԱ-ի միջև եղած կապը, տնտեսագիտական հետազոտություններում և վերլուծություններում ընդունված է հարաբերակցել այդ ցուցանիշների աճի տեմպերը: Ըստ որում, որքան այդ հարաբերակցությունը մոտ է 1-ին կամ գերազանցում է 1-ը, այնքան արդյունավետորեն է բաշխվում ՀՆԱ-ն՝ կառավարության առջև դրված սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման նպատակով, դրանով իսկ ապահովելով կառավարությանը համապատասխան ռեսուրսներով: Այլ կերպ ասած՝ տնտեսական աճը ծառայում է երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը: Եվ ընդհակառակը:

Այսպես, կենտրոնական կառավարության վերջնական սպառման ծախսերի աճի մեծությունների և ՀՆԱ-ի աճի մեծությունների հարաբերակցության գործակիցը 1999–2008 թթ.-ին աշխարհի համար կազմել է 1.04 (202.9 / 195.1), այսինքն՝ աշխարհի մասշտաբով ՀՆԱ-ի մեկ տոկոսային կետով աճին համապատասխանում է կենտրոնական կառավարությունների վերջնական սպառման ծախսերի 1.04 տոկոսային կետով աճ: Այդ ցուցանիշները մեր կողմից ուսումնասիրվող երկրներում կազմել են համապատասխանաբար՝ ԱՄՆ-ում՝ 1.15, Ռուսաստանում՝ 1.22, Բելառուսում՝ 0.85, Ղազախստանում՝ 0.88, Ղրղզստանում՝ 0.89, Հայաստանում՝ 0.84, Վրաստանում՝ 2.43, Ադրբեջանում՝ 0.55, Թուրքիայում՝ 1.08 և Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում՝ 0.85: Վերը ասվածից հետևում է, որ Հայաստանը գտնվում է շարքի ամենալավ երկրի՝ Վրաստանի (2.43) և ամենավատ ցուցանիշ ունեցող երկրի՝ Ադրբեջանի (0.55) ցուցանիշների միջև: Իսկ ընդհանուր առմամբ ՀՀ-ի համար այդ ցուցանիշն անարդյունավետ է, քանի որ այն 0.16 տոկոսային կետով փոքր է 1-ից, կամ՝ այլ կերպ ասած, ՀՆԱ-ի աճը ՀՀ-ում արդյունավետորեն չի ծառայել երկրի զարգացմանը:

Կարող է հարց առաջանալ, իսկ ո՞ւմ են ծառայել և ի՞նչ նպատակներ են հետապնդել 1999–2008 թթ. ընկած ժամանակահատվածում հանրապետությունում իրականացված բարձր մակարդակի մանիպուլյացիաները, քանի որ դրանք դժվար է գնահատել որպես տնտեսական քարեփոխումներ այն պարզ պատճառաբանությամբ, որ դրանք չեն ծառայել բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը և պետության կարողությունների ու տնտեսական ներուժի հզորացմանը: Ասվածը ցույց տալու նպատակով դիմենք ազգային հաշիվների համակարգին և կազմենք աղյուսակ 9-ը:

Հանրության ներսում համախառն ներքին արդյունքի (հաճախ այն անվանում են նաև «տնտեսական կարկանդակ») բաշխումը հիմնականում իրականացվում է երեք կողմերի (քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների սուբյեկտների) միջև՝ աշխատանքի տերերի (վարձու աշխատողներ), կապիտալի տերերի (կամ, ազգային հաշիվների համակարգի լեզվով՝ տնտեսության համախառն շահույթ և համախառն խառը եկամուտներ) և պետության (արտադրության և ներմուծման հարկեր և սուբսիդիաներ) միջև: Աղյուսակ 9-ի տվյալներից կարելի է կատարել հետևյալ եզրահանգումները՝

- եթե աշխատանքի տերերի (վարձու աշխատողների) բաժինը ՀՆԱ-ում 2008թ.-ին 2000թ.-ի նկատմամբ ավելացել է 3 անգամ, ապա կապիտալի տերերինը (տնտեսության համախառն շահույթ և համախառն խառը եկամուտներ) 3.7 անգամ, իսկ պետության բաժինը՝ 4 անգամ: Այսինքն, նշված ժամանակահատվածում ամենից շատ տուժել են աշխատանքի տերերը: Այս համատեքստում նկատենք նաև, որ 2009թ.-ի համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը հարվածեց բոլոր երեք խմբերին էլ՝ աշխատանքի տերերի եկամուտները 2009թ.-ին 2008թ.-ի համեմատությամբ նվազեցին 9.1%-ով, պետության եկամուտները՝ 16.6%, իսկ կապիտալի տերերինը՝ 13.1%-ով: Այսինքն՝ մեկ տարվա ընթացքում նկատվեց նշված երեք սուբյեկտների եկամուտների երկնիշ նվազում, ինչը նորից վկայում է, որ ՀՀ տնտեսությունը չի դիվերսիֆիկացված և լուրջ տնտեսական ու սոցիալական կորուստներ է կրում արտաքին ազդեցությունների հետևանքով:

վերը նշված փոփոխությունների պատճառով ՀՆԱ-ի բաղկացուցիչները կրել են ոչ միայն բացարձակ մեծությամբ, այլ նաև համեմատական ընդհանուր զգալի փոփոխություններ: Այսպես, եթե 2000թ.-ին վարձու շխատողների բաժինը ՀՆԱ-ի կազմում կազմել է 42.7%, պետությանը՝ 11.4%, իսկ կապիտալի տերերինը՝ 46.6%, ապա 2008թ.-ին այդ ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար՝ 37.2%, 13.0% և 50.0%, իսկ 2009թ.-ին՝ 38.4%, 12.3% և 49.4%: ՀՆԱ-ի նման ձևով բաշխման քաղաքականությունը հանգեցրել է կապիտալի տերերի մասնաբաժնի ավելացմանը ի հաշիվ հիմնականում աշխատանքի տերերի մասնաբաժնի: Իսկ եթե նկատի ունենանք, որ ՀՀ-ում վարձու աշխատողների բանակը հաշվվում է հարյուր հազարներով, իսկ կապիտալի տերերինը՝ շուրջ 10 հազարով, ապա ակներև կդառնա, որ քոչարյանական կառավարման ժամանակահատվածում ՀՀ-ում ձևավորվել է անարդար հասարակություն, ինչի հետևանքով նկատվել է բնակչության ինչպես բացարձակ, այնպես էլ համեմատական աղքատացում, այստեղից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով՝ ցածր աշխատավարձ, գործազրկության բարձր աստիճան և որպես այդ երևույթների բացասական հետևանք՝ հարյուր հազարավոր մարդկանց արտագաղթ այլ երկրներ: Իսկ եթե նկատի ունենանք, որ քիչ թե շատ նորմալ համարվող երկրներում ՀՆԱ-ի 60-70%-ն է բաշխվում հոգուտ աշխատանքի տերերի, ապա ՀՀ-ում ստեղծված սոցիալ-տնտեսական վիճակը կդառնա առավել ամբողջական և ազգային անվտանգությանը սպառնացող:

2. ՔՈՉԱՐՅԱՆԱԿԱՆ «ԱՃԻ» «ՇԱՐԺԻՉ ՈՒԺԵՐԸ»

Այն ժամանակ, երբ ծաղիկը թաղար մտավ և թռչունը՝ վանդակ, երբ մարդիկ սովորեցին բանալիներ ու կողպեքի անցքեր պատրաստել, Սկսեցին քաղաքակիրթ ապրել կապիկները: Կապիկները, կապիկները ... իմ շրջապատի կապիկները:

Պարոյր Սևակի անբիպ գործերից

2.1. Շինարարությունը

Ինչպես վկայում են 1999-2010 թվականների մակրոտնտեսական հիմնական ցուցանիշները, տնտեսական աճի հիմնական շարժիչ եղել է շինարարությունը, որն էլ, ի դեպ, նշված ժամանակահատվածի զարգացման լոկոմոտիվն էր: Ընդհանուր առմամբ ՀՆԱ-ի աճի գործում տնտեսության այս կամ այն ճյուղի կարևորությունը և տեղը ցույց տալու նպատակով օգտագործվում է ՀՆԱ-ի կազմում տվյալ ճյուղի տեսակարար կշիռը և դրա փոփոխությունը որոշակի ժամանակահատվածում: Ըստ որում, եթե այդ բաժինը որոշակիորեն ավելանում է, ապա մեծանում է տվյալ ճյուղի նշանակությունը ՀՆԱ-ի ձևավորման գործում: Այդու կողմից կարող է հաշվարկվել ՀՆԱ-ի հավելանում այս կամ այն ճյուղի նպաստման չափը, որը նույնպես ընդթագրում է տնտեսության տվյալ ճյուղի դերը ՀՆԱ-ի հավելանի գործում: Աղյուսակներ 10-15-ում բերված են ՀՆԱ-ի արտադրության, դրա կառուցվածքի և իրական աճի տեմպերի վերաբերյալ տեղեկությունները՝ տնտեսության ճյուղերի կտրվածքով: Բերված տվյալներից հետևում է, որ ուսումնասիրված ժամանակահատվածում շինարարության բաժինը ՀՀ ՀՆԱ-ի արտադրության կառուցվածքում շեշտակիորեն աճել է: Այսպես, եթե 1999թ.-ին ՀՀ ՀՆԱ-ում շինարարության բաժինը կազմել է 5.7%, ապա այն իր զագաթնակետին է հասել 2008թ.-ին՝ ՀՆԱ-ում կազմելով 25.3% (շինարարության տեսակարար կշիռն այդ տարիներին աճել 4.4 անգամ), ինչը մյուս ճյուղերի համեմատությամբ աճի ամենաբարձր ցուցանիշն է: Ավելին է, որ շինարարության մեջ զգալի ֆինանսական, նյութական, աշխատանքային

ոնտուրսների ներգրավումը զգալիորեն նվազեցրել է տնտեսության մյուս ճյուղերի զարգացման հնարավորությունները, որի հետևանքով ՀՆԱ-ի կազմում նվազել է դրանց տեսակարար կշիռը: Օրինակ, եթե 1999թ.-ին արդյունաբերության բաժինը ՀՆԱ-ում կազմել է 28.7%, ապա 2008թ.-ին՝ 13.3% (աղյուսակ 15): Հինարարության նման առաջանցիկ տնայնորով աճը կանխորոշել է նաև ՀՆԱ-ի հավելածի մեծ մասի ձեռքբերումը (տե՛ս աղյուսակ 14-ը՝ ՀՆԱ-ի հավելածին նպատման չափը): Այսպես, եթե 1999թ.-ին շինարարության նպատման չափը ՀՆԱ-ի աճին կազմել է -0.2, իսկ 2008թ.-ին՝ 2.7%, ապա 1999թ.-ից 2008թ.-ն ընկած ժամանակահատվածում այդ ցուցանիշը շինարարության ճյուղի համար եղել է ամենաբարձրը՝ օրինակ 2006թ.-ի 13.2%-անոց ՀՆԱ-ի աճի կեսից ավելին (7.4 տոկոսային կետով) աճը ապահովվել է շինարարության աճի հաշվին:

Անընդունելի է ՀՀ նախկին նախագահ՝ Ռ.Քոչարյանի այն պնդումը, որ իր նախագահության ընթացքում ՀՀ ՀՆԱ-ի մեծությունն ավելացել է հինգ անգամ և 2008թ.-ին հասել 11.662 մլրդ ԱՄՆ դոլարի, քանի որ այդ աճի 75-80%-ը ձեռք է բերվել շինարարության աճի հաշվին, որն ամենակին էլ չի ծառայել բնակչության սոցիալական խնդիրների լուծմանն ու կենսամակարդակի բարձրացմանը: Ընդհակառակը, հանրապետության զարգացման համար անհրաժեշտ արտադրական կապիտալի աղյուծի բաժինը կուտակելով միայն մեկ ճյուղում՝ շինարարությունում (նկատենք, որ այս ոլորտը արտահանելի արտադրանք չի թողարկում) ՀՀ տնտեսությունը դարձավ մենաշնորհային մեկ ճյուղի «գերին», որի կործանարար հետևանքը դրսևորվեց 2009թ.-ի համաշխարհային ճգնաժամի ընթացքում, երբ ՀՀ ՀՆԱ-ի անկումը կազմեց 14.1%, որն աշխարհում երրորդ ամենավատ ցուցանիշն էր: Այդպիսի անկման 75-80%-ը պայմանավորված էր շինարարության ոլորտի ֆինանսավորման դադարեցմամբ: Այդ տարիներին ՀՀ-ում շինարարությունում ներդրված ֆինանսական միջոցների միայն 7%-ն է իրականացվել բանկային հատվածի ֆինանսավորմամբ, շինարարությունում կատարվող ներդրումների մնացած մասն իրականացվել է անհայտ ծագմամբ ֆինանսական միջոցների հաշվին: Բացի այդ, շինարարությունում ներդրված կապիտալը, վերը նշված ճգնաժամի պատճառով դարձավ «անավարտ» (այսինքն՝ այն չէր ապահովում որևէ օգտակար էֆեկտ, որից կշահեին ոչ միայն պետությունը՝

բնակարանների իրացման արդյունքում համապատասխան ավելացված արժեքի, շահութահարկի, եկամտային հարկի մուտքերի ձեռով, այլև բնակչությունը, ինչպես նաև ՀՀ տնտեսության մյուս ոլորտները, որոնք չունեցան կամ զրկվեցին զարգացման, ներդրումների իրականացման համար անհրաժեշտ ռեսուրսներից):

Այսպես կոչված «քոչարյանական» զարգացման ընթացքում ՀՀ տնտեսությունն ունեցավ ամենամեծ դեֆորմացված կառուցվածքը, ինչը թույլ չտվեց հասնել սոցիալ-տնտեսական զարգացման ապահովման հիմնական նպատակին՝ առավելագույն ավելացված արժեքի ստացումը: Այլ կերպ ասած, այդ ժամանակահատվածի տնտեսական աճը ամենին էլ ներառական չէր (ներառականը այնպիսի տնտեսական աճն է, որն արդարացիորեն է բաշխվում հանրության անդամների միջև և հնարավորություններ է ստեղծում քորրի համար), այլ ճիշտ հակառակը՝ դրանից հարստացավ միայն «շինարարական մաֆիան»: Ավելին, ինչպես վկայում է համաշխարհային փորձը, խոշոր քաղաքների կենտրոններում իրականացվող շինարարությունից հատկապես շահում է քաղաքի բյուջեն՝ քաղաքային հողային ռեստայի բարձր արժեքի հաշվին (որը հատկապես բարձր է մայրաքաղաքների և քաղաքների կենտրոնների համար, այն էլ՝ Հայաստանի նման սակավահող երկրներում), մինչդեռ երևան քաղաքի բյուջեն այդպիսի միջոցներ չի «վաստակել», թեև ՀՀ երկրորդ նախագահը երևանի նախկին քաղաքապետ Ա. Բազեյանին հիշեցնում էր, որ քաղաքային իշխանությունը «նստած է հարստության վրա», ուստի պետությունից միջոցներ չպետք է պահանջի:

Ամփոփելով այս մասը նշենք, որ քոչարյանական տխրահրջակ զարգացման ժամանակահատվածի վերջում (2008թ.-ին) շինարարության բաժինը ՀՀ ՀՆԱ-ում հասավ աննախադեպ չափերի՝ 25.3%-ի, այն դեպքում, երբ միջազգայնորեն ընդունված նորմալ է համարվում ՀՆԱ-ի կազմում շինարարության բաժնի 8-9%: Ավելին է նաև, որ երկար ժամանակահատվածում ՀՀ-ում չի ստեղծվել ազգային հարստության և ոչ մի բաղկացուցիչ, ավելին՝ այն մտխվել է, ազգային հարստությունը չավելացնելով և ոչ մի դրամով:

Մյուս կարևոր հարցը, որը պետք է դիտարկվի շինարարության ոլորտի աճը քննարկելիս, դա այն է, թե ի՞նչ միջոցների հաշվին է

իրականացվել շինարարությունը 1999–2008 թվականներին: Բնակարանային շինարարությանը (որը գերակշիռ մաս է կազմում ՀՀ-ում շինարարության ընդհանուր ծավալի մեջ) վերաբերող տվյալների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել (աղյուսակներ 16–19), որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում շինարարությունն իրականացվել է գերազանցապես բնակչության ֆինանսական միջոցների ներգրավմամբ և այդ միջոցների հաշվին: Այսպես, մյն ՀՀ դրամով հաշվարկված բնակարանային շինարարության ֆինանսավորման մեջ բնակչության միջոցները 1999–2008 թթ.-ին կազմել են միջին հաշվով 86.0% (աղյուսակ 17), իսկ քառակուսի մետր ընդհանուր մակերեսով հաշվարկված՝ 71.8% (աղյուսակ 19): Այդ ժամանակահատվածում շինարարության ֆինանսավորման մյուս քիչ թե շատ նշանակալի աղբյուր են եղել մարդասիրական օգնությունը (որոշ տարիներին) և կազմակերպությունների ֆինանսական միջոցները, որոնք մասնաբաժինը միջին հաշվով կազմել է, համապատասխանաբար՝ 6.4%՝ մյն ՀՀ դրամով հաշվարկված և 8.2%՝ քառակուսի մետր ընդհանուր մակերեսով հաշվարկված (աղյուսակներ 17 և 19-ը): Պետական բյուջեից կատարվող ֆինանսավորումը էական մաս չի կազմել, ավելին, եթե 1999թ.-ին այն կազմում էր շինարարության ֆինանսավորման աղբյուրների 10%-ը (իսկ պետական բյուջեում այդ թվերը նախատեսվել էին դեռևս 1998թ.-ին՝ բյուջեի նախագծման ժամանակ), ապա մինչև 2008թ.-ն ընկած ժամանակահատվածում բնակարանային շինարարության բյուջետային ֆինանսավորումը հասցվել է նվազագույնի՝ 2001–2008 թթ.-ին միջին հաշվով կազմելով 1.4% (իսկ 2008թ.-ին կազմել է 1.3%):

Այսինքն, ՀՀ երկրորդ նախագահը ամենևին էլ հիմք չի ունեցել պնդելու, որ նշված ժամանակահատվածում իրականացված շինարարությունը եղել է «իր շնորհիվ»: Նման պնդումն արդարացված կլիներ միայն այն դեպքում, եթե շինարարության առյուծի բաժինը իրականացվեր ՀՀ պետական բյուջեի միջոցների, այլ ոչ թե ֆինանսավորման այլ աղբյուրների հաշվին: Եթե ՀՀ-ում շինարարության առյուծի բաժինը իրականացվել է ՀՀ բնակչության, տնտեսավարող սուբյեկտների և դրսի կազմակերպությունների միջոցների հաշվին, ապա դրանք և

դրանց միջոցով ձևավորված աճը իրեն (նախկին ՀՀ նախագահին) վերագրելը ոչ միայն անընդունելի է, այլև անհիմն ու ծիծաղելի:

Մյուս կողմից, տնտեսության զարգացումը կապելով մեկ ճյուղի զարգացման հետ լուրջ սպառնալիքներ է առաջացնում տնտեսության հետագա զարգացման համար, եթե ֆինանսավորման այդ աղբյուրները անկայուն են և ենթարկվում են որոշակի ռիսկերի: Առավել ևս, երբ դրանք (ֆինանսական միջոցները) արտաքին ծագում ունեն: Հենց այդպես էլ պատահեց ՀՀ տնտեսության հետ 2009թ.-ին՝ համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի պատճառով, երբ ՀՀ ՀՆԱ-ի 14.1%-անոց անկման 76.0%-ը պայմանավորված էր շինարարության անկմամբ: Սա կարելի է բնորոշել որպես ՀՀ տնտեսությանը շինարարության անկման պատճառով հասցված կարճաժամկետ էֆեկտ:

Սակայն տնտեսության կառուցումը և զարգացումը մոնո-ճյուղի հիման վրա ունեցել է նաև երկարաժամկետ ազդեցություն, որի «էֆեկտը» զգացվում է մինչև օրս:

Խոսքն այն մասին է, որ հսկայական միջոցների կուտակումը շինարարությունում տնտեսության մյուս ճյուղերին զրկել է զարգացման այդ ռեսուրսներից, ինչի հետևանքով էլ դժվարացել է ինչպես տնտեսության առանձին ոլորտների, այնպես էլ ամբողջ տնտեսության վերարտադրական նորմալ գործընթացը: Այս տեսանկյունից ամբողջովին կարելի է համաձայնվել տնտեսագետներից մեկի կարծիքի հետ, որի օրինակը հետևյալն է՝ ասենք, դուր պետք է անցնեք 15 կմ ճանապարհ և Ձեր միջին արագությունը (կամ, պայմանականորեն ասած՝ ձեր պոտենցիալը) 3 կմ/ժամ է: Այսինքն՝ նորմայից չեղելով դուք 15 կմ-ն կանցնեք 5 ժամում և առանց խնդիրների կշարունակեք ձեր ճանապարհը՝ անցնելով հաջորդ 15, 20 կամ 30 կմ-ն՝ կախված ձեր թիրախներից: Հիմա, ենթադրենք, ճամփա ընկնելուց կարճ ժամանակ անց դուք ստիպված եք լինում վազել: Ընդ որում, պատճառը ձեզանից կախված չէ, ասենք, ճամփեզրի տներից մեկից ձեզ վրա է հարձակվել մի շուն: Զարգացնում ենք 10–15 կմ/ժ արագություն:

Սակայն պարզ է, որ երկար չեք կարող շարունակել, ձեր օրգանիզմը նման արագությունների սովոր չէ: Դրա համար կարճ ժամանակ անց կանգ եք առնելու և շունչը ետ քերեք: Սա՛ լավագույն դեպքում: Իսկ

վատագույն դեպքում չի բացառվում՝ լուրջ առողջական խնդիր ձեռք բերելը և կիսատ թողնելով ճանապարհը՝ զբաղվեք բուժումներով: Լույսը տնտեսության դեպքում է:

Կառավարությունն այսօր ասում է, որ 2000-ականների վերջին Հայաստանի երկնիչ տնտեսական աճն իր պոտենցիալից բարձր էր (տե՛ս գծապատկերը):

Պատկերավոր ասած, տնտեսությունն ավելի արագ էր «վազում», քան նրա հնարավորություններն էին՝ պայմանավորված պղնձի գների և արտերկրից եկող դրամական փոխանցումների աճով, և այլն: Աճը, այսպիսով, արհեստական էր, և տնտեսական օրգանիզմը «գերտաքացել» էր: Հետևանքը եղավ այն, որ 2009 թվականին այդ տնտեսությունը չկարողացավ դիմակայել ցնցումներին և շատ խորը՝ 14.1%-անոց (դոլարային համարժեքով 25.9%) անկում ապրեց: Անցնենք առաջ՝ շարունակելով մեր օրինակը:

Վազելու հետևանքով ուժասպառ լինելուց հետո սկսում եք ավելի դանդաղ քայլել. և՛ ի վիճակի չեք արագ ընթացքի, և՛ վախենում եք կրկին վատանալ: Դրան էլ գումարած՝ ճանապարհը լավը չէ, տեսանելիություն չկա, լիքը խոչընդոտներ են, և այլն: Ու ձեր արագության պոտենցիալը կամաց-կամաց նվազում է՝ նախկին 3 կմ/ժ-ից՝ նախ հասնելով 2.5-ի, հետո՝ 2 կմ/ժ-ի:

Ու դուք սկսում եք ետ ընկնել ձեր մրցակիցներից: Սա էլ այն է, ինչ տեղի է ունեցել մեր տնտեսության հետո՝ ճգնաժամից հետո: «Վերջին մի քանի տարիներին Հայաստանի տնտեսությունը քնուկազրկվում է արտաքին աշխարհից ներթափանցող բացասական ցնցումներով, որի արդյունքում գրանցվել է տնտեսական աճի ցածր մակարդակ՝ աստիճանաբար նվազեցնելով տնտեսական աճի ներուժը»,- ԱԺ-ի իր ելույթում ասել է վարչապետ Կարեն Կարապետյանը: Ավելին, ոչ միայն ներուժն է թուլացել, այլև դուք ձեր ներուժից էլ պակաս արագություն եք զարգացրել: Դուք կարող էիք ժամում 2 կմ անցնել, սակայն վերջին շրջանում բավարարվել եք 1 կմ անցնելով՝ ինչ-ինչ հանգամանքներով պայմանավորված: 2016 թվականին, օրինակ, տնտեսությունն իր ներուժից ցածր է գտնվել:

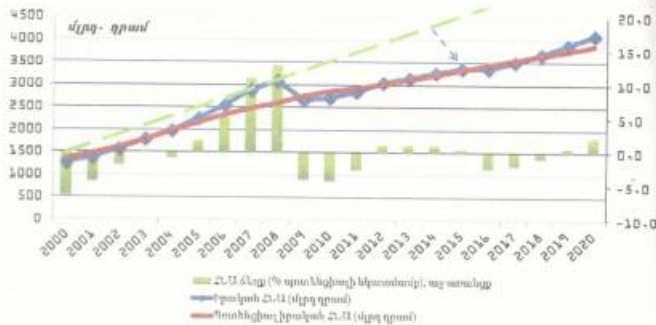
Ըստ ՀՀ Ֆինանսների նախարարության գնահատականների՝ 2016 թվականին իրական ՀՆԱ-ի պոտենցիալը կազմել է 3 տրիլիոն 447 մլրդ, սակայն փաստացի ունեցել ենք 3 տրիլիոն 359 մլրդ դրամ իրական ՀՆԱ: Այսինքն՝ մեր տնտեսությունն իր պոտենցիալից 2.3%-ով քիչ է եղել (դա անվանում են ՀՆԱ-ի բացասական ճեղք): Այս ամենը ներկայացված է ՀՀ ֆինանսների նախարարության կողմից կազմված ստորև բերված գծապատկերում՝ 2000–2020 թթ. ժամանակահատվածի համար:

ՀՀ կառավարությունը խոստացել է ավելացնել տնտեսական աճի ներուժը. զարգացնել ենթակառուցվածքները, բարելավել բիզնես միջավայրը, օրենսդրությունը, և այլն, որպեսզի առաջիկա տարիներին 5–6% տնտեսական աճը լինի ոչ թե նորմայից բարձր, այլ նորմայի մեջ: Դրա համար էլ կառավարությունը 2016 թվականի բյուջեում արդեն «աշխատեցրել է» կապիտալ ծախսերի ավելացման մոտեցումը:

2018 թվականին պետբյուջեի կապիտալ ծախսերը կրկնապատկվելու են՝ 2017 թվականի բյուջեով հաստատվածի համեմատ. եթե 2017 թվականի պետական բյուջեով նախատեսվում էր 98.6 մլրդ ՀՀ դրամի կապիտալ ծախսերի իրականացում, ապա 2018թ.-ին՝ 172.4 մլրդ: Կառավարության համոզմամբ՝ հենց կապիտալ ծախսերն են ավելացնելու տնտեսական աճի ներուժը ու երկարաժամկետ հեռանկարում կայուն աճ ապահովելու: Ու այդ ժամանակ արդեն հնարավոր կլինի հանգիստ խլճով ավելացնել թոշակներն ու աշխատավարձերը՝ առանց վախենալու, որ բյուջեն կարող է խնդիրներ ունենալ: Ահա սա է բյուջեի ամենակարևոր մեխիզը:

Գծապատկեր

ՀՀ իրական ՀՆԱ-ի և ՀՆԱ-ի ճեղքի պատկերը 2000–2020 թթ.-ին

Ճիշտ մոտեցում է սա, թե՛ սխալ: Կապիտալ ծախսերի ավելացումն արդյոք սպասված էֆեկտը կտա՞, թե՛ ոչ: Արդյոք շեշտը պետք է դնել պետությունից հաշվին կապիտալ ծախսերի՞ վրա, թե՛ հիմքում պետք է լինեն մասնավոր ներդրումները: Արանք կարևոր հարցեր են:

Մինչդեռ չի կարելի բացառել, որ բավականին կոշտ արձագանք լինի ՀՀ նախորդ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի գրասենյակի և նրա օրոք տնտեսական բյուրոյի ղեկավարած թիմի կողմից: Չէ՞ որ ներկայիս կառավարությունն արդեն բաց տեքստով, պաշտոնապես, մասնագիտորեն ու գրաֆիկների միջոցով հայտարարում է, որ 2000-ականների վերջի երկնիշտ տնտեսական աճն «անոմալիա» էր, որով հպարտանալ չի կարելի⁴:

Նկատենք նաև, որ շինարարությունը համարվում է տնտեսության հիմնական միջոցներ ստեղծող ոլորտ, ինչը նպաստում է համախառն կուտակմանը: Սակայն այն գործնականում ունի իր բնականոն սահմանները, ինչը խախտվելու դեպքում խաթարվում են տնտեսական բազմաթիվ օրինաչափություններ, մասնավորապես՝ ապառաման և կուտակման

հարաբերակցությունը, տնտեսական աճի տեմպերը և այլն: Ակնհերև է, որ ՀՀ-ում տնտեսության համախառն կուտակման հարաբերությունը ՀՆԱ-ին 2000թ.-ից 2008թ.-ն ընկած ժամանակահատվածում նկատելիորեն աճել է, որը սակայն հետագա տարիներին նկատելիորեն կրճատվել է՝ 2016թ.-ին հասնելով իր նվազագույն մեծությանը: Այդ մասին են վկայում ՀՀ-ում կուտակման նորմայի (համախառն կուտակման հարաբերությունը ՀՆԱ-ի մեծությանը) հետևյալ ցուցանիշները՝ 2000թ.-ին՝ 18.6%, 2001թ.-ին՝ 19.8%, 2002թ.-ին՝ 21.8%, 2003թ.-ին՝ 24.3%, 2004թ.-ին՝ 23.9, 2005թ.-ին՝ 30.5, 2006թ.-ին՝ 35.9%, 2007թ.-ին՝ 37.8%, 2008թ.-ին՝ 40.9%, 2009թ.-ին՝ 34.7%, 2010թ.-ին՝ 32.9%, 2011թ.-ին՝ 27.3%, 2012թ.-ին՝ 25.3%, 2013թ.-ին՝ 22.3%, 2014թ.-ին՝ 20.9%, 2015թ.-ին՝ 20.7% և 2016թ.-ին՝ 18.4%⁵:

Հանրապետության տնտեսությունում ստեղծված իրերի նման վիճակը հանգեցրեց ներդրումների, և հատկապես՝ արտաքին, նկատմամբ պահանջարկի զգալի մեծացման ու դրանցից կախվածության զգալի աճի:

2.2. Անձնական (անհատական) դրամական փոխանցումները

Հայաստանի Հանրապետությունում 1990-ական թվականներին և հետագա տարիներին շարունակվող տարածաշրջանային (հատկապես՝ հարևան երկրի հետ ռազմական հակամարտությունը) անկայուն, ինչպես նաև հանրապետությունում ձևավորված բարդ և ծանր սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի պատճառով նկատվեց բնակչության զգալի արտագաղթ: Այս հանգամանքը Հական ազդեցություն ունեցավ հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակի վրա: Խոսքն ամենից առաջ վերաբերում է արտագաղթած ՀՀ քաղաքացիների կողմից Հայաստանի Հանրապետություն կատարված զգալի մեծությունների հասնող անձնական (անհատական) դրամական փոխանցումներին: Աղյուսակներ 20 և 21-ում բերված են ՀՀ բանկերի միջոցով ֆիզիկական անձանց անունով արտերկրներից մուտք եղած և ՀՀ-ից ֆիզիկական անձանց կողմից արտերկիր կատարված ընդամենը տարեկան փոխանցումների մասին

⁴ Տե՛ս Բաբկյան Թունյան, «Աճի ներքո», Բյուջե 2018-ի գլխավոր մեխիզմներից մեկը», <https://168.am/2017/11/01/863282.html>

⁵ Շարքը հաշվարկվել և կազմվել է համապատասխան տարիների Հայաստանի վիճակագրական տարեգրքերի տվյալների հիման վրա, տե՛ս ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի պաշտոնական www.armstat.am կայքում՝ «Տարեգրքեր» բաժնում:

տեղեկությունները՝ 2004–2017 թվականների համար, ինչպես նաև՝ ըստ երկրների ՀՀ բանկային համակարգի միջոցով ֆիզիկական անձանց ոչ առևտրային նպատակով կատարված փոխանցումները 2006–2017 թվականներին:

Աղյուսակ 22-ում բերված են ՀՀ բանկային համակարգի միջոցով ֆիզիկական անձանց փոխանցումների մասին տեղեկությունները՝ 2004–2011 թվականների համար, ինչպես նաև այդպիսի փոխանցումների տոկոսային փոփոխությունները՝ նախորդ տարվա համեմատ, որոնք վկայում են մինչև 2009 թվականը ընկած ժամանակահատվածում ֆիզիկական անձանց կողմից դեպի ՀՀ կատարվող դրամական փոխանցումների անընդհատ աճի մասին: Որպես համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի արդյունքներից մեկը 2009թ.-ին նախորդ տարվա համեմատությամբ ֆիզիկական անձանց փոխանցումները (ներհոսքը) նվազեցին շուրջ 700 մլն ԱՄՆ դոլարով, ինչը զգալի մեծություն էր կազմում ամբողջ ներհոսքի մեջ: Թեև 2010թ.-ին փոխանցումների ծավալն ավելացավ, սակայն այն ավելի պակաս էր նախաճգնաժամային 2007թ.-ի փոխանցումների ծավալի համեմատ:

Միաժամանակ նկատենք, որ արտերկրից Հայաստանի Հանրապետություն փոխանցված անձնական (անհատական) դրամական միջոցները ՀՀ պետական քյուբեի ընդամենը եկամուտների համեմատությամբ զգալի մեծություններ են կազմել: Այսպես, 2004թ.-ին անձնական (անհատական) դրամական միջոցների ներհոսքի և արտահոսքի տարբերությունը՝ զուտ ներհոսքի հարաբերությունը քյուբեի ընդամենը եկամուտներին կազմել է 39.0%, 2005թ.-ին՝ 35.8%, 2006թ.-ին՝ 35.3%, 2007թ.-ն՝ 35.85, 2008թ.-ին՝ 43.7% և նույնիսկ ճգնաժամային 2009թ.-ին՝ 42.0%: Նկատենք նաև, որ ինչպես իրավացիորեն նշում են քազմաթիվ փորձագետներ, անձնական (անհատական) փոխանցումներ դեպի ՀՀ իրականացվում են ոչ միայն բանկային համակարգի միջոցով: Այս՝ ոչ բանկային փոխանցումների ճանապարհով, հանրապետություն մուտք եղած անձնական (անհատական) դրամական փոխանցումները գնահատվում են բանկային համակարգով կատարված փոխանցումների 20-ից 40%-ի չափով: Այլ կերպ ասած՝ վերը բերված թվերն իրականում ավելի մեծ են:

Պարզից էլ պարզ է, որ անձնական (անհատական) դրամական փոխանցումների գործում ՀՀ երկրորդ նախագահը ոչ մի մասնակցություն էլ չի ունեցել, այլ ընդհակառակը՝ արտերկրից փոխանցված դրամական միջոցները կայունացրել են սպառողական ներքին շուկան, ավելացրել են քնակշիռության կողմից պետական քյուբե վճարվող հարկերն ու տուրքերը, և դրանով իսկ ապահովել հանրապետության սոցիալ-տնտեսական բնականոն զարգացման կարևոր մասը: Եվ այդ ամենի համար պարտական ենք, ոչ թե ՀՀ երկրորդ նախագահին, այլ հայրյուր հազարավոր մեր այն հայրենակիցներին, ովքեր տնից-տեղից կտրված «օտար ավերում բախտ որոնելով» կարողացել են վաստակել և հոգալ ինչպես իրենց, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետությունում ապրող իրենց հարազատների ու բարեկամների հանապազօրյա հացը:

2.3. Բնակչության զբաղվածությունը

Ներկայումս ընդունված է, որ տնտեսական քաղաքականության նպատակը աշխատատեղերի ստեղծումն է՝ կայուն ինֆլյացիայի պայմաններում: Սա նշանակում է, որ այլ հավասար պայմաններում, եթե ստեղծվում են զգալի թվով աշխատատեղեր (կայուն ինֆլյացիայի պայմաններում), ապա ձեր վարած տնտեսական քաղաքականությունը կարելի է համարել հաջողված: Այս խնդրի լուծման համար անկասկած է երկրում վարվող ձեռնարկատիրական և ներդրումային կլիմայի բարելավման կարևորությունը, ինչպես նաև պետության կողմից կարգավորման այլ գործիքների կիրառումը: Ավաճող նշանակում է, որ հասարակության նյութական և հոգևոր բարիքների ավելացման գործում կարևոր է տնտեսության մեջ զբաղվածների թվաքանակի ավելացումը, ինչը նշանակում է նաև ընդլայնված վերարտադրության ապահովում՝ էքստենսիվ ճանապարհով:

Տնտեսության առանձին ոլորտներում զբաղվածների թվաքանակը ՀՀ-ում 1997–2009 թթ.-ն ընկած ժամանակահատվածում բերված է աղյուսակ 23-ում, իսկ դրա կառուցվածքը՝ աղյուսակ 24-ում:

Աղյուսակ 23-ի տվյալներից հետևում է, որ 1997–2008 թթ.-ին զբաղվածների թվաքանակը նվազել է 254.6 հազար մարդով կամ 18.6%-ով: Նույն քանակությամբ աշխատող ձեռքեր համալրել են գործազուրկների

բանակը կամ էլ բռնել են պանդխտության ճանապարհը: Ոստմնասիր-վող ժամանակահատվածում գյուղատնտեսական ոլորտում զբաղվածների թվաքանակը կրճատվել է 70.7 հազար մարդով կամ 12.5%-ով, իսկ ոչ գյուղատնտեսական ոլորտներում զբաղվածներինը՝ 183.9 հազար մարդով կամ 22.8%-ով: Ըստ որում, արդյունաբերությունում և ծառայությունների ոլորտներում այդ ցուցանիշների նվազումները կազմել են համապատասխանաբար՝ 101.3 հազար և 44.3% ու 83.4 հազար և 16.1%, իսկ շինարարությունում զբաղվածների թվաքանակն ավելացել է 0.7 հազար մարդով:

Ընդհանուր առմամբ, թեև շինարարության ոլորտում նկատվել է զբաղվածների թվաքանակի ավելացում, սակայն դրա տեսակարար կշիռը 1997–2008 թթ.-ին տնտեսությունում զբաղվածների ընդհանուր կազմում ավելացել է ոչ էական չափով՝ 1997թ.-ի 4.4%-ից 2008թ.-ին հասնելով 5.4%-ի (աղյուսակ 24):

Նկատենք նաև, որ 2009թ.-ի ֆինանսատնտեսական ճգնաժամն ամենամեծ հարվածը հասցրեց շինարարությունում զբաղվածներին, ինչի հետևանքով այդ ոլորտում զբաղվածների թվաքանակն ունեցավ ամենամեծ անկումը՝ 2009թ.-ին 2008թ.-ի համեմատ կրճատվեց 0.9 տոկոսային կետով՝ 2009թ.-ին կազմելով ընդհանուր զբաղվածների 4.5%-ը:

Ինչպես նշեցինք վերևում, թեև ՀՆԱ-ի կառուցվածքում շինարարության բաժինը 2008թ.-ին կազմել է 25.9%, սակայն բնակչության զբաղվածության ավելացման տեսանկյունից այդ ազդեցությունը ոչ համաչափ է եղել: Նկատենք նաև, որ 1997–2008 թթ. ժամանակահատվածում զբաղվածների կրճատված թվաքանակի մեծ մասը (շուրջ 40%-ը կամ 101.3 հազար մարդը) բաժին է ընկել արդյունաբերությանը՝ դրանով իսկ ապարդյունաբերականացվել է ՀՀ տնտեսությունը:

Բնակչության զբաղվածության քաղաքականության վերլուծության և գնահատականների տեսանկյունից զգալի հետաքրքրություն է ներկայացնում ըստ զբաղվածության կարգավիճակի զբաղվածության ուսումնասիրությունը:

Համաձայն ընդունված սահմանման զբաղված է համարվում անձն, ով դիտարկվող ժամանակահատվածում.

- ▶ ունեցել է վարձու կամ ոչ վարձու աշխատանք, անկախ այն հանգամանքից՝ աշխատանքը եղել է մշտական, ժամանակավոր կամ սեզոնային, միանգամյա կամ պատահական,
- ▶ ժամանակավորապես տարբեր պատճառներով բացակայել է աշխատանքից,
- ▶ զբաղված է եղել տնային կամ գյուղացիական տնտեսությունում, իսկ արտադրված արտադրանքը նախատեսված է եղել լրիվ կամ մասնակի իրացման, կամ սեփական վերջնական սպառման համար, եթե արտադրված արտադրանքը նշանակալի մասնաբաժին է կազմել տնային տնտեսության սպառման մեջ:

Զբաղվածներն ըստ կարգավիճակի դասակարգվում են վարձու և ոչ վարձու աշխատողների:

Վարձու աշխատողն անձն է, ով աշխատում է գործատուի հետ կնքած պայմանագրի, աշխատանքի ընդունվելու հրամանի կամ ձեռք բերված որոշակի գրավոր կամ բանավոր համաձայնության հիման վրա և ստանում է դրամական և (կամ) բնաիրային փոխհատուցում՝ աշխատավարձ:

Ոչ վարձու աշխատողն անձն է, ով իրեն ինքնուրույնաբար է ապահովում եկամտաբեր տնտեսական գործունեությամբ և զբաղված է սեփական գործում (բիզնեսում), կայացնում է արտադրական որոշումներ կամ լիազորում է այլ անձի (անձանց), գործունեությունն իրականացնում է վարձու աշխատողների ներգրավմամբ կամ առանց վարձու աշխատողների:

Ոչ վարձու աշխատողներն ըստ կարգավիճակի թվարկված են ստորև:

- ▶ Գործատուն անձն է, ով ինքնուրույնաբար կամ մեկ կամ մի քանի գործընկերների հետ միասին ղեկավարում է սեփական բիզնեսը և մշտապես վարձում է մեկ կամ ավելի աշխատողներ:
- ▶ Ինքնազբաղվածն անձն է, ով զբաղված է եկամտաբեր գործունեությամբ ինքնուրույնաբար՝ առանց աշխատողների ներգրավման, եթե նույնիսկ ներգրավում է աշխատողներ, այն չի կրում մշտական բնույթ (օրինակ, գյուղացիական տնտեսություն վարող անձը սեզոնային աշխատանքների համար կարող է որոշակի աշխատանքներ

կատարելու համար ժամանակավորապես ներգրավել վարձու աշխատուժի⁶:

Այդուհաս 25-ի տվյալներից հետևում է, որ 2002–2009 թթ.-ին ՀՀ տնտեսությունում ինքնագաղվածներն եղել են ընդամենը զբաղվածների կեսից ավելին, և հետագա տարիներին այդ ցուցանիշն ունեցել է աճման միտում, ինչը նշանակում է, որ այդ մարդիկ ինքնուրույնաբար են ստեղծել իրենց աշխատանքը, որի հետ ՀՀ երկրորդ նախագահին առնչություն չունի: Այլ կերպ ասած, եթե ընդունենք այն մտեցումը, ըստ որի տնտեսական քաղաքականության նպատակն աշխատատեղերի ստեղծումն է կայուն ինֆլյացիայի պայմաններում, ապա կարելի է հաստատապես պնդել, որ 2002–2009 թթ.-ին այդպիսի քաղաքականությունը բացակայել է:

Շեռաքրքիր է նաև նշել, որ 2008թ.-ին ՀՀ-ում գործատուների թվաքանակը կազմել է 4.9 հազար մարդ, իսկ 2009թ.-ին՝ 6.3 հազար մարդ (այդուհասկ 26):

2.4. Արտաքին առևտուրը և երկրի համեմատական առավելությունները

Յանկացած երկրի համար արտաքին առևտուրը տնտեսական աճի հիմնական գործոններից մեկն է: Այս հանգամանքն առավել մեծ կարևորություն է ձեռք բերում հատկապես փոքր և բաց տնտեսություն ունեցող այնպիսի երկրների համար, ինչպիսին է նաև Հայաստանի Հանրապետությունը: Ըստ որում, համաշխարհային տնտեսության զրքալացման և տնտեսական ինտեգրման պայմաններում ավելի է մեծանում արտաքին շուկաների և արտաքին առևտրի դերն երկրի ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման և արդյունավետ կապերի ձևավորման տեսանկյունից: Դրանով իսկ ձևավորվում է երկրի մասնագիտացման աստիճանը, ինչն էլ կանխորոշում է նրա տեղը համաշխարհային տնտեսության մեջ:

Երկրի մասնագիտացման մակարդակը չափվում է մի շարք ցուցանիշների օգնությամբ, որոնց շարքում կարևորվում են համեմատական առավելությունների գործակիցները (ՀԱԳ-եր), որոնք ներկայացնում են

զուտ արտահանման (արտահանում հանած ներմուծում) և արտաքին ապրանքաշրջանառության (արտահանում գումարած ներմուծում) հարաբերությունը: Ակներև է, որ ՀԱԳ-երի մեծությունները գտնվում են [-1; +1] միջակայքում, ըստ որում՝ այն հավասար է -1-ի, երբ երկիրը միայն ներմուծում է, և +1-ի, երբ երկիրը միայն արտահանում է: Աավածից հետևում է, որ որքան մեծ է ՀԱԳ-ի դրական մեծությունը, այնքան բարձր է երկրի մասնագիտացման աստիճանը, և հետևաբար՝ ավելի մեծ է արտաքին առևտրաշրջանառության արդյունավետությունը: Իսկ եթե նկատի ունենանք, որ ՀՆԱ-ի հաշվարկման ամենատարածված եղանակի համաձայն՝

$$\text{ՀՆԱ} = \text{C} + \text{I} + \text{G} \pm \text{NX},$$

որտեղ՝ C-ն՝ սպառումն է,

I - ն՝ համախառն ներդրումները,

G - ն՝ կառավարության ծախսերը,

NX - ը՝ զուտ արտահանումը,

ապա պարզ կդառնա, որ զուտ արտահանման մեծությունը ուղղակի ազդում է ՀՆԱ-ի մեծության վրա այստեղից բխող բոլոր հետևանքներով:

Այդուհաս 27-ում բերված են ՀՀ արտաքին առևտրաշրջանառության հիմնական ցուցանիշներն ու ՀԱԳ-երի մեծությունները 1997–2017 թվականների համար:

Այդուհասի տվյալներից հետևում է, որ 1999թ.-ից 2009թ.-ն ընկած ժամանակահատվածում Հայաստանի Հանրապետությունում ՀԱԳ-երի ցուցանիշները նվազել են, ինչը գործնականում նշանակում է, որ այդ տարիներին վատացել է երկրի մասնագիտացման աստիճանը: ՀՀ արտաքին առևտրում ստեղծված ման անբարենպաստ վիճակի պատճառներից մեկը ԱՄՆ դոլար/ՀՀ դրամ փոխարժեքի անխոհեմ քաղաքականությունն էր, որի հետևանքով արժևորվեց հայկական դրամը և այն նշված տարիներին կազմեց համապատասխանաբար՝ 2003թ.-ին՝ 578.8, 2004թ.-ին՝ 533.5, 2005թ.-ին՝ 457.7, 2006թ.-ին՝ 416.0, իսկ 2007թ.-ին՝ 342.1: Դրանով իսկ զգալիորեն նվազեցին ՀԱԳ-երի մեծությունները:

⁶ Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում 2005–2009, Կիճակագրական ժողովածու, եր., ՀՀ ԱԿՏ, 2010թ., էջ 13:

2.5. Արտաքին պարտքը

Երկրի զարգացման և տնտեսական աճի ապահովման գործում զգալի դերակատարում ունի նաև պետության արտաքին պարտքը: Այն սովորաբար ընդլայնում է ներքին շուկան և ապահովում երկրի հետագա տնտեսական առաջընթացը:

Աղյուսակ 28-ում բերված են 1999-2010 թվականներին ՀՀ պետական պարտքի և ՀՆԱ-ի դինամիկայի մասին տեղեկությունները: Աղյուսակի տվյալներից հետևում է, որ ՀՀ պետական պարտքը 1999թ.-ի 930.3 մլն ԱՄՆ դոլարից 2008թ.-ի ավելացել է ավելի քան 2 անգամ՝ կազմելով 1906.0 մլն ԱՄՆ դոլար: Արտաքին պարտքի կրկնապատկմամբ հանդերձ, ինչպես արդեն ցույց տվեցինք վերևում, ՀՀ տնտեսությունում նկատվել է բնակչության զբաղվածության էական անկում, ինչպես նաև երկրի ՀԱԳ-երի էական նվազում: Այլ կերպ ասած՝ արտաքին պետական պարտքի օգտագործման արդյունավետությունը խիստ ցածր է եղել: Եվ եթե 1999թ.-ին պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցությունը կազմել է 50.41%, իսկ 2008թ.-ին 15.99%, սա ամենևին էլ չի նշանակում, որ երկիրն ունեցել է զարգացման բավարար ռեսուրսներ սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման համար: Նման թվացյալ պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցությունը պայմանավորված է պետական պարտքի նկատմամբ ՀՆԱ-ի զգալի առաջանցիկ աճով, իսկ վերջինիս հիմքում էլ ընկած է շինարարության ծավալների աննախադեպ աճը, ինչն էլ հետևանք է նրա, որ երկրի զարգացման ռեսուրսները կուտակվել են շինարարության ոլորտում՝ մյուս ոլորտներին զրկելով այդ ռեսուրսներից:

Նշված վիճակից դուրս գալու ուղին եղել է 2009թ.-ին ՀՀ պետական պարտքի զգալի ավելացումը (2009թ.-ին 2008թ.-ի նկատմամբ 1457.7 մլն ԱՄՆ դոլարով), ինչի հետևանքով բարձրացել է ՀՀ պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցությունը՝ կազմելով 38.59%:

3. ԻՐԱԿԱՆԱՑՎԱԾ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

*Դեղնած դաշտերին իջել է աշուն,
Անպառը կրկին ներկել է նախշուն:
Դադ-պաղ մեզի հեղ փչում է քամին,
Քշում է փանում փերևը դեղին:
Հովհաննես Թումանյան «Աշուն»*

3.1. Հանրապետության վճարային հաշվեկշիռը

Վճարային հաշվեկշիռը տվյալ երկրի ռեզիդենտների և աշխարհի մյուս երկրների միջև որոշակի ժամանակահատվածում (որպես կանոն՝ մեկ տարվա ընթացքում) իրականացված բոլոր տնտեսական գործարքների արդյունքների համակարգված գրառումներն են: Վճարային հաշվեկշիռը ցույց է տալիս տվյալ երկրի և աշխարհի մյուս երկրների միջև ոչ թե անհատական, այլ համախառն գործարքները:

Վճարային հաշվեկշիռը, լինելով որոշակի երկրի և աշխարհի մյուս երկրների միջև միջազգային տնտեսական հարաբերությունների վիճակը նկարագրող փաստաթուղթ, կարևորագույն կողմնորոշիչ նյութ է պարունակում մակրոտնտեսական քաղաքականության (ներառյալ՝ հարկաբյուջեային, դրամավարկային, արտաքին առևտրի, արտարժույթային) մշակման համար:

Ցանկացած երկրի տնտեսական կապերն այլ երկրների հետ իրենց արտահայտությունն են գտնում վճարային հաշվեկշիռում: Վճարային հաշվեկշիռը տվյալ երկրի միջազգային տնտեսական հարաբերություններին մասնակցության մասին տեղեկատվության կարևոր աղբյուր է: Դրա միջոցով հնարավոր է բացահայտել երկրի մասնակցության ծավալներն ու որակը, ինչպես նաև արտաքին տնտեսական կապերը: Վճարային հաշվեկշիռը ցույց է տալիս յուրաքանչյուր երկրի ֆինանսական վիճակը միջազգային տնտեսական հարաբերությունների համակարգում: Այն արտացոլում է ապրանքների, ծառայությունների, եկամուտների, տրանսֆերտների և ֆինանսների շարժի հետ կապված

բոլոր արտաքին տնտեսական գործառնությունները, որոնք որոշակի ժամանակահատվածում իրականացվում են տվյալ երկրի և մյուս երկրների ռեզիդենտների միջև:

Վճարային հաշվեկշիռը հնարավորություն է ընձեռում գնահատելու երկրի արժույթային և ֆինանսական վիճակը, կատարելու վերլուծություններ, և դրանց հիման վրա էլ ավելի բարձր մակարդակի հասցնելու մակրոտնտեսական քաղաքականության մշակման գործընթացը: Այսպես, տնտեսության զարգացման վրա էական ազդեցություն է թողնում այնպիսի կարևոր գործոն, ինչպիսին կապիտալի միջազգային հոսքերն են: Ժամանակակից պայմաններում միջազգային արժույթային շուկաներում, ինչպես նաև փոխատվական կապիտալի շուկաներում գործարքների ծավալներն այնքան են ավելացել, որ մի քանի անգամ գերազանցում են միջազգային առևտրի ծավալները:

Ժամանակակից գիտատեխնիկական առաջընթացի պայմաններում անընդհատ խորացող ու զարգացող աշխատանքի միջազգային բաժանումն ավելի ու ավելի է ուժեղացնում ազգային տնտեսությունների փոխկապվածությունն ու փոխպայմանավորվածությունը: Վերջինս իրականում դրսևորվում է ապրանքների ու ծառայությունների արտահանման և ներմուծման, ներդրումների, դրամական միջոցների փոխանցումների և այլ գործարքների միջոցով: Դրանք միջպետական տնտեսական հարաբերություններն են, որոնք կապված են միջազգային առևտրի և միջազգային ֆինանսների հետ: Արտաքին առևտրային կապերը ենթադրում են, որ տվյալ երկրում արտադրված արտադրանքի մի մասը արտահանվում է, իսկ արտասահմանյան երկրներում արտադրված ապրանքների և ծառայությունների մի մասն էլ ներմուծվում է տվյալ երկիր:

Բացի դրանից, ազգային տնտեսությունները փոխկապվածության մեջ են նաև ֆինանսական գործարքների տեսանկյունից: Դա արտահայտվում է նրանով, որ այս կամ այն երկրի քաղաքացիները կարող են իրենց դրամական միջոցները պահել արտասահմանյան բանկերում, գնել արտասահմանյան ընկերությունների ու կառավարությունների կողմից թողարկված արժեթղթեր, ձեռք բերել անշարժ գույք արտասահմանում և այլն:

Յուրաքանչյուր երկիր իր տնտեսական քաղաքականությունը մշակելիս, պետք է հստակ պատկերացնի մակրոտնտեսական ցուցանիշների փոխկապվածության մեխանիզմը ոչ միայն իր երկրի, այլ նաև մյուս երկրների համար: Դա հնարավորություն կտա հաջողությամբ իրականացնել տնտեսական քաղաքականությամբ նախատեսված խնդիրները:

Այլ կերպ ասած՝ վճարային հաշվեկշիռը փաստաթուղթ է, որտեղ որոշակի ժամանակահատվածի համար (տարի, եռամսյակ, ամիս) հաշվառվում են տվյալ երկրի արտաքին տնտեսական գործունեության հետ կապված բոլոր վճարումները (ծախսերը) և մուտքերը (եկամուտները): Այն ցույց է տալիս յուրաքանչյուր երկրի ֆինանսական դրությունը միջազգային տնտեսական հարաբերությունների համակարգում: Ինչպես երևում է սահմանումից, վճարային հաշվեկշիռը արտացոլում է ապրանքների, ծառայությունների, եկամուտների, տրանսֆերտների և ֆինանսների հետ կատարվող արտաքին տնտեսական գործարքները, որոնք իրականացվում են տվյալ երկրի ռեզիդենտների և այլ երկրների ռեզիդենտների միջև որոշակի ժամանակահատվածում:

Վճարային հաշվեկշիռն արտացոլում է ոչ թե անհատական գործարքներ, այլ համախառը գործարքներ տվյալ երկրի և այլ երկրների միջև: Բանի որ վճարային հաշվեկշիռը բնորոշում է տվյալ երկրի ֆինանսական վիճակը միջազգային տնտեսական հարաբերությունների համակարգում, ապա այն դառնում է մակրոտնտեսական քաղաքականության մշակման կարևոր կողմնորոշիչ: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է հարկաբյուջետային, դրամավարկային, արտաքին առևտրային, արժույթային և այլ քաղաքականությունների: Բացի դրանից, վճարային հաշվեկշիռը, ըստ էության, մակրոտնտեսական վերլուծության և կանխատեսման գործիքներից մեկն է: Դրա օգնությամբ հնարավոր է պարզել, թե ինչպես է զարգացել արտաքին առևտուրը որոշակի ժամանակահատվածում: Վճարային հաշվեկշիռն անմիջական ազդեցություն է ունենում արտադրության, զբաղվածության, սպառման և արժույթի փոխարժեքի վրա: Վճարային հաշվեկշիռը հնարավորություն է տալիս հետևելու արտասահմանյան ներդրումների ներգրավման ձևերին, արտասահմանում կատարվող ներդրումներին, երկրի արտաքին պարտքի ժամանակին մարմանը և այլն: Այն միաժամանակ ցույց է

տալիս, թե երկրի կենտրոնական բանկը ինչպես է փոփոխել իր միջազգային պահուստների մակարդակը, վճարումների անհավասարակշռվածությունը:

Տնտեսական բնույթի բոլոր կարգի գործառույթները կատարվում են տվյալ երկրի ռեզիդենտների և ոչ ռեզիդենտների միջև: Տվյալ երկրի ռեզիդենտ է հանդիսանում այն ֆիզիկական և/կամ իրավաբանական անձը, ով տվյալ երկրում անկախ քաղաքացիությունից ապրում է մեկ տարուց ավելի: Դիվանագետներն ու զինվորական միավորումների անձնակազմերը, ինչպես նաև միջազգային կազմակերպությունները ռեզիդենտ չեն այն երկրի համար, որտեղ գտնվում են: Սակայն վերազգային կորպորացիաներին բնորոշ է հետևյալ իրավիճակը, գլխամասային ընկերությունը ռեզիդենտ է համարվում այն երկրի համար, որտեղ այն գրանցված է, իսկ նրա մասնաճյուղերը կամ դուստր ձեռնարկությունները, արտասահմանյան բաժանմունքները կարող են գրանցված լինել այլ երկրներում, հետևաբար ռեզիդենտ են համարվում այդ երկրների համար:

«Եկամտահարկի մասին» ՀՀ օրենքի⁷ համաձայն ռեզիդենտ է համարվում այն ֆիզիկական անձը, ով հարկային տարում, այսինքն՝ 12 ամսվա ցանկացած ժամանակահատվածում, գտնվում է ՀՀ-ում ընդհանուր առմամբ 183 օր և ավելի, կամ ում կենսական ու տնտեսական շահերի կենտրոնը գտնվում է ՀՀ-ում, ինչպես նաև այն ֆիզիկական անձը, ով պետական ծառայության մեջ է և ժամանակավորապես բացակայում է ՀՀ տարածքից:

Եթե ֆիզիկական անձը տվյալ երկրում ունի սեփականության օբյեկտներ /սեփականության իրավունք հողի, շինությունների և այլնի նկատմամբ/, ապա նրա տնտեսական շահերի կենտրոնը գտնվում է տվյալ երկրում: Իսկ եթե ֆիզիկական անձը մեկ տարուց ավելի բացակայում է տվյալ երկրի տնտեսական տարածքից, ապա նա դադարում է տվյալ երկրի ռեզիդենտ լինելուց:

Վճարային հաշվեկշիռը բնութագրող հատկանիշներից մեկն էլ այն է, որ արտացոլում է «երկրի արտաքին տնտեսական վիճակը ապրանքների կամ ծառայությունների միջազգային շուկայում, այլ կերպ ասած՝ երկրի դերը՝ որպես արտահանողի կամ ներմուծողի: Վճարային

⁷ «Եկամտահարկի մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 3 (ՀՕ-183):

հաշվեկշիռի մի շարք տարիների տվյալների հիման վրա կարելի է բնութագրել երկրի վիճակը արտասահմանյան ներդրումների ներգրավման տեսանկյունից: Այսինքն՝ որոշվում է արտաքին պարտքի հաշվեկշիռը, որը արտասահմանյան ակտիվների ու երկրի պասիվների հարաբերակցությունն է ժամանակի որոշակի հատվածում:

Վճարային հաշվեկշիռի միջոցով կարելի է պատկերացում կազմել ազգային տնտեսության մասին: Եթե պարզվի, որ երկրից հսկայական չափերի կասկտալ է դուրս հոսում, ապա դրանից կարելի է եզրակացնել տվյալ երկրի արժույթային և ֆոնդային շուկաների ճգնաժամային իրավիճակի մասին: Վճարային հաշվեկշիռը կազմվում է ինչպես հաշվարկային, այնպես էլ վերլուծական խնդիրների լուծման նպատակով: Ի դեպ, դրանք միմյանց հետ սերտորեն կապված են: Վճարային հաշվեկշիռի վերլուծության միջոցով կարելի է բացահայտել երկրի արտաքին տնտեսական գործունեության արդյունավետ կազմակերպման հնարավորությունները և կողմնորոշվել արտաքին տնտեսական քաղաքականությանը վերաբերող հստակ որոշումների ընդունման հարցում:

Այս տնտեսական գործիքը լավագույնս է բնութագրում երկրի սոցիալ-տնտեսական վիճակը: Այն բնորոշում է նաև թե տվյալ երկիրը արտադրող է (երբ առկա է վճարային հաշվեկշիռի դրական մնացորդ), թե սպառող (երբ վճարային հաշվեկշիռի մնացորդը բացասական է): Եվ քանի որ մարդկային հասարակության մեջ էլ ավելի մեծ մասշտաբներով և ամրագրված կանոններով ու օրենքներով է գործում էներգիայի պահպանման և փոխակերպման օրենքը (հիշենք, դպրոցական դասագրքերում այն սահմանվում էր որպես բնության մեջ այնպիսի իրավիճակ, երբ էներգիան ոչ մի տեղ չի կորչում, այն պահպանվում է՝ մի վիճակից անցնելով մեկ այլ վիճակի), ուստի յուրաքանչյուր երկիր իր վճարային հաշվեկշիռի բացասական մնացորդը պետք է փակի կամ վճարի ինչով կարող է: Նկատենք նաև, որ տնտեսական զարգացումների հիմքում ընկած են բնության օրենքները՝ սոսկ մեկ վերապահումով – պայմանավորված մարդ-գործոնով, որն արարելով հանդերձ «փչացնում է» բնության օրենքների մաքուր տեսքով հանդես գալու հնարավորությունը:

Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության վճարային հաշվեկշիռի բացասական մնացորդի առյուծի բաժինը հասնում է «Ապրանքների և

ծառայությունների ընթացիկ հաշվին»: Ավելի պարզ՝ վճարային այս հոդվածը ցույց է տալիս, թե ապրանքների և ծառայությունների արտահանման ու ներմուծման տարբերությունն ինչպիսին է: Եթե այդ տարբերությունը բացասական է (այսինքն ավելի շատ եք ներմուծում, քան արտահանում), ապա այդ մասով Ձեր վճարած փողը (դրամական հոսքը) ուղղվում է այն երկիր (կամ երկրներ), որոնցից ձեռք բերած ապրանքների և ծառայությունների համար մենք պետք է վճարենք: Իսկ եթե այդ տարբերությունը դրական է, ապա մեզ են վճարելու մյուսները: Առաջին դեպքում, Ձեր երկիրը հանդես է գալիս որպես գնորդ, իսկ երկրորդ դեպքում՝ վաճառող: Լավ է լինել վաճառող երկիր, քանի որ այս դեպքում մյուսներն են Ձեզ վճարում, իսկ հակառակ դեպքում՝ դուք ուրիշներին:

Հարց է առաջանում, իսկ ինչո՞վ վճարել, որտեղից են առաջանում այն աղբյուրները, միջոցները, որոնց հաշվին պետք է ապահովվի մյուս երկրների հետ համարժեք փոխանակությունը: Առաջին այդպիսի աղբյուրը երկրում արտադրված կամ թողարկված ապրանքներն ու ծառայություններն են, որոնց իրացումից ստացված միջոցներով կատարում եք մյուսներից ձեռք բերված ապրանքների և ծառայությունների դիմաց վճարումը: Հայաստանի Հանրապետության համար այս ուղին «աշխատում է» մասամբ, քանի որ մեր ներմուծումը գերազանցում է արտահանմանը: Հաջորդ աղբյուրն այն է, որ Ձեր երկրից արտահանված կապիտալը, ապահովելով եկամուտներ (կամ տոկոսներ), վերադառնում է Ձեր երկիր, ինչի հաշվին էլ դուք կարողանում եք կատարել Ձեր վճարումները: Մեր երկրի համար դրանք չնչին մեծություններ են և «եղանակ» չեն ստեղծում: Ավաճն ավելի ակնառու դարձնելու նպատակով արյուսակ 29-ում բերված է ՀՀ վճարային հաշվեկշռի հիմնական ցուցանիշների դինամիկան 1995–2013 թվականներին: Տվյալներից հետևում է, որ արյուսակ 29-ում ներառված ողջ ժամանակահատվածում (19 տարի) հանրապետության ընթացիկ հաշիվը միշտ եղել է բացասական: Ավելին, եթե ընթացիկ հաշվի բացասական մնացորդը 1996–1998 թվականներին ավելացել է, 1998–2004 թվականներին՝ նվազել, ապա սկսած 2007 թվականից այն կտրուկ ավելացել է (նախորդ տարվա համեմատությամբ ավելի քան 5 անգամ), իսկ 2008 թվականին (որպես

«քրչարյանական էպոխայի» հետևանք) հասել իր բարձրագույն կետին՝ 2006 թվականի ցուցանիշը գերազանցելով աննախադեպ չափերով՝ շուրջ 12 անգամ: 2008–2013 թվականներին ընթացիկ հաշվի բացասական մնացորդն ունեցել է թեև դանդաղ, սակայն կայուն նվազման միտում՝ 2013 թվականին ունենալով շուրջ 1.1 մլրդ ԱՄՆ դոլարի բացասական արժեք:

Երկրի ընթացիկ հաշվի ճեղքվածքն առաջանում է ապրանքների և ծառայությունների արտահանման և ներմուծման տարբերությունից: Այսինքն, թե՛ ապրանքները և թե՛ ծառայություններն ավելի շատ են ներմուծվում, քան արտահանվում: Ըստ որում, 1995–2013 թվականներին ընկած ողջ ժամանակահատվածում ինչպես ապրանքների, այնպես էլ ծառայությունների զուտ արտահանումն ունեցել է բացասական նշան:

Եթե ապրանքների և ծառայությունների ընդհանուր զուտ արտահանման (արտահանման և ներմուծման տարբերությունը) մեծությունն ընդունենք 100%, ապա 1995 թվականին այդ գործարքներից ստացված, ըստ էության, վնասի չափը կազմել է -426,7 մլն դոլար, որի 94,4%-ը բաժին է ընկել ապրանքների զուտ արտահանմանը, իսկ 5,6%-ը՝ ծառայությունների զուտ արտահանմանը, 1996 թվականին այդ մեծությունները կազմել են համապատասխանաբար՝ -519,9 մլն դոլար, 90,2% և 9,8%-ը, 2000 թվականին՝ -519,3 մլն դոլար, 89,3% և 10,7%, 2005 թվականին՝ -707,8 մլն դոլար, 83,1% և 16,9%, նախաճգնաժամային՝ 2007 թվականին՝ -1812,8 մլն դոլար, 88,3% և 12,7%, 2008 թվականին՝ -2990,6 մլն դոլար, 89,1% և 10,9%, ՀՀ-ում տնտեսական ամենաբարձր անկման տարում՝ 2009 թվականին՝ -2349,4 մլն դոլար, 88,6% և 11,4%, 2011 թվականին՝ -2389,8 մլն դոլար, 86,9% և 13,1%, 2012 թվականին՝ -2459,7 մլն դոլար, 85,8% և 14,2%, 2013 թվականին՝ 2464,9 մլն դոլար, 95,5% և 4,5%: Ինչպես տեսնում ենք բերված թվերից, հանրապետության ընթացիկ հաշվի բացասական մեծության 80–90%-ը (ըստ տարբեր տարիների) ստացվում է ապրանքների զուտ արտահանումից:

Այս համատեքստում կարող է նկատվել հետևյալ առանձնահատկությունը: Համաձայն ՀՀ ԱՎԾ-ի՝ ապրանքների գծով համադրելիությունն ապահովելու համար, վճարային հաշվեկշռի ապրանքներ հոդվածի արտահանման և ներմուծման ծավալները բերված են ՖՕԲ գնով (առանց

բեռնափոխադրման և ապահովագրական վճարների»⁸: Ասվածից հետևում է, որ իրականում ապրանքների հաշվի բացասական մեծությունն ավելի մեծ է քան այդ մասին նշված է վճարային հաշվեկշռում, քանի որ բեռնափոխադրումները և ապահովագրական վճարները, որպես ծախս, զգալի մեծություններ են կազմում:

Ընթացիկ հաշվի կարևոր մասն են կազմում եկամուտներ հոգվածը, որն իր մեջ ներառում է գինծառայողների և սեզոնային մյուս աշխատողների փոխանցումները, եկամուտները ներդրումներից (ուղղակի պորտֆելային և այլ): Ընթացիկ տրանսֆերտներն իրենց հերթին, բաղկացած են պետական կառավարման և այլ (մասնավոր) տրանսֆերտներից: Եվ եթե 2011 թվականին ընթացիկ տրանսֆերտների գումարը կազմել է 723.1 մլն դոլար, ապա այդ գումարից 160.3 մլն դոլարը ստացվել է պետական կառավարման համակարգով, իսկ 562.8 մլն դոլարը այլ (մասնավոր) աղբյուրներից: Ըստ էության խոսքը վերաբերում է մեր այն հարյուր հազարավոր քաղաքացիներին, որոնք տարբեր երկրներից դրամական փոխանցումներ (տրանսֆերտներ) են կատարում իրենց հարազատներին և բարեկամներին: Սակայն, ինչպես վկայում են վիճակագրական տվյալները ընթացիկ հաշվի «Եկամուտներ» և «Ընթացիկ տրանսֆերտներ» հոդվածները չեն փոխհատուցում «Ապրանքներ» և «Ծառայություններ» հոդվածների բացասական մեծություններին, ինչի հետևանքով էլ երկրի ընթացիկ հաշիվն ունի բացասական մեծություն:

3.2. Բնակչության աղքատացումը, անհավասարության խորացումը և աղքատության հաղթահարման դրամական արժեքը

Հայաստանի երրորդ հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման անցած ժամանակահատվածի, ինչպես նաև ներկայիս չլուծված հիմնախնդիրներից է շարունակում մնալ բնակչության աղքատության բարձր մակարդակը: Անցումը համայնավարությունից դեպի ազատ շուկայական հարաբերություններ ՀՀ-ում ուղեկցվեց մի շարք անցանկալի գործընթացներով (Սպիտակի երկրաշարժը, որի հետևանքով

հանրապետությունը կորցրեց իր արտադրական պոտենցիալի մեկ երրորդը, Արցախի հակամարտությունը հարևան հանրապետության հետ, Ադրբեջանից հարյուր հազարավոր փախստականները և դրանց ապահովման համար անհրաժեշտ միջոցների հայայթումը և այլն), որոնց ազդեցությունը հատկապես զգալի էր անցման առաջին ժամանակահատվածում (աղյուսակ 30): Ու թեև սկսած 2001թ.-ից նկատելի է բնակչության աղքատության նվազման միտումը, սակայն այն շարունակեց մնալ բարձր և 2008թ.-ին կազմեց 23.5%: Աղքատության մակարդակի վրա իր բացասական ազդեցությունն ունեցավ համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը, որի արդյունքում 2009թ.-ին աղքատության մակարդակը նախորդ տարվա համեմատ ավելացավ՝ կազմելով 28.7%:

Շուկայական տնտեսության անցման հետ կապված հաջորդ լուրջ սոցիալական հիմնախնդիրն առնչվում է ՀՀ բնակչության դրամական եկամուտների (աղյուսակ 31) և ծախսերի (աղյուսակ 32) բևեռացմանը և անհավասարության խորացմանը: Այսպես, աղյուսակ 31-ի տվյալներից հետևում է, որ եթե ամենահարուստ՝ X-րդ դեցիլային խմբի և ամենաաղքատ՝ առաջին դեցիլային խմբի մեկ շնչի հաշվով դրամական եկամուտների հարաբերակցությունը 1999թ.-ին կազմում էր 115.5 անգամ, իսկ 2009թ.-ին այն զգալիորեն նվազել է, հասնելով 14.3 անգամ ցուցանիշի, սակայն այդ հարաբերակցությունը շարունակում է բարձր մնալ, եթե հաշվի առնենք, որ միջազգայնորեն ընդունված նորմալ հարաբերակցությունը կազմում է 6-ից 8 անգամ:

Ինչպես ցույց են տալիս մի շարք տնտեսագետների (Նրանց թվում է նաև պրոֆեսոր Բ. Բագրատյանը) ուսումնասիրությունները, Հայաստանի Հանրապետության կամ Ուկրաինայի համեմատաբար «լավ» Ջինիի գործակիցը ըստ եկամուտների՝ առ ոչինչ է, եթե նկատի չենք ունենում եկամուտների բաշխման ազդեցությունը հարստության վրա: Եթե հարստության բաշխումը մեծ տատանումներ է տալիս, ապա չպետք է շտապել և փորձել իջեցնել բաշխումը ըստ եկամուտների (ասենք, արագորեն բարձրացնել նվազագույն աշխատավարձը): Սա կազմաբանդում է տնտեսական աճը: Նման ուսումնասիրություններ կան Ուկրաինայի համար, իսկ Հայաստանի համար բացակայում են: Այլ կերպ ասած, եթե մեզանում նշված ժամանակահատվածում նվազել է բնակչության

⁸ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետություն սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2011 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, Եր., ՀՀ ԱԿԾ, 2012, էջ 264:

եկամուտների և ծախսերի բաշխման անհավասարությունը, ապա անգամներով աճել է հարստության (անշարժ և շարժական գույք, արտադրական կապիտալ) անհավասար բաշխումը:

Բնակչության մեկ շնչի հաշվով սպառողական ծախսերի համապատասխան ցուցանիշները հետևյալն են. եթե ամենահարուստ՝ X-րդ դեցիլային խմբի և ամենաաղքատ՝ առաջին դեցիլային խմբի մեկ շնչի հաշվով սպառողական ծախսերի հարաբերակցությունը 1999թ.-ին կազմում էր 9.7 անգամ, ապա 2009թ.-ին այդ հարաբերակցությունը կազմել է 8.0 անգամ:

Աղյուսակ 33-ում բերված՝ ՀՀ-ում դրամական եկամուտների դիմամիկան ըստ տնային տնտեսությունների դրամական եկամուտների դեցիլային խմբերի 2001 և 2009թ.-ին (մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական, դրամով), տվյալների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ զգալիորեն վատացել է առաջին՝ ամենաաղքատ դեցիլային խմբում ընդգրկված տնային տնտեսությունների աշխատանքից ստացվող եկամուտների վիճակը: Եթե 2001թ.-ին այդ խմբի համար աշխատանքից ստացվող եկամուտների մասնաբաժինն ընդամենը դրամական եկամուտների մեջ կազմել է 26.0%, ապա 2009թ.-ին աշխատանքից ստացվող եկամուտների մասնաբաժինը նվազել է՝ կազմելով ընդամենը եկամուտների 8.5%-ը: X-րդ՝ ամենահարուստ խմբի համար այդ ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար՝ 25.6% և 68.4%:

Այլ կերպ ասած, հատկապես բնակչության ցածր եկամտային դեցիլներ ունեցող խմբերում աշխատանքը (աշխատավարձը) կորցրել է իր մոտիվացիոն բնույթը և այդ խմբերի բնակչության եկամուտները ձևավորվում են հիմնականում թոշակների, նպաստների ու տրանսֆերտների հաշվին: Մինչդեռ, բոլորովին այլ է պատկերը ամենաբարձր՝ X-րդ դեցիլային խմբում:

Աղյուսակ 34-ում բերված են Հայաստանի Հանրապետությունում աղքատության հաղթահարման համար անհրաժեշտ դրամական ծախսերը 1998–2016 թվականների համար: Աղյուսակի տվյալներից հետևում է, որ աղքատության հաղթահարման համար անհրաժեշտ համապատասխան տարիների ՀՆԱ-ի մեջ կշռված գումարները հսկայաձավալ չեն, և սոցիալական այդ չարիքի վերացման համար անհրաժեշտ

ֆինանսական միջոցները պետությունը կարող էր հայթհայթել տնտեսության մեջ ստվերի կրճատման, կոռուպցիայի նվազեցման և կառավարման արդյունավետության բարձրացման ճանապարհով:

3.3. Ազգային հարստություն ստեղծելու տնտեսության ներուժը

Տանկացած երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման և վերարտադրության վիճակն ու գործընթացը բնութագրվում են մի շարք ամփոփ մակրոտնտեսական ցուցանիշների օգնությամբ: Դրանց շարքում կարևորվում են համախառն ներքին արդյունքի (դրա հաշվարկման տարբեր մոդիֆիկացիաներով, օրինակ՝ դրա մեծության չափը, աճի տեմպը, մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն և այլն), ազգային եկամտի, համախառն ազգային եկամտի և մյուս մակրոտնտեսական ցուցանիշների հաշվարկը՝ տարբեր մոդիֆիկացիաներով:

Սակայն նվաճ ցուցանիշների հաշվարկման հիմնական թերությունն այն է, որ դրանք, պատկերավոր ասած, բնութագրում են երկրի զարգացման տվյալ պահը՝ առանց ներկայացնելու սոցիալ-տնտեսական զարգացման հնարավորություններն ու ներուժը: Այս հիմնական բացը չեզոքացնում է ազգային հարստության ցուցանիշը: Ցավոք, ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայությունը մինչ օրս չի հաշվարկում այդ ցուցանիշի մեծությունը:

Ներկայում ընդունված են ազգային հարստության սահմանման և հաշվարկման Համաշխարհային բանկի միասնական մեթոդական ցուցումները: Ազգային հարստությունը⁹ հանդիսանում է Ազգային հաշիվների համակարգի (ԱՀՀ) անբաժանելի մասը: ԱՀՀ-ն հիմք է հանդիսանում կառավարության, մասնավոր հատվածի, միջազգային կազմակերպությունների և այլ հետաքրքրված անձանց կողմից տնտեսական աճի հաշվարկման համար:

Ազգային եկամուտն ու բարեկեցությունը հիմնվում են երկրի ակտիվների կամ հարստության վրա, որոնց հաշվարկման հիմքում ընկած

⁹ The Changing Wealth of Nations 2018. Building a Sustainable Future. World Bank Group. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29001/9781464810466.pdf>

են տարբեր չափանիշներ: Ազգային հարստությունն իր մեջ ներառում է հետևյալ չորս բաղկացուցիչները. արտադրված կապիտալ, բնական կապիտալ (պաշարներ), մարդկային կապիտալ և զուտ արտաքին ակտիվներ:

Կայուն երկարաժամկետ տնտեսական աճը պահանջում է ներդրումների և պորտֆելային ակտիվների առավել ինտենսիվ ընդգրկում: Թեև ՀՆԱ-ն հանդիսանում է տնտեսական աճի հաշվարկման կարևոր չափանիշ, սակայն այն հաշվում է միայն եկամուտը և արտադրությունը, և չի արտացոլում ակտիվների հիմնական բազայում տեղի ունեցող փոփոխությունները: Առանձին դիտարկվող ՀՆԱ-ն կարող է ճշգրտորեն չբնութագրել տնտեսական իրավիճակը: Այն չի արտացոլում բնական կապիտալի սպառումը և ակտիվների մաշվածությունը, չի տալիս հետևյալ հարցերի պատասխանը. ներդրումներն ու հարստության կուտակումը աճում են բնակչության թվի աճի արդյունքում կամ էլ ակտիվների համամասնությունը համապատասխանո՞ւմ է արդյոք երկրի զարգացման նպատակներին:

Նկատենք նաև, որ ներառական տնտեսական աճի համար առանձնացվում են երեք հիմնասյուներ՝

- բարձր, կայուն աճ՝ տնտեսական հնարավորությունների ստեղծման և ընդլայնման համար,
- այդպիսի հնարավորությունների ընդլայնումը՝ երաշխավորելու համար, որ հանրության անդամները կարող են մասնակցել և օգտվել տնտեսական աճի արդյունքներից,
- սոցիալական ապահովության ցանցերի ձևավորումը, որոնց նպատակն է ծայրահեղ աղքատության կանխարգելումը¹⁰:

Ուստի ներկայումս արդիական է << տնտեսության դիվերսիֆիկացումը՝ ելնելով վերը նշված չափանիշներից և տնտեսությունում մոնո-դյուոների զարգացման բացառումից:

Ինչպես նշեցինք վերևում, ազգային հարստության հաշվարկը հիմնվում է ակտիվների առանձին դասեր կազմող հետևյալ չորս բաղադրիչների վրա.

- արտադրված կապիտալ և քաղաքային հողատարածքներ՝ մեքենաներ, շենքեր, սարքավորումներ, բնակելի և ոչ բնակելի քաղաքային հողատարածքներ՝ շուկայական գներով արտահայտված,
- բնական կապիտալ (պաշարներ)՝ էներգետիկ ռեսուրսներ (նավթ, գազ, քարածուխ) և օգտակար հանածոներ (10 կատեգորիա), գյուղատնտեսական նշանակության հողատարածքներ (արտավայրեր և ցանուլի հողատարածքներ), անտառներ (փայտանյութեր և որոշ յուրահատուկ անտառային բարիքներ) և հսկվող (պաշտպանվող) տարածքներ: Բնական կապիտալի (պաշարների) արժեքը հաշվարկվում է վարձակալական վճարի դիսկոնտավորված գումարով, որը ձևավորվում է տվյալ ակտիվի գործածության ողջ ժամկետի ընթացքում,
- մարդկային կապիտալ՝ ըստ սեռի և զբաղվածության կարգավիճակի (զբաղված, ինքնազբաղված) դասակարգված բնակչության՝ աշխատանքի ընթացքում գործադրած ջանքերի, ունակությունների և փորձի արժեքի: Մարդկային կապիտալի արժեքը հաշվարկվում է որպես ողջ կյանքի ընթացքում վաստակած աշխատավարձի դիսկոնտավորված գումար:
- զուտ արտաքին ակտիվներ՝ երկրի արտաքին ակտիվների և պարտավորությունների գումարի (օրինակ՝ օտարերկյա ուղղակի ներդրումներ) տարբերությունը:
Ստորև բերված աղյուսակ 35-ում ներկայացված է նախկին Խորհրդային Միության 14 հանրապետությունների ազգային հարստության և դրա բաղադրիչների մասին տեղեկատվությունը:
- Աղյուսակ 35-ի տվյալների ուսումնասիրությունից կարելի է կատարել հետևյալ եզրակացությունները՝
 - բնակչության մեկ շնչի հաշվով ընդամենը ազգային հարստության ամենաբարձր արժեքներն ունեն Էստոնիան (258903), Լատվիան (236906) և Ռուսաստանի Դաշնությունը (188715), իսկ ամենացածրը՝ Տաջիկստանը (42286), Մոլդովան (35380) և Ղրղզստանը (24429): Այսինքն՝ բնակչության մեկ շնչի հաշվով ազգային հարստության ամենաբարձր ցուցանիշ ունեցող երկրի (Էստոնիայի) և ամենացածր ցուցանիշ ունեցող երկրի (Ղրղզստանի) միջև տարբերությունը կազմում է 10,6 անգամ, իսկ ամենաբարձր ցուցանիշ

¹⁰ Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (ՏՀԶԿ, OECD) սահմանումը, արդյուրը՝ <http://www.oecd.org/inclusive-growth/#introduction>

ունեցող երկրի և Հայաստանի ցուցանիշների միջև տարբերությունը կազմում է մոտ 5 անգամ,

- արտադրված կապիտալի ամենաբարձր արժեքներն ունեն Լատվիան (113746), Էստոնիան (91646) և Լիտվան (63254), իսկ ամենացածրը՝ Հայաստանը (15451), Մոլդովան (14213) և Ղրղզստանը (6159): Այս բաղադրիչով ամենաբարձր ու ամենացածր ցուցանիշներ ունեցող երկրների տարբերությունը կազմում է 18,5 անգամ, իսկ ամենաբարձր ցուցանիշ ունեցող երկրի և Հայաստանի ցուցանիշների միջև տարբերությունը՝ 7,4 անգամ է,
- բնական կապիտալի ամենաբարձր արժեքներն ունեն Ղազախստանը (66606), Թուրքմենստանը (59062) և Ռուսաստանը (46921), իսկ ամենացածրը՝ Տաջիկստանը (7431), Վրաստանը (7344) և Մոլդովան (4898): Այս բաղադրիչով ամենաբարձր ու ամենացածր ցուցանիշներ ունեցող երկրների տարբերությունը կազմում է 13,6 անգամ, իսկ ամենաբարձր ցուցանիշ ունեցող երկրի և Հայաստանի ցուցանիշների միջև տարբերությունը շուրջ 5 անգամ է,
- մարդկային կապիտալի ամենաբարձր արժեքներն ունեն մերձբալթյան երեք երկրները՝ Էստոնիան (155041), Լատվիան (113472) ու Լիտվան (100081), իսկ ամենացածրը՝ Ադրբեջանը (11961), Ղրղզստանը (6729) և Տաջիկստանը (5015): Այս բաղադրիչով ամենաբարձր ու ամենացածր ցուցանիշներ ունեցող երկրների՝ Էստոնիայի և Տաջիկստանի տարբերությունը 31 անգամ է, իսկ ամենաբարձր ցուցանիշ ունեցող երկրի և Հայաստանի ցուցանիշների միջև տարբերությունը՝ 5,6 անգամ,
- բնակչության մեկ շնչի հաշվով զուտ արտաքին ակտիվների ցուցանիշը դրական մեծություն ունի վառելիքաէներգետիկ ռեսուրսներ արտահանող երկրներում՝ Ադրբեջանում (7384), Ռուսաստանի Դաշնությունում (2175) և Թուրքմենստանում (519): Մնացած բոլոր երկրների համար զուտ արտաքին ակտիվներն ունեն բացասական մեծություն, ըստ որում՝ ամենամեծ բացասական մեծություն ունեցող երեք երկրներն են Լիտվան (-7047), Էստոնիան (-7876) և Լատվիան (-9049), իսկ ամենափոքր բացասական մեծություններն ունեն Տաջիկստանը (-557), Ղրղզստանը (-1029) և Ուկրաինան (-1414):

Բնակչության մեկ շնչի հաշվով ընդամենը ազգային հարստության ցուցանիշով Հայաստանի Հանրապետությունը նախկին Խորհրդային Միության 14 հանրապետությունների կազմում զբաղեցնում է 10-րդ տեղը, արտադրված կապիտալի ցուցանիշով՝ 12-րդ տեղը, բնական կապիտալի ցուցանիշով՝ 10-րդ տեղը, իսկ մարդկային կապիտալի ցուցանիշով՝ 8-րդ տեղը: Բնակչության թվաքանակի ցուցանիշով Հայաստանը 10-րդ տեղում է:

Ելնելով այն հանգամանքից, որ ՀՀ-ում բնակչության մեկ շնչի հաշվով ազգային հարստության զգալի մասը (51,7%-ը) կազմում է մարդկային կապիտալը և ազգային հարստության բաղադրիչների կազմում Հայաստանն ունի համեմատական առավելություն, ուստի այն դառնում է ազգային հարստության ավելացման հիմնական գործոնը: Այդ պատճառով էլ հանրապետությունում իրականացվող տնտեսական քաղաքականությունը պետք է նպատակառոտված լինի այդ կապիտալի զարգացմանը և օգտագործման արդյունավետության բարձրացմանը:

Վերը բերված մոտեցումը բխում է նաև այն հանգամանքից, որ օրինակ, թեև մերձբալթյան հանրապետություններն ունեն զուտ արտաքին ակտիվների ամենամեծ բացասական արժեքները, սակայն դրանով հանդերձ նրանք ունեն նախկին Խորհրդային հանրապետությունների շարքում բնակչության մեկ շնչի հաշվով ամենամեծ ազգային հարստության արժեքները: Դա պայմանավորված է նշված հանրապետություններում մարդկային կապիտալի օգտագործման բարձր արդյունավետությամբ և արժևորմամբ:

Ազգային հարստության հաշվարկման մեթոդաբանության կարևոր հիմնախնդիրներից է այդ մեծության և երկրի ՀՆԱ-ի միջև եղած կապի բացահայտումը: Ակնհայտ է, որ երկրի ազգային հարստության մեծության ավելացումն ապահովվում է ՀՆԱ-ի աճի հաշվին, իսկ ավելի ստույգ՝ ՀՆԱ-ի այն մասի հաշվին, որն օգտագործվում է կուտակման նպատակով և ի վերջո դառնում է վերը նշված կապիտալի բաղկացուցիչներից որևէ մեկը, կամ տարրալուծվում է այդ բաղկացուցիչների միջև՝ որոշակի համամասնությամբ:

Ստորև բերված աղյուսակ 36-ում ներկայացված է ՏՀԶԿ (Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպություն) երկրների

և Հայաստանի Հանրապետության բնակչության մեկ շնչի համար հաշվարկված ազգային հարստության և ՀՆԱ-ի միջև եղած կապը, որն ըստ էության բնութագրում է թե ինչ ժամանակահատվածում է ՀՆԱ-ն «կապիտալացվում» և վերածվում ազգային հարստության: Պարզ է նաև, որ որքան կարճ է այդ ժամանակահատվածն, այնքան ավելի արդյունավետ է գործում երկրի տնտեսությունը և բարձր են նրա վերարտադրական հնարավորությունները և սոցիալ-տնտեսական զարգացման ներուժը: Տնտեսագիտական իմաստով այդ ցուցանիշը լավագույնն է բնութագրում երկրի կառավարման որակը, որն էլ դառնում է կայուն երաշխիք տնտեսության սոցիալ-տնտեսական զարգացման և բնակչության կենսամակարդակի հետագա բարձրացման համար:

Այսպես, աղյուսակ 36-ի տվյալներից հետևում է, որ բնակչության մեկ շնչի հաշվով ազգային հարստության և ՀՆԱ-ի միջև հարաբերակցությունն ամենափոքրն է Թուրքիայում և կազմում է 4,4 տարի, էստոնիայում այդ ցուցանիշը կազմում է 13,2, իսկ Հայաստանում՝ 13,7 տարի: Ինչ վերաբերում է ՏՀԶԿ մյուս երկրներում ազգային հարստություն/ՀՆԱ հարաբերակցության բարձր մեծություններին, ապա օրինակ ԱՄՆ-ում այն կազմում է 18,0 տարի, Կանադայում՝ 20,2, իսկ Շվեյցարիայում՝ 16,8 տարի: Այդ հանգամանքը բացատրվում է նշված երկրներում մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի բարձր ցուցանիշներով, որի ավելացումը պահանջում է ավելի շատ ռեսուրսներ ու ջանքեր, քան այդպիսի ցածր ցուցանիշ ունեցող երկրներում:

Նկատենք, որ օրինակ Սինգապուրում բնակչության մեկ շնչի հաշվով ազգային հարստության մեծությունը 2014թ.-ի տվյալներով կազմել է 775196 ԱՄՆ դոլար, որից՝ արտադրված կապիտալը կազմել է 186017, բնական կապիտալը՝ 56, մարդկային կապիտալը՝ 466119 (կամ ընդամենը ազգային հարստության 60,1%-ը), իսկ զուտ արտաքին ակտիվները՝ 123004 ԱՄՆ դոլար¹¹: Այսինքն, Սինգապուրում բնակչության մեկ շնչի հաշվով ազգային հարստության մեծությունը, որը ՀՀ-ի համապատասխան ցուցանիշը գերազանցում է 14,6 անգամ, հիմնականում ձեռք է բերվել մարդկային կապիտալի հաշվին, ինչը օրինակ կարող է ծառայել ՀՀ-ում ազգային հարստության ավելացման քաղաքականության մշակման և իրականացման ժամանակ:

¹¹ Stui' The Changing Wealth of Nations 2018. Building a Sustainable Future, էջ 231.

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

- 1999–2008 թթ. ժամանակահատվածում իրականացված սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությունն ամենևին էլ չի նպաստել ինչպես ՀՀ բնակչության կենսամակարդակի նկատելի բարձրացմանը, բացարձակ և հարաբերական արդատության կրճատմանը, այնպես էլ ՀՀ տնտեսության հզորացմանն ու ազգային հարստության ավելացմանը: Այլ ճիշտ հակառակ՝ ՀՀ տնտեսության զարգացման վրա զգալի է դարձել ռիսկերի (ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին) և սպառնալիքների ներգործությունը, որի ապացույցն էր 2009թ.-ի համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի ազդեցությունը ՀՀ տնտեսության վրա, որի արդյունքում նկատվեց ՀՀ ՀՆԱ-ի դրամական արտահայտությամբ 14.1%-անոց անկում, իսկ դոլարային արտահայտությամբ՝ 25.9%, որը համաշխարհային մասշտաբով ամենաբարձր ՀՆԱ-ի անկում գրանցած ցուցանիշներից մեկն էր (երրորդը վերջից՝ դրամական արտահայտությամբ և երկրորդը վերջից՝ դոլարային արտահայտությամբ): Դրանով իսկ մեկ անգամ ևս ապացուցվեց, որ ընդարյանական տասնամյակի ընթացքում ձևավորվել է անկենսունակ և չդիվերսիֆիկացված տնտեսություն: Այս ամենով հանդերձ կարելի է միարժեքորեն պնդել, որ ընդարյանական կառավարման տասնամյակը կարելի է համարել կորսված տարիներ, որի հետևանքները զգացվում են մինչև օրս:
- Քոչարյանական կառավարման տասնամյակի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետությունում այդպես էլ իրականություն չդարձավ բարեփոխումների երրորդ՝ շուկայական ինստիտուտների կայացման փուլը, որը պետք է ապահովեր նախկին տարիների ընթացքում իրականացված տնտեսական բարեփոխումների հաջորդականությունը և կատարելագործումը: Այդ մասին բազմիցս անդրադարձ է կատարվել Համաշխարհային բանկի, Արժույթի միջազգային հիմնադրամի, այլ միջազգային կազմակերպությունների կողմից: Կյանքը ցույց տվեց, որ այդ ժամանակահատվածի իշխանությունն ամենևին էլ այդպիսի խնդիր չէր դրել իր առաջ, ինչի մասին են վկայում

վերը ներկայացված փաստական տվյալներն ու դրանց հիման վրա կատարված հետազոտությունը:

- Ընդամենը 5 տարիների ընթացքում՝ 2003–2008 թվականներին, արդեն կամաց-կամաց ոտքի կանգնող մշակող արդյունաբերությունը՝ հատկապես ճշգրիտ գործիքաշինությունը, սարքաշինությունը, աղամանդագործությունը, և տնտեսության մի շարք այլ ոլորտներ, ունենալով մրցակցային առավելություններ և արտահանման մեծ ներուժ, իրական ազդեցություն կարող էին ունենալ ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման և բնակչության բարեկեցության բարելավման վրա, փոշիացան, փակվեցին: Փաստորեն, դրա հետևանքով, տնտեսությունը կորցրեց ոչ միայն գործող աշխատատեղերը, այլև որակյալ ու բարձր վարձատրվող աշխատուժը, ինչպես նաև զրկվեց նոր ներդրումային հնարավորություններից: Անդրադարձ կատարելով այդ ժամանակահատվածի արժույթային քաղաքականությանը կարելի է նկատել մեր կողմից նշված օրինաչափությունը:
- 2008թ.-ից սկսած հետագա իրադարձությունները վկայում են այն մասին, որ տնտեսագիտորեն չհիմնավորված, շատերի կողմից ժամանակին խիստ քննադատության արժանացած անհեռանկարային քաղաքականության պատճառով երկիրը՝ կարճաժամկետում ստանալով որոշակի արդյունք, ոչ միայն կորցրեց իր ռազմավարական առավելությունները, չկարողացավ արդյունավետ օգտագործել արտաքին հնարավորությունները, այլև պարզապես մսխեց երկրի զարգացման ներքին ներուժը, որի բացասական ազդեցությունը զգացվում է մինչև օրս:
- ՀՀ երրորդ հանրապետության երկրորդ նախագահ Ռ. Քոչարյանի պաշտոնավարման տարիներն ավելի շատ հայտնի են որպես ՀՀ-ում մինչ այսօր գործող օլիգարխիկ համակարգի կազմավորման, ձևավորման և կայացման ժամանակահատված, որը հետագայում պատճառ դարձավ ՀՀ բնակչության աղքատացման, գործազրկության բարձր մակարդակի, և որպես հետևանք՝ հսկայական չափերի հասնող բնակչության արտագաղթի:

ԱՂՅՈՒՍԱԿՆԵՐ

Աղյուսակ 1. ՀՀ համախառն ներքին արդյունքը և բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն, 1999–2010 թվականներին

Տարիներ	ՀՆԱ		ՀՆԱ-ն բնակչության մեկ շնչի հաշվով		Տեղեկատու	
	մին ՀՀ դրամ	մին ԱՄՆ դոլար	ՀՀ դրամ	ԱՄՆ դոլար	ՀՀ դրամ/ ԱՄՆ դոլար միջին տարեկան փոխարժեքը	մշտական բնակչության միջին տարեկան թվաքանակը, հազ. մարդ
1999	987 444	1 845	305 757	571	535.06	3 229.5
2000	1 031 338	1 912	320 182	593	539.53	3 221.1
2001	1 175 877	2 118	365 849	659	555.08	3 214.1
2002	1 362 472	2 376	424 235	740	573.35	3 211.6
2003	1 624 643	2 807	505 914	874	578.77	3 211.3
2004	1 907 945	3 577	593 636	1 113	533.45	3 214.0
2005	2 242 881	4 900	697 088	1 523	457.69	3 217.5
2006	2 656 190	6 384	824 622	1 982	416.04	3 221.1
2007	3 149 283	9 206	976 068	2 853	342.08	3 226.5

2008	3 568 228	11 662	1 103 348	3 606	305.97	3 234.0
2009	3 141 651	8 648	968 539	2 666	363.28	3 243.7
2010	3 460 203	9 260	1 062 683	2 844	373.66	3 256.1

Աղբյուրը՝ Հայաստանի ազգային հաշիվներ, 2014, եր., ՀՀ ԱՎԽ, 2014թ., էջ 27:

Աղյուսակ 2. Աշխարհի և մի շարք երկրների ՀՆԱ-ի մեծությունների դինամիկան
1999–2009 թվականներին (ընթացիկ ԱՄՆ դոլարով, մլրդ ԱՄՆ դոլար)

	1999թ.	2008թ.	2009թ.	2008թ.-ի 1999թ.-ի նկատմամբ, %	2009թ.-ի 2008թ.-ի նկատմամբ, %
Աշխարհ, տրին ԱՄՆ դոլար ԱՄՆ	32.5	63.4	60.1	195.08	94.79
Ռուսաստանի Դաշնություն	9660.6	14718.6	14418.7	152.36	97.96
Բելառուս	195.9	1660.8	1222.6	847.78	73.62
Ղազախստան	12.1	60.7	49.2	501.65	81.05
Ղրղզստան	16.8	133.4	115.3	794.05	86.43
Հայաստան	1.2	5.1	4.7	425.00	92.16
Վրաստան	1.8	11.6	8.6	644.44	74.14
Ադրբեջան	2.8	12.8	10.7	457.14	83.59
Թուրքիա	4.6	48.8	44.3	1060.87	90.78
Իրան	255.9	764.3	644.6	298.67	84.34
	113.8	406.1	414.1	356.85	101.97

Աղբյուրը՝ կազմվել է <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2008&start=1999> տվյալներով:

Աղյուսակ 3. Հայաստանի Հանրապետության համախմբված բյուջեի ամփոփ ցուցանիշները, 1999–2009 թթ. (մլն ՀՀ դրամով)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ընդամենը եկամուտներ,	190917.8	172132.8	193577.8	228317.9	343755.8	364114.7	449909.7	533435.8	698279.7	802939.0	711696.2
1. հարկեր և այդ թվում՝	158802.7	152550.2	168809.0	198618.9	234240.6	275340.0	330585.4	395698.5	518339.6	739476.8	642824.3
2. այլ եկամուտներ	16254.4	11064.7	13873.7	10915.2	13904.9	15973.2	33202.9	29534.2	43420.4	48956.4	48160.1
3. պաշտոնական դրամաշնորհներ	15100.3	8503.1	9309.0	17019.0	51230.6	13841.1	11847.5	15661.4	27009.0	14498.9	20711.6
4. չպարզեցված մուտքեր	-	-	-	-	-	22.8	14.8	8.3	7.7	7.1	-
Ընդամենը ծախսեր	242585.0	222886.4	244381.4	263912.4	364617.1	393452.3	488455.0	567757.6	746758.5	829538.6	947585.3
Համախմբված բյուջեի հավելվող (+), պակասորդ (-)	-51667.2	-50753.6	-50803.6	-35594.5	-20861.3	-29337.6	-38545.3	-34321.8	-48478.8	-26599.6	-235889.1

Աղբյուրը. կազմվել և հաշվարկվել է ՀՀ ԱՎԾ-ի կողմից հրապարակվող վիճակագրական տարեգրքերի հիման վրա:

Աղյուսակ 4. ՀՀ-ում սպառողական գների ինդեքսը 2000–2017 թթ.-ին

Թվական	Նախորդ տարվա համապատասխան ժամանակաշրջանի նկատմամբ (%)
2017	101.0
2016	98.6
2015	103.7
2014	103.0
2013	105.8
2012	102.6
2011	107.7
2010	108.2
2009	103.4
2008	109.0
2007	104.4
2006	102.9
2005	100.6
2004	107.0
2003	104.7
2002	101.1
2001	103.1
2000	99.2

Աղբյուրը՝

<http://www.armstat.am/am/7nid=12&id=07001&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>

Աղյուսակ 5. ՀՀ դրամ / 1 ԱՄՆ դոլար միջին փոխարժեքը

Թվական	Բացարձակ արժեք	Նախորդ տարվա համապատասխան ժամանակաշրջանի նկատմամբ (%)
2017	482.7	100.46
2016	480.5	100.54
2015	477.9	114.91
2014	415.9	101.54
2013	409.6	102.0
2012	401.8	107.9
2011	372.5	99.7
2010	373.7	102.9
2009	363.3	118.7
2008	306.0	89.4
2007	342.1	82.2
2006	416.0	90.9
2005	457.7	85.8
2004	533.5	92.2
2003	578.8	100.9
2002	573.4	103.3
2001	555.1	102.9
2000	539.5	100.8

Աղբյուր՝

<http://www.armstat.am/am/?nid=12&id=17010&submit=%D5%93%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%A5%D5%AC>

Աղյուսակ 6. Հայաստանի համախմբված բյուջեի ամփոփ ցուցանիշները, 1999-2009 թթ. (ՀՆԱ-ի նկատմամբ, %)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ընդամենը եկամուտներ և պաշտոնական տրանսֆերտներ	19.3	16.7	19.5	19.5	21.2	19.2	20.1	20.1	22.2	22.4	22.9
որից՝ հարկեր և տուրքեր	16.1	14.8	14.8	15.0	14.4	14.5	14.7	14.9	16.5	17.8	17.4
Ընդամենը ծախսեր	23.4	21.6	23.6	22.0	22.4	20.7	21.8	21.4	23.7	23.2	30.5
Պակասուրդ	-4.1	-4.9	-4.2	-2.5	-1.3	-1.5	-1.7	-1.3	-1.5	-0.7	-7.6

Աղբյուրը. կազմված է ՀՀ ԱՎԾ-ի կողմից հրատարակվող Վիճակագրական տարեգրքերի էինան վրա:

Աղյուսակ 7. Կենտրոնական կառավարության վերջնական սպառման ծախսերը 1999–2009 թվականներին և դրանց շարժը (ընթացիկ ԱՄՆ դոլարով, մին ԱՄՆ դոլար)

	1999թ.	2008թ.	2009թ.	2008թ.-ը 1999թ.-ի նկատմամբ, %	2009թ.-ը 2008թ.-ի նկատմամբ, %
Աշխարհը	5266621.41	10687203.44	10791884.81	202.92	100.98
ԱՄՆ	1357572.00	2368565.00	2442062.00	174.47	103.10
Ռուսաստանի Դաշնություն	28562.14	296138.48	254146.14	1036.82	85.82
Բելառուս	2367.45	10041.15	8235.34	424.13	82.02
Ղազախստան	1947.01	13595.69	13448.36	698.29	98.92
Ղրղզստան	238.83	900.56	864.45	377.07	95.99
Հայաստան	219.77	1192.93	1153.34	542.81	96.68
Վրաստան	297.72	3311.16	2633.62	1112.17	79.54
Ադրբեջան	715.31	4150.07	4926.72	580.18	118.71
Թուրքիա	32480.36	104754.29	101662.19	322.52	97.05
Իրան	13452.67	40821.14	46301.42	303.44	113.43

Աղբյուրը՝ կազմվել և հաշվարկվել է <https://data.worldbank.org/indicator/NE.CON.GOV.T.CD?end=2008&start=1999> տվյալներով:

60

Աղյուսակ 8. Կենտրոնական կառավարության վերջնական սպառման ծախսերը 1999–2009 թվականներին և դրանց շարժը (%-ով ՀՆԱ-ի նկատմամբ)

	1999թ.	2008թ.	2009թ.	2008թ.-ը 1999թ.-ի նկատմամբ փոփոխությունը, տոկոսային կետ	2009թ.-ը 2008թ.-ի նկատմամբ փոփոխությունը, տոկոսային կետ
Աշխարհը	16.2	16.7	17.9	0.5	1.2
ԱՄՆ	14.1	16.1	16.9	2.0	0.8
Ռուսաստանի Դաշնություն	14.6	17.8	20.8	3.2	3.0
Բելառուս	19.5	16.5	16.7	-3.0	0.2
Ղազախստան	11.5	10.2	11.7	-1.3	1.5
Ղրղզստան	19.1	15.7	18.4	-3.4	2.7
Հայաստան	11.9	10.2	13.3	-1.7	3.1
Վրաստան	10.5	25.9	24.5	15.4	-1.4
Ադրբեջան	15.6	8.5	11.1	-7.1	2.6
Թուրքիա	12.7	13.7	15.8	1.0	2.1
Իրան	11.8	10.1	11.2	-1.7	1.1

Աղբյուրը՝ կազմվել և հաշվարկվել է <https://data.worldbank.org/indicator/NE.CON.GOV.T.ZS?end=2009&start=1999> տվյալներով:

**Աղյուսակ 9. Ազգային հաշիվների հիմնական բաղադրիչները
2000-2010 թվականներին* (մլն ՀՀ դրամ)**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Վարձու աշխատողների աշխատանքի վարձատրություն	440554	491898	538545	654175	753884	884326	1035751	1202446	1328404	1207659	1284355
Արտադրության և ներմուծման հարկեր	117111	139231	163660	184474	200440	239766	277291	369849	463285	386267	444087
արտադրանքի հարկեր	101622	120360	140146	157667	171109	201988	233057	324232	413561	335572	391803
արտադրության այլ հարկեր	15489	18871	23514	26807	29331	37778	44234	45617	49724	50695	52284
Արտադրության և ներմուծման սուբսիդիաներ (-)	7386	6702	8271	9962	11225	9118	7648	8684	8278	3018	2678
արտադրանքի սուբսիդիաներ	7386	6702	8271	9962	11225	9118	7648	8684	8278	3018	2678

արտադրության այլ սուբսիդիաներ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Տնտեսության համախառն ցուցիչը և համախառն միջանկյալը եկամտներ	481059	551450	668538	795956	964846	1127907	1350796	1585672	1784817	1550743	1734438
Ներքին արդյունք (համախառն, չունկայական գներով)	1031338	1175877	1362472	1624643	1907945	2242881	2656190	3149283	3568228	3141651	3460202
Սկզբնական եկամտներ ստացված «արտերկրից»	6000	5539	3969	4637	8451	6966	259716	277337	304262	259803	358613
այդ թվում վարձու աշխատողների աշխատանքի վարձատրություն	-	-	-	-	-	-	239619	254051	284301	245926	343338

Աղյուսակ 10. ՀԱԱ-ի արտադրությունը (ԵՀՀ-95 Ա17 խմբավորումը՝ Տ9ՏՀԿ (NACE I.1.) դասակարգմամբ) ընթացիկ գներով, մլն դրամ

	2010	3,460,203	389,126	3,071,077	-64,229	580,069
	2009	3,141,651	332,554	2,809,097	-50,580	524,482
	2008	3,568,228	405,282	3,162,945	-55,013	574,848
	2007	3,149,283	315,548	2,833,735	-44,391	573,210
	2006	2,656,190	225,409	2,430,781	-28,036	495,450
	2005	2,242,881	192,870	2,050,011	-26,249	427,256
	2004	1,907,945	159,884	1,748,061	-24,169	430,824
	2003	1,624,643	147,704	1,476,938	-18,330	349,504
	2002	1,362,472	131,875	1,230,597	-14,937	319,583
	2001	1,175,877	113,658	1,062,219	-16,867	300,867
	2000	1,031,338	94,237	937,102	-15,989	239,391
Ներքին արդյունք (իսմախառն, չուվայական գներով)						
Արտադրանքի իարկեր (իսմառն սուբսիդիաներ)						
Ավելացված արժեք (իսմախառն, իրմնական գներով)						
Ֆինանս. միջնորդության անտրդյակի չափվող ծախսություններ (ՖԱԱՀԾ)						
Գյուղատնտեսություն, որսորդություն և անտառային տնտեսություն						

	9,075	89,251	336,630	107,474	599,495	446,611	24,550	223,732
	6,828	52,253	273,112	96,016	584,436	399,811	19,968	226,048
	7,074	55,491	315,508	103,348	903,038	413,071	15,006	242,331
	1,530	70,943	295,104	105,424	772,787	342,717	12,441	218,333
	1,671	68,541	288,141	100,254	628,592	301,999	7,578	168,172
	1,043	71,504	303,800	113,060	440,254	255,161	8,762	133,920
	1,109	61,949	258,806	101,449	296,610	220,943	6,880	113,785
	529	22,348	248,720	94,280	254,780	184,675	5,908	95,739
	379	15,586	205,981	86,165	171,901	151,483	5,144	83,640
	478	9,857	184,351	78,656	113,857	124,981	4,818	82,458
	200	7,905	173,646	78,303	105,451	101,785	2,668	74,506
Չվերադրություն, ձևափոխություն								
Հանքագործական արդյունաբերություն								
Մշակող արդյունաբերություն								
Էլեկտրաէներգիայի, գազի, ջրի արտադրություն և բաշխում								
Շինարարություն								
Առևտուր, ավտոմեքենաների, կենցաղային արտադրատեսակների և անձնական օգտագործման իրերի նորոգում								
Հյուրանոցներ և ռեստորաններ								
Տրանսպորտ և կապ								

Ֆինանսական գործունեություն	126,257	169,438	127,912	120,187	111,624	61,990	1,011
Անշարժ օտյեքի հետ կապված գործառնություններ, վարձավայրում և սպառողներին ծառայությունների մատուցում	123,524	152,402	120,269	113,391	110,836	55,426	878
Պետական կառավարում	122,400	133,521	95,611	96,914	95,642	43,407	748
Կրթություն	80,069	118,396	79,617	89,103	77,803	40,417	232
Առողջապահություն և սոցիալական ծառայությունների մատուցում	55,203	98,197	68,479	74,714	66,914	34,745	168
Կունեմա, սոցիալական և անհատական ծառայությունների մատուցում	39,263	72,021	61,778	63,583	54,971	29,881	3
Տնտեսական գործունեություն	31,409	67,218	53,741	57,565	41,689	28,250	3
Սնունդի և խմիչքի արտադրություն	23,509	58,645	43,374	49,426	37,036	26,799	
Պատվարակառուցություն	20,693	53,320	35,833	43,296	31,872	20,660	
Պատվարակառուցություն	22,065	50,145	35,087	38,492	15,034	17,937	
Պատվարակառուցություն	19,254	45,942	34,439	35,468	12,722	21,411	

Աղբյուրը՝ <https://www.cba.am/am/SitePages/statrealsector.aspx>

Աղյուսակ 11. ՀՆԱ-ի արտադրության կառուցվածքը (ԵՀՀ-95 Ա17 խմբավորմամբ՝ SSSՀ-ի (NACE 1.1.) դասակարգմամբ), տոկոսով ընդամենի նկատմամբ

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ներքին արդյունք (համախառն, շուկայական գներով)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Արտադրանքի հարվիդ (համաժողովրդական)	9.1	9.7	9.7	9.1	8.4	8.6	8.5	10.0	11.4	10.6	11.2
Ավելացված արժեք (համախառն, հիմնական գներով)	90.9	90.3	90.3	90.9	91.6	91.4	91.5	90.0	88.6	89.4	88.8
Ֆինանս. միջնորդության անտրոֆակի չափվող ծառայություններ (ՖՄԱԴՉՕ)	-1.6	-1.4	-1.1	-1.1	-1.3	-1.2	-1.1	-1.4	-1.5	-1.6	-1.9
Գյուղատնտեսություն, որսորդություն և անտառային տնտեսություն	23.2	25.6	23.5	21.5	22.6	19.0	18.7	18.2	16.1	16.7	16.8
Ձվերարդյունք, ձկնարդյունք	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.0	0.1	0.0	0.2	0.2	0.3
Հանքագործական արդյունաբերություն	0.8	0.8	1.1	1.4	3.2	3.2	2.6	2.3	1.6	1.7	2.6
Աշակերտ արդյունաբերություն	16.8	15.7	15.1	15.3	13.6	13.5	10.8	9.4	8.8	8.7	9.7
Էլեկտրաէներգիայի, զազի, ջրի արտադրություն և բաշխում	7.6	6.7	6.3	5.8	5.3	5.0	3.8	3.3	2.9	3.1	3.1
Շինարարություն	10.2	9.7	12.6	15.7	15.5	19.6	23.7	24.5	25.3	18.6	17.3

Առևտուր, ավտոմեքենաների, կենցաղային արտադրանք- սակների և անձնական օգ- տաբերման իրերի նորոգում	9.9	10.6	11.1	11.4	11.6	11.4	11.4	10.9	11.6	12.7	12.9
Հյուրանոցներ և ռեստորաններ	0.3	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.3	0.4	0.4	0.6	0.7
Տրանսպորտ և կապ	7.2	7.0	6.1	5.9	6.0	6.0	6.3	6.9	6.8	7.2	6.5
Ֆինանսական գործունեություն	1.9	1.9	1.5	1.4	1.6	1.8	2.1	2.5	3.4	3.9	3.6
Անշարժ գույքի հետ կապված գործունեություններ, վարձա- կալում և սպառողներին ծա- րայությունների մատուցում	4.5	4.3	3.9	3.6	3.5	3.2	3.7	3.8	3.7	4.9	4.9
Պետական կառավարում	3.3	3.0	2.6	2.7	2.8	2.8	2.6	2.5	2.7	3.8	3.7
Կրթություն	3.4	3.3	3.2	3.0	3.0	2.8	2.8	2.8	2.7	3.6	3.5
Առողջապահություն և սո- ցիալական ծառայությունների մատուցում	1.2	1.3	2.3	2.3	2.2	2.5	2.5	2.5	2.7	3.5	3.2
Կոմունալ, տեղիական և անհատական ծառայույն- ների մատուցում	2.1	1.5	1.5	1.6	1.5	1.3	1.3	1.3	1.2	1.8	1.8
Տնային տնտեսությունների կլանան ծառայություններ					0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0

Աղբյուրը՝ <https://www.cba.am/Am/SitePages/statrealsector.aspx>

70

Աղյուսակ 12. ՀՆԱ-ի արտադրության փոփոխությունը (ԵՀՀ-95 Ա17 խմբավորմամբ՝ ՏԳՏՀԴ (NACE 1.1.) դասակարգմամբ), իրական աճի տեմպը, նախորդ տարվա նկատմամբ, տոկոս

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ներքին արդյունք (իսմա- խառն, շուկայական գներով)	109.6	113.2	114.0	110.5	113.9	113.2	113.7	106.9	85.9	102.2
Արտադրանքի հարկեր (իսմած տրոփոխներ)	116.9	114.3	107.9	102.4	112.4	114.9	135.9	117.1	77.5	113.4
Ավելացված արժեք (իսմա- խառն, հիմնական գներով)	108.8	113.1	114.7	111.3	114.0	113.0	111.7	105.8	86.9	100.9
Ֆինանս. միջնորդության անտրափակ չափվող ծառայություններ (ՖԱՍԾԾ)	107.1	86.9	117.3	126.8	106.5	101.7	153.4	109.1	89.8	119.0
Գյուղատնտեսություն, որսորդություն և անտառային տնտեսություն	112.1	103.9	104.2	114.5	111.3	100.5	110.3	103.0	105.9	83.8
Ձվորսություն, ձկնաբուծություն	216.2	77.4	132.4	172.1	87.1	119.5	127.5	212.9	109.7	102.9
Հանքագործական արդյունաբերություն	119.9	119.5	113.1	127.6	90.7	101.2	103.6	103.8	106.3	122.8
Աշխույժ արդյունաբերություն	109.8	117.2	117.0	97.5	108.8	99.5	101.6	100.9	92.9	112.1
Էլեկտրաէներգիայի, գազի, ջրի արտադրություն և բաշխում	93.0	101.7	104.0	107.2	106.5	89.6	105.8	104.6	86.7	93.7
Շինարարություն	105.4	141.7	145.4	115.4	127.9	137.7	118.2	111.3	58.4	103.3

71

Առևտուր, ավտոմեքենաների, կենցաղային արտադրանքների և անձնական օգտագործման իրերի նորոգում	117.3	121.1	112.7	109.8	113.4	112.4	108.8	108.0	95.2	102.9
Հրդեհակային և ունևորանման հրդեհակային և կապ	142.3	106.4	114.5	109.7	125.1	91.9	158.1	109.6	123.5	119.6
Ֆինանսական գործունեություն	115.8	98.3	108.3	119.5	118.0	117.0	122.0	108.4	90.1	107.0
Անշարժ գույքի հետ կապված գործունեություններ, վարձակալում և սպառողներին ծառայությունների մատուցում	111.6	91.8	106.9	128.6	124.1	131.5	142.6	132.6	98.4	110.6
Կրթություն	105.2	106.3	106.5	110.3	106.0	132.9	116.1	98.6	99.9	106.2
Պեշտակային կտավարում	104.3	106.4	118.3	126.5	118.9	111.7	104.6	93.4	94.1	99.3
Առողջապահություն և սոցիալական ծառայությունների մատուցում	105.4	109.9	110.0	117.8	108.9	106.1	102.9	94.7	102.2	104.6
Կոմունալ, սոցիալական և անհատական ծառայությունների մատուցում	120.5	141.4	112.8	100.0	131.8	112.3	105.7	93.0	96.0	98.6
Տնային տնտեսությունների վարման ծառայություններ*	74.6	108.4	121.4	115.3	98.2	112.5	112.0	90.7	108.5	108.1
					121.4	-	130.3	292.7	113.4	106.6

Աղբյուրը՝ <https://www.cba.am/StatPages/statrealsector.aspx>

Աղյուսակ 13. ՀՀ ՀՆԱ-ի իրական ծավալի ինդեքսները նախորդ տարվա նկատմամբ 1999–2015 թթ.–ին, տոկոս

	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000	1999
Ներքին արդյունք (համախառն, շուկայական գներով)	103.0	103.6	103.5	107.2	104.7	102.2	85.8	106.9	113.8	113.2	115.1	111.2	116.3	112.9	109.6	105.9	103.3
Կրտսերների գուտ հարկեր	94.9	101.8	102.8	109.9	104.3	113.4	79.3	117.1	132.1	114.9	110.5	102.4	107.9				
Անկախացված արժեք (համախառն, հիմնական գներով)	104.0	103.9	103.6	106.8													
ՖԱՆԱՇԻՎ (վաճ ընդունելի ալ ճյուղեր)	87.4	106.0	114.8	115.6	112.6	108.2	100.4	109.1	110.2	101.7	110.9	111.7	108.6				
Գյուղատնտեսություն, որսորդություն և անասնապահ տնտեսություն, ձկնորսություն, ձկնաբուծություն	113.2	106.1	107.2	109.5	113.7	84.0	99.9	103.3	110.2	100.5	111.2	114.2	104.2	104.4	111.6	97.5	101.3
Արդյունաբերություն, ներքաղաքական տնտեսություն	107.6	99.1	105.4	106.4	113.5	109.2	92.1	102.1	103.1	97.5	107.4	102.2	115.6	114.6	105.3	106.4	105.3
Հինարտություն	96.9	95.5	89.2	104.8	87.5	103.3	57.7	111.3	118.6	137.7	135.1	115.3	145.5	128.6	88.1	89.5	56.4

Առևտուր և գործու- նեություններ ծա- րայությունների մատուցման քննազակարտում	100.0	106.7	106.2	106.9	104.1	104.9	97.2	108.2	111.8	113.5	109.6	110.6	114.1				

Աղբյուրը՝ կազմվել է համապատասխան տարիների «Հայաստանը թվերով» վիճակագրական գրքիկների տվյալնե-
րով, տե՛ս ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի պաշտոնական www.armstat.am կայքում՝ «Հրապարակումներ» բաժնում:

Աղյուսակ 14. ՀՀ ՀՆԱ-ի հավելվածին նպաստման չափը
1999-2015 թթ.-ին (տոկոսային կետով)

	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000	1999
Ներքին արդյունք (համախառն, շուկայական գներով)	3.0	3.6	3.5	7.2	4.7	2.2	-14.1	6.9	13.8	13.2	11.2	8.2	11.7				
Արտարժույթի զտու հարկեր	-0.6	0.2	0.3	1.1	0.5	1.4	-2.4	1.7	2.7	1.3	0.9	0.2	0.7				
Ավելացված արժեք (համա- խառն, հիմնա- կան գներով)	3.6	3.4	3.2	6.1													
ՖԱՄԸՄ (կամ՝ ընդամենը այլ ճյուղեր)	0.3	-0.1	-0.4	-0.4	-0.8	-0.3	0.1	0.8	-0.1	0.0	1.9	2.1	1.6				
Գյուղատնտե- սություն, որ- սրորություն և անտառային տնտեսություն, ձկնորսություն, ձկնաբուծու- թյուն	2.4	1.1	1.4	1.9	2.4	-2.7	0.0	0.6	1.9	0.1	2.5	3.1	1.0	0.1	0.5	-0.7	-2.8

Արդյունաբերություն, ներքաղերկրային ռեսուրսային	1.2	-0.1	0.9	1.1	2.1	1.2	-1.1	0.3	0.5	-0.6	1.4	0.4	3.0	0.2	0.1	0.4	0.7
Շինարարություն	-0.3	-0.5	-1.4	0.6	-2.2	0.6	-10.7	2.7	4.4	7.4	5.5	2.4	5.7	0.2	0.0	0.8	-0.2
Առևտուր և գործունեություններ ծառայությունների մատուցման մեջ	0.0	3.0	2.6	2.8	0.8	1.0	-0.5	1.5	2.1	2.4	1.0	1.2	1.5				

Աղբյուրը՝ կազմվել է համապատասխան տարիների «Հայաստանը թվերով» միջնակարգական գրքույկների տվյալներով, տե՛ս ՀՀ միջնակարգական կոմիտեի պաշտոնական www.armstat.am կայքում՝ «Հրապարակումներ» բաժնում:

Աղյուսակ 15. ՀՀ ՀՆԱ-ի կառուցվածքը 1999–2015 թթ.-ին, տոկոս

	1999	100.0																31.6	
	2000	100.0																	27.3
	2001	100.0																	29.8
	2002	100.0																	27.8
	2003	100.0		9.1									17.6						21.5
	2004	100.0		8.4									17.1						22.5
	2005	100.0		8.5									16.2						18.7
	2006	100.0		8.5									-1.1						18.7
	2007	100.0	10.0										-1.0						18.0
	2008	100.0	11.4										-1.5						16.3
	2009	100.0	10.7										-1.8						16.6
	2010	100.0	11.2										-1.9						17.1
	2011	100.0	10.9										-2.6						20.2
	2012	100.0	11.5	88.5									-2.7						19.1
	2013	100.0	11.8	88.2									-2.9						19.3
	2014	100.0	11.3	88.7									-2.1						18.1
	2015	100.0	10.6	89.4									-1.8						17.3
Ներքին արդյունք (իսնախան, շուկայական գներով)																			
Արտարդյունքի գուտ հարկեր																			
Ավելացված արժեք (իսնախան, հիմնական գներով)																			
ՖԱՆՁԾ (կամ՝ ընդամենը այլ նյութեր)																			
Գյուղատնտեսություն, որսորդություն և անտառային տնտեսություն, ձկնորսություն, ձկնաբուծություն																			

28.7	5.7	
29.1	8.7	
26.3	7.5	
25.1	9.5	
19.3	15.7	10.9
19.2	15.6	11.2
18.8	21.7	10.5
17.2	23.7	18.0
15.1	24.7	17.5
13.3	25.3	18.8
13.8	17.6	21.4
15.4	17.3	20.1
16.3	12.8	20.4
16.9	12.5	42.7
17.3	10.5	44.0
16.0	9.3	47.4
16.3	9.5	48.1
Կրթյունընթացություն, ներդրումը ենթագետիկա		
Շինարարություն		
Առևտուր և գործունեություններ ծախսերի մատուցանանքի բնագավառում		

Աղբյուրը՝ կազմվել է համապատասխան տարիների «Հայաստանը թվերով» վիճակագրական գրքույկների տվյալներով, տե՛ս ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի պաշտոնական www.armstat.am կայքում՝ «Հրապարակումներ» բաժնում:

Աղյուսակ 16. Բնակարանային շինարարությունը ըստ ֆինանսավորման աղբյուրների, մլն ՀՀ դրամ

Ֆինանսավորման աղբյուրները	1999	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ընդամենը	26105.0	28655.7	65275.1	113103.8	120287.4	202756.3	309745.6	336681.0	522113.1	195031.8	178721.7
այդ թվում՝ ի հաշիվ՝											
վետավան քյուցեի	2715	29	-	1521	1080	2047	5342.7	8114.3	6648.4	25051.4	18896.8
սեփականաշարունակ ստացված միջոցների	-	1864	-	743	26	-	-	-	-	-	-
պահուստային ֆոնդի	21	-	1035	-	-	-	-	-	-	-	-
հասնելների միջոցների	-	1	-	-	-	1	-	-	-	173.4	308.9
Հանաշար-հային բանկի վարկի	-	-	-	-	175	-	-	-	-	2190	1118.9
մարդասիրական օգնության միջոցների, դրանից՝	391.4	1831	12663	13585	462	1693	-	-	-	-	-

«Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի միջոցների	382	298	147	139	122	125	-	-	-	-
ՄԱԿ-ի միջոցների	291	569	542	328	340	290	253.8	128.2	59.8	36.2 116
Սանդիկան	2854	121	-	-	-	-	-	-	-	-
Կարմիր Խաչի միջոցների	195	52	705	-	-	1273	485.7	479.7	-	-
Փայտատակների հարցերով Նորվեգական խորհրդի միջոցների	387	791	11269	13118	-	5	776.9	607.9	59.8	36.2 116
այլ մարդասիրական օգնության միջոցների	556	1489	5640	4330	6079	19570	21424.4	23835.1	43293.3	29639.4 65312.3
կազմակերպությունների միջոցների	18724.0	23441.9	45937.2	92925.4	112457.9	179438.7	282201.6	304323.7	472111.6	137941.4 929668.8

Կազմված է «Հիմնադրությունը Հայաստանի Հանրապետությունում 2001–2005», էջ 46–47, «Հիմնադրությունը Հայաստանի Հանրապետությունում 2006–2010», էջ 46–47 տվյալներով, փնակագրական ժողովածուները տեղադրված են ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական՝ www.armstat.am կայքում:

80

Աղյուսակ 17. Բնակարանային շինարարությունը ըստ ֆինանսավորման աղբյուրների, ընդամենի նկատմամբ %-ով

Ֆինանսավորման աղբյուրները	1999		2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008		2009		2010	
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Երկրի թափումից հաշվված	10.0	0.0	-	-	-	-	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.7	2.4	1.3	12.9	10.6	-	-	-	-	-
սեփականաշնորհումից ստացված միջոցների	0.0	7.0	-	-	-	-	1.0	0.0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
պահուստային ֆոնդի	-	-	2.0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
համայնքների միջոցների	-	0.0	-	-	-	-	-	-	-	0.0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0.1	0.2	-
Համաշնարհային բանկի կտրված	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0.0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.1	0.6	-
մարդասիրական օգնության միջոցների, դրանից	15.0	6.0	19.0	12.0	0.0	1.0	0.3	0.2	0.0	0.1	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	-	-
«Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի միջոցների	1.0	1.0	0.0	0.0	0.0	0.0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ՄԱԿ-ի միջոցների	1.0	2.0	1.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	-
Սանդիկան Կարմիր Խաչի միջոցների	11.0	0.0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

81

Փախստականների հարցերով Նորվեգական խորհրդի միջոցների	1.0	0.0	1.0	-	-	1.0	0.2	0.2	-	-
այլ մարդասիրական օգնության միջոցների	1.0	3.0	17.0	12.0	-	0.0	-	-	-	-
կազմակերպությունների միջոցների	2.0	5.0	9.0	4.0	5.0	10.0	6.9	7.1	8.3	15.2
ընկերության միջոցների	72.0	82.0	70.0	82.0	94.0	88.0	91.1	90.3	90.4	70.7

Կազմված է «Շինարարությունը Հայաստանի Հանրապետությունում 2001–2005», էջ 46–47, «Շինարարությունը Հայաստանի Հանրապետությունում 2006–2010», էջ 46–47 տվյալներով, միմյանց հարավից ստորագրված ժողովածուները տեղադրված են ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական՝ www.armstat.am կայքում:

Աղյուսակ 18. Բնակարանային շինարարությունը ըստ ֆինանսավորման աղբյուրների, բառ. մետր ընդհանուր մակերես

Ֆինանսավորման աղբյուրները	1999	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ընդամենը	200000	196817	285160	512020	293991	353321	365735	480495	521148	434957	520270
այդ թվում՝ հիշիվ											
վետական բյուջեի	9000	-	14575	1812	12056	26088	11291	63450	24645	10617	128696
սեփականաշնորհումից ստացված միջոցների	-	19916	29758	-	-	-	-	-	-	-	-
պահուստային ֆոնդի	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
համայնքների միջոցների	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Հանաշարհային բանկի վարկի	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
մարդասիրական օգնության միջոցների, դրանից	38000	32545	77227	242031	4446	10374	6863	3824	-	-	1640

«Հայաստան» համահայկական իրմարդրամի միջոցների	2000	777	5040	656	656	1312	-	-	-
ՄԱԿ-ի միջոցների	4000	17174	8803	6076	3790	1058	2640	896	-
Ամերիկյան Կարմիր Խաչի միջոցների	25000	14045	-	-	-	-	-	-	-
Փայաստական- ների հաղթող Նորվեգական խորհրդի միջոցների	3000	549	4370	-	-	8660	2911	2928	-
այլ մարդասիրա- կան օգնության միջոցների	4000	-	59014	235955	-	-	-	-	-
կազմակերպու- թյունների միջոցների	2000	5156	-	23040	4935	34567	65082	64342	124668
բնակչության միջոցների	151000	139200	163600	245137	272553	282292	302499	348879	371835
									334832
									229030

Կազմված է «Հինարարությունը Հայաստանի Հանրապետությունում 2001–2005», էջ 44, «Հինարարությունը Հայաստանի Հանրապետությունում 2006–2010», էջ 37 տվյալներով, վիճակագրական ժողովածուները տեղադրված են ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական՝ www.armstat.am կայքում:

Աղյուսակ 19. Բնակարանային շինարարությունը ըստ ֆինանսավորման աղբյուրների, ընդամենի նկատմամբ %-ով

Ֆինանսավորման աղբյուրները	1999		2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008		2009		2010	
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
այդ թվում՝ ի հաշիվ՝																						
պետական բյուջեի	4.5	-	5.1	0.4	5.1	10.4	-	-	4.1	7.4	2.9	13.2	4.7	2.4	24.7							
սեփականաշրտուկից ստացված միջոցների	-	10.1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
պահուստային ֆոնդի	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
համայնքների միջոցների	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Համաշխարհային բանկի վարկի	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
մարդասիրական օգնության միջոցների, որանից՝	19.0	16.5	27.1	47.3	1.5	2.9	1.8	0.8	0.3	0.3	0.7	0.2	0.2	0.3	0.8	0.8	-	-	-	-	0.3	
«Հայաստան» համահայ- կական իրմարդրամի միջոցների	1.0	0.4	1.8	0.0	0.2	0.2	0.3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
ՄԱԿ-ի միջոցների	2.0	8.7	3.1	1.2	1.3	0.3	0.7	0.2	0.2	0.2	0.7	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	-	-	-	-	0.3	
Ամերիկյան Կարմիր Խաչի միջոցների	12.5	7.1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Փախստականների հարցերով Նորվեգական խորհրդի միջոցների այլ մարդասիրական օգնության միջոցների կազմակերպությունների միջոցների	1.5	0.3	1.5	-	-	2.5	0.8	0.6	-	-
րնակության միջոցների	75.5	70.7	57.4	47.9	92.7	79.9	78.4	72.6	71.3	77.0
Կազմված է էջ 44-45, «Շինարարությունը Հայաստանի Հանրապետությունում 2006-2010», էջ 37 տվյալներով, վիճակագրական ժողովածուները տեղադրված են ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական՝ www.armstat.am կայքում:	2.0	-	20.7	46.1	-	-	-	-	-	-
րնակության միջոցների	1.0	2.6	0.0	4.5	1.7	9.8	16.9	13.4	23.9	20.6
րնակության միջոցների	30.9									44.0

Աղյուսակ 20. ՀՀ բանկերի միջոցով ֆիզիկական անձանց անունով արտերկրներից մուտք եղած և ՀՀ-ից ֆիզիկական անձանց կողմից արտերկիր կատարված ընդամենը տարեկան փոխանցումները ԱՄՆ դոլարով (մին ԱՄՆ դոլար)

Տարիներ	2017	1,756,5		1,065,0	183,3	1,025,0
Ներհոսք	2016	1,532,9		896,9	176,6	817,0
այդ թվում՝	2015	1,631,7		1,008,6	177,8	761,0
ՌԴ	2014	2,123,6		1,554,6	155,7	902,8
ԱՄՆ	2013	2,302,3		1,727,9	152,7	852,2
Արտահոսք	2012	2,234,1		1,644,0	127,7	856,5
այդ թվում՝	2011	1,960,0		1,364,9	138,4	823,6
ՌԴ	2010	1,627,0		1,114,1	124,4	731,6
ԱՄՆ	2009	1,575,7		949,9	115,2	752,4
Արտահոսք	2008	2,270,6		1,461,8	168,6	1,124,5
այդ թվում՝	2007	1,742,2		1,115,0	191,8	1,010,7
ՌԴ	2006	1,238,0		766,1	217,7	784,5
ԱՄՆ	2005	965,3		575,9	186,1	613,2
Արտահոսք	2004	760,7		435,9	126,3	494,5
այդ թվում՝						

ՌԴ	376,1	196,3	731,5		688,9	(13,1)
ԱՄՆ	333,4	83,8	715,9		563,5	92,7
	286,3	99,7	870,7		722,3	78,1
	252,8	150,5	1,220,8		1,302,1	5,1
	235,2	134,1	1,450,2		1,492,8	18,7
	250,9	114,9	1,377,6		1,393,1	12,7
	186,4	145,3	1,136,5		1,178,5	(6,9)
	172,0	108,4	895,5		942,8	16,0
	190,1	113,5	823,3		759,9	1,7
	164,5	186,8	1,146,1		1,297,3	(18,1)
	175,9	97,9	731,5		939,0	93,8
	167,3	78,8	453,1		598,9	138,9
	114,4	101,0	352,1		461,5	85,1
	84,1	76,5	266,2		351,8	49,8
Զուտ ներհոսք						
այդ թվում՝						
ՌԴ						
ԱՄՆ						

Աղբյուրը: արդյուական կազմվել է ՀՀ կենտրոնական բանկի (<https://www.cba.am/am/SitePages/statexternalsector.aspx>) տվյալներով:

Աղյուսակ 21. Ըստ երկրների ՀՀ բանկային համակարգի միջոցով ֆիզիկական անձանց ոչ առևտրային նպատակով կատարված փոխանցումները 2006–2017 թվականներին (մլն ԱՄՆ դոլար)

Երկիր	2017			2016			2015		
	Ներհոսք	Արտահոսք	Զուտ ներհոսք	Ներհոսք	Արտահոսք	Զուտ ներհոսք	Ներհոսք	Արտահոսք	Զուտ ներհոսք
ՌԴ	1064984	376132	688853	896916	333400	563516	1001464	282473	718991
ԱՄՆ	183253	196322	-13068	176569	83862	92707	177777	99684	78094
Ուկրաինա	9102	13649	-4547	9298	10705	-1407	8244	8611	-367
Ղազախստան	46839	2625	44214	18694	4368	14526	40082	2393	37689
Գերմանիա	38568	28866	9702	52134	23776	28358	36089	32165	3924
Բայանիա	9891	19387	-9496	8839	12544	-3705	8196	15705	-7509
Ֆրանսիա	26291	15427	10864	30365	14589	15776	21277	18046	3231
ԱՄԷ	27105	21393	5712	19509	22896	-3386	24255	42093	-17838
ՉՃՀ	4454	64710	-60257	2939	56629	-53690	2983	58044	-55061
Թուրքիա	1446	10306	-8860	2517	8154	-5637	3516	12936	-9422
Այլ երկրներ	344550	276176	66374	314903	246058	68845	299710	184672	115037
Ընդամենը	1756485	1024993	731492	1532883	816982	715901	1623592	756823	866769
	2014			2013			2012		
	Ներհոսք	Արտահոսք	Զուտ ներհոսք	Ներհոսք	Արտահոսք	Զուտ ներհոսք	Ներհոսք	Արտահոսք	Զուտ ներհոսք
ՌԴ	1554852	252788	1302063	1727945	235155	1492790	1644850	251163	1393686
ԱՄՆ	155685	150549	5136	152466	134063	18403	127681	115347	12334
Ուկրաինա	15985	12951	3034	18281	21765	-3484	20783	21114	-331

Ղազախատան	32752	7984	24768	26756	2510	24246	26427	1734	24694
Գերմանիա	34473	42475	-8002	25628	47616	-21988	26847	33177	-6330
Իսպանիա	8477	20422	-11945	8860	16492	-7631	7534	11186	-3651
Ֆրանսիա	21535	21302	233	20651	23449	-2798	19917	25268	-5551
ԱՄԷ	27179	43511	-16333	32011	48291	-16280	23392	53989	-30597
ՉՃՀ	3672	82556	-78884	5598	85968	-80370	7108	82770	-75662
Թուրքիա	3260	22743	-19482	3398	29292	-25894	3799	31221	-27421
Այլ երկրներ	265686	245538	20148	280735	207550	73184	329130	235711	93420
Ընդամենը	2123556	902819	1220737	2302329	852151	1450178	2237468	862679	1374789

	2011			2010			2009		
	Ներկուց	Արտա հոսք	Չուտ ներկուց	Ներկուց	Արտա հոսք	Չուտ ներկուց	Ներկուց	Արտա հոսք	Չուտ ներկուց
ՌԻ	1364892	186441	1178451	1114114	172036	942078	949974	190074	759899
ԱՄՆ	138384	145332	-6949	124226	108425	16001	115233	113509	1724
Ուկրաինա	26790	25151	1640	20197	20724	-527	22597	14702	7895
Ղազախատան	23407	2274	21133	19845	3082	16763	22531	2111	20419
Գերմանիա	25601	27604	-2003	21175	23861	-2686	21366	21193	173
Իսպանիա	9891	10142	-252	8368	10834	-2466	9292	8462	830
Ֆրանսիա	18872	24773	-5901	17062	18774	-1711	12783	14825	-2042
ԱՄԷ	19141	57937	-38797	26198	55500	-29303	15702	74197	-58495
ՉՃՀ	3518	83256	-79738	2068	80011	-77943	1411	62428	-61017
Թուրքիա	6197	36078	-29881	2639	40547	-37909	3579	40176	-36597
Այլ երկրներ	323341	224558	98783	270964	197761	73203	401210	210692	190517
Ընդամենը	1960033	823547	1136486	1627056	731555	895500	1575678	752370	823308

	2008			2007			2006		
	Ներկուց	Արտա հոսք	Չուտ ներկուց	Ներկուց	Արտա հոսք	Չուտ ներկուց	Ներկուց	Արտա հոսք	Չուտ ներկուց
ՌԻ	1371066	122759	1248307	1078218	129126	949092	739419	107835	631564
ԱՄՆ	60958	32110	28848	76571	23764	52808	94491	13295	81196
Ուկրաինա	32314	10980	21334	14646	10770	3876	7770	6228	1542
Ղազախատան	19532	1027	18506						
Գերմանիա	13257	6287	6970	13210	7764	5446	10737	10068	669
Իսպանիա	11363	2830	8533						
Ֆրանսիա	9015	5283	3731	9659	4851	4808	6478	3581	2897
ԱՄԷ	11979	9921	2058	2812	13339	-10528	2551	10048	-7497
ՉՃՀ	587	7699	-7112						
Թուրքիա	2539	7864	-5325	2268	10338	-8070	1272	7846	-6573
Այլ երկրներ	102698	35479	67218	109713	56348	53364	82932	44444	38488
Ընդամենը	1635307	242240	1393067	1319479	281170	1058310	960926	208436	752490

Աղբյուրը. աղյուսակը կազմվել է ՀՀ կենտրոնական բանկի (<https://www.cba.am/am/SitePages/periodicals.aspx>) տվյալներով:

**Այդուսակ 22. ՀՀ բանկային համակարգի միջոցով ֆիզիկական անձանց
փոխանցումները (կուտակային) 2004-2011 թվականներին***

Տարիները	Ներհոսք	Արտահոսք	Զուտ ներհոսք	Ոչ ակտիվ- յին ներհոսք	Ոչ ակտիվ- յին արտա- հոսք	Ոչ ակտիվ- յին գուտ ներհոսք
2004 տարեկան	760,699	494,482	266,218	644,019	171,296	472,722
2005 տարեկան	965,187	613,210	352,871	752,786	189,793	563,109
2006 տարեկան	1,237,597	784,475	453,124	960,926	208,435	752,490
2007 տարեկան	1,742,206	1,010,688	731,515	1,319,479	261,169	1,058,310
2008 տարեկան	2,270,614	1,124,466	1,146,150	1,635,308	242,298	1,393,009
2009 տարեկան	1,575,708	752,370	823,337	1,124,118	194,884	929,171
2010 տարեկան	1,627,055	731,556	895,500	1,293,736	221,763	1,071,972
2011 տարեկան	1,960,033	823,547	1,136,486	1,546,959	284,602	1,282,357
Տոկոսային փոփոխությունը նախորդ տարվա նկատմամբ						
2004 տարեկան	-	-	-	-	-	-
2005 տարեկան	26.9	24.0	32.5	16.9	10.8	19.1
2006 տարեկան	28.2	27.9	28.4	27.6	9.8	33.6

92

2007 տարեկան	40.8	28.8	61.4	37.3	25.3	40.6
2008 տարեկան	30.3	11.3	56.7	23.9	-7.2	31.6
2009 տարեկան	-30.6	-33.1	-28.2	-31.3	-19.6	-33.3
2010 տարեկան	3.3	-2.8	8.8	15.1	13.8	15.4
2011 տարեկան	20.5	12.6	26.9	19.6	19.3	19.6

* Այդուսակը կազմված է ՀՀ կենտրոնական բանկի պաշտոնական կայքում (www.cba.am) տեղադրված տվյալների հիման վրա:

Աղյուսակ 23. Հրադավաններն ըստ տնտեսության ոլորտների,
միջին տարեկան, հազար մարդ

	Հրադավաններ, 1000 մարդ												
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ընդամենը	1372	1337	1298.2	1277.7	1264.9	1106.4	1107.6	1081.7	1097.8	1092.4	1101.5	1117.6	1089.4
Գյուղատնտեսական ոլորտ	564.2	565.5	560.4	564.6	567.9	498.8	507.0	505.2	507.6	504.5	506.9	493.5	496.5
Ոչ գյուղատնտեսական ոլորտ	808.0	771.8	737.8	713.1	697.0	607.6	600.6	576.5	590.2	587.9	594.6	624.1	592.9
որից՝													
Արդյունաբերություն	228.9	209.4	195.2	179.7	169.6	143.1	138.8	132.0	140.2	140.9	135.0	127.6	115.1
Հիմնարարություն	59.7	56.7	53.6	46.5	41.2	36.1	37.2	33.3	34.6	29.7	31.1	60.4	49.5
Ճարտար-թույլաներ	519.4	505.7	489.0	486.9	486.2	428.4	424.6	411.2	415.4	417.3	428.5	436.0	428.2
այդ թվում՝													
Տրանսպորտ և կապ	49.1	50.7	48.0	46.6	44.2	40.2	41.8	46.5	49.7	48.6	47.6	51.6	53.8

Ֆինանսական գործունեություն	4.7	4.5	6.3	7.1	6.7	5.2	5.0	5.6	6.1	6.6	8.9	10.6	11.0
Կրթություն	134.3	132.4	128.4	127.1	123.9	117.7	111.7	100.5	98.7	100.8	101.3	100.9	100.6
Առողջապահություն և սոցիալական ծառայություններ մատուցում	80.7	77.7	76.5	80.7	79.3	66.9	60.3	49.8	50.6	48.8	50.2	44.5	45.7
Այլ	250.6	240.4	229.7	225.4	232.1	198.4	205.8	208.8	210.3	212.5	220.6	228.3	217.2

Կազմվել և հաշվարկվել է՝ Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում 2005-2009, Կիճակագրական ժողովածու, եր., ՀՀ ԱՎՏ, 2010թ., էջ 24, Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում 1997-2003, Կիճակագրական ժողովածու, եր., ՀՀ ԱՎՏ, 2005թ., էջ 22-ի հիման վրա:

Աղյուսակ 24. Զբաղվածներն ըստ տնտեսության ոլորտների,
միջին տարեկան, %

	ընթացմանի նկատմամբ, %													
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Ընդամենը	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
Գյուղատնտեսական ոլորտ	41.1	42.3	43.2	44.2	44.9	45.1	45.8	46.7	46.2	46.2	46.0	44.2	45.6	
Ոչ գյուղատնտեսական ոլորտ	58.9	57.7	56.8	55.8	55.1	54.9	54.2	53.3	53.8	53.8	54.0	55.8	54.4	
որից՝														
Արդյունաբերություն	16.7	15.7	15.0	14.1	13.4	12.9	12.5	12.2	12.8	12.9	12.3	11.4	10.6	
Շինարարություն	4.4	4.2	4.1	3.6	3.3	3.3	3.4	3.1	3.2	2.7	2.8	5.4	4.5	
Ծառայություններ	37.9	37.8	37.7	38.1	38.4	38.7	38.3	38.0	37.8	38.2	38.9	39.0	39.3	
այդ թվում՝														
Տրանսպորտ և կապ	3.6	3.8	3.7	3.6	3.5	3.6	3.8	4.3	4.5	4.4	4.3	4.6	4.9	
Ֆինանսական գործունեություն	0.3	0.3	0.5	0.6	0.5	0.5	0.5	0.5	0.6	0.6	0.8	1.0	1.0	
Կրթություն	9.8	9.9	9.9	9.9	9.8	10.6	10.1	9.3	9.0	9.2	9.2	9.0	9.2	

Առողջապահություն և սոցիալական ծառայությունների մատուցում	5.9	5.8	5.9	6.3	6.3	6.0	5.4	4.6	4.6	4.6	4.6	4.0	4.2
Այլ	18.3	18.0	17.7	17.6	18.3	17.9	18.6	19.3	19.2	19.5	20.0	20.4	19.9

Կազմվել և հաշվարկվել է՝ Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում 2005-2009, Վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎՄ, 2010թ., էջ 24, Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում 1997-2003, Վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎՄ, 2005թ., էջ 22-ի հիման վրա:

Աղյուսակ 25. Զբաղվածներն ըստ զբաղվածության կարգավիճակի 2002–2009 թթ.

	Զբաղվածներ, 1000 մարդ		ընդամենի նկատմամբ, %		
	2002	2009	2002	2003	2009
Ընդամենը	1106.4	1089.4	100	100	100
այդ թվում՝					
վարձու աշխատողներ	553.6	526.6	50.0	48.9	48.3
ինքնազբաղվածներ, որից.					
	552.8	562.8	50.0	51.1	51.7
	566.5	547.5	51.2	49.8	49.0
	568.6	548.5	51.8	49.8	49.8
	533.5	558.9	48.2	50.2	49.8
	529.2	568.6	47.6	50.2	49.8
	515.2	566.5	46.4	50.2	49.8
	541.4	566.2	48.9	51.1	51.7
	1107.6	1107.6	100	100	100
	1071.7	1071.7	100	100	100
	1092.4	1092.4	100	100	100
	1101.5	1101.5	100	100	100
	1117.6	1117.6	100	100	100
	1089.4	1089.4	100	100	100

գյուղացիական տնտեսությունում զբաղվածներ

492.8
503.5
501.6
502.3
500.7
502.5
488.7
491.6
44.5
45.5
46.4
45.8
45.8
45.6
43.7
45.1

* Նախորդ տարիների համար ՀՀ ԱՎԾ-ի կողմից արդյունավետ թերված տվյալները՝ այս բաշխվածությամբ չեն հաշվարկվել:
 Կազմվել և հաշվարկվել է՝ Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում 2005–2009, Վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2010թ., էջ 30, Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում 2002–2005, Վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2006թ., էջ 33-ի հիսնակ վրա:

Աղյուսակ 26. Զբաղվածներն ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների և գաղղվածության կարգավիճակի

	Ընդամենը, 1000 մարդ		Վարձու աշխատող		Գործատու		Ինքնա- գաղղված		Այլ	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Ընդամենը	1183	1153	686.6	655.3	4.9	6.3	348	290.3	143.5	200.9
Գյուղատնտեսություն	445.3	454.8	18.8	17.9	0.1	0.2	289	241	137.3	195.7
Արդյունաբերություն	129.6	114.5	122.2	107.3	1.2	1.5	5.2	4.6	1	1.1
Էլեկտրաէներգիայի արտադրություն	105.1	82.4	98.5	70.9	0.2	1.4	6.1	9.5	0.3	0.6
Առևտուր, ավտոմեքանիկայի սնուցում, հյուրանոցներ և ռեստորաններ	121.2	110	82.8	82.3	2.5	2.4	32.2	22.2	3.7	3.1
Տրանսպորտ և կապ	61.9	64.5	55.5	58.9	0.5	0.1	5.6	5.5	0.3	...
Ֆինանսական գործունեություն, անշարժ գույքի հետ կապված գործառնություններ, վարձակալում և սպասարկումներին ծառայությունների մատուցում	29.5	22.5	28.6	21.8	0.3	0.4	0.7	0.4	...	...

Պետական կառավարում, կրթություն, առողջապահություն, սոցիալական անհատական ծառայությունների մատուցում	229.2	246	227	245.3	...	0	1.8	0.5	0.4	0.3
Այլ ծառայություններ	61.4	58.1	53.2	50.9	0.2	0.4	7.4	6.6	0.5	0.2

Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում 2005-2009, Վիճակագրական ժողովածու, Եր., ՀՀ ԱՎՃ, 2010թ., էջ 115:

Աղյուսակ 27. ՀՀ արտահանման և ներմուծման մծությունները և համեմատական առավելությունների գործակիցները 1997–2017 թվականներին

Տարիները	Արտահանում (մլրդ ԱՄՆ դոլար)	Ներմուծում (մլրդ ԱՄՆ դոլար)	ՀԱԳ
1997	0.232	0.892	-0.587
1998	0.220	0.902	-0.608
1999	0.231	0.811	-0.557
2000	0.300	0.884	-0.493
2001	0.341	0.877	-0.440
2002	0.505	0.987	-0.323
2003	0.686	1.279	-0.302
2004	0.723	1.351	-0.303
2005	0.974	1.802	-0.298
2006	0.985	2.192	-0.380
2007	1.152	3.268	-0.479

102

2008	1.057	4.426	-0.614
2009	0.710	3.321	-0.648
2010	1.041	3.748	-0.565
2011	1.334	4.145	-0.513
2012	1.380	4.261	-0.511
2013	1.478	4.385	-0.496
2014	1.547	4.424	-0.482
2015	1.485	3.239	-0.371
2016	1.791	3.273	-0.293

Կազմվել և հաշվարկվել է ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի տվյալներով:

103

Աղյուսակ 28. ՀՀ պետական պարտքի և ՀՆԱ-ի դինամիկան 1999–2010 թվականներին

Տարիները	Պետական պարտք		Արտաքին պետական պարտք		Ներքին պետական պարտք		Պետական պարտք /ՀՆԱ, %		Այր թվում		Այր թվում							
	դրամ (մլրդ)	ԱՄՆ դոլար (մլն)	դրամ (մլրդ)	ԱՄՆ դոլար (մլն)	դրամ (մլրդ)	ԱՄՆ դոլար (մլն)	դրամ (մլրդ)	ԱՄՆ դոլար (մլն)	Արտաքին պետական պարտք / ՀՆԱ, %	Ներքին պետական պարտք / ՀՆԱ, %	ԱՄՆ դոլարով	Արտաքին պետական պարտք / ՀՆԱ, %						
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	1999	2000	2001	2002	2003	2004
	487.3	930.3	456.1	870.8	31.2	59.5	49.35	46.19	3.16	50.41	47.19	3.23						
	504.4	913.5	474.6	859.5	29.8	54.0	48.91	46.02	2.89	47.79	44.96	2.82						
	545.2	970.4	508.8	905.6	36.4	64.8	46.37	43.27	3.10	45.81	42.75	3.06						
	640.6	1 095.3	599.8	1 025.5	40.8	69.8	47.02	44.02	3.00	46.09	43.15	2.94						
	664.4	1 173.9	621.3	1 097.7	43.1	76.2	40.89	38.24	2.65	41.82	39.10	2.71						
	621.1	1 278.5	574.7	1 182.9	46.4	95.5	32.55	30.12	2.43	35.74	33.07	2.67						
	546.2	1 213.3	494.9	1 099.2	51.3	114.1	24.35	22.06	2.29	24.76	22.43	2.33						
	508.9	1 400.1	438.2	1 205.6	70.7	194.5	19.16	16.50	2.66	21.93	18.88	3.05						
	516.2	1 696.9	440.8	1 448.9	75.4	247.9	16.40	14.00	2.40	18.43	15.74	2.69						
	584.6	1 906.0	483.7	1 577.1	100.9	328.9	16.03	13.26	2.77	15.99	13.23	2.76						
	1 379.3	3 795.0	1 199.0	3 299.0	180.3	496.0	39.40	34.23	4.72	38.59	34.05	4.54						
	1 379.3	3 795.0	1 199.0	3 299.0	180.3	496.0	39.40	34.23	5.10	40.52	35.21	5.32						

Կազմվել է Հայաստանի Հանրապետության պետական պարտքը, տարեկան հաշվառվություն 2008, եր., ՀՀ ֆինանսների նախարարություն, 2009, էջ 2-ի և ՀՀ ֆինանսների նախարարության տվյալներով:

Աղյուսակ 29. ՀՀ վճարային հաշվեկշիռի հիմնական ցուցանիշներին դինամիկան 1995–2013 թթ. մին ԱՄՆ դոլար

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Ընթացիկ հաշիվ	-218.4	-290.7	-306.54	-402.95	-306.94	-278.37	-199.56	-147.88	-189.44	-19.63	-51.71
Ապրանքներ	-403.0	-469.2	-559.48	-577.49	-473.97	-463.53	-420.22	-368.76	-434.08	-457.95	-587.93
Ծառայություններ	-23.7	-50.8	-62.80	-63.26	-62.03	-55.80	-17.78	-40.69	-68.34	-98.93	-119.96
Եկամուտներ	40.0	44.7	98.52	60.40	54.94	52.90	64.46	88.21	94.49	107.42	132.52
Ընթացիկ տրանսֆերտներ	168.3	184.6	217.2	177.4	174.1	188.06	173.99	173.35	218.48	429.84	523.66
Կապիտալ և ֆինանսական հաշիվ	207.2	277.2	298.3	399.3	294.5	261.34	189.04	152.73	190.85	25.20	47.91
Կապիտալ հաշիվ	8.1	13.4	10.88	9.74	12.55	28.31	30.12	68.06	89.94	41.34	73.25
Ֆինանսական հաշիվ	199.2	263.8	287.4	389.6	281.9	233.03	158.93	84.68	100.91	-16.14	-25.34
Պահուստային ակտիվներ	-74.7	-58.9	-71.0	-52.5	-20.6	-19.19	-19.64	-81.09	-47.26	-26.33	-162.09
Մաքուր փոխան և բացօթյալներ	11.1	13.5	8.3	3.6	12.5	17.03	10.51	-4.85	-1.40	-5.58	3.81

շարունակություն

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ընթացիկ հաշիվ	-117.13	-589.26	-1381.82	-1368.89	-1373.17	-1108.17	-1107.94	-1098.74
Ապրանքներ	-895.86	-1600.26	-2663.53	-2081.28	-2032.55	-2077.65	-2111.13	-2352.88
Ծառայություններ	-130.39	-212.54	-327.11	-268.12	-242.18	-312.11	-348.57	-112.06
Եկամուտներ	215.17	278.78	471.19	166.59	338.65	558.54	628.5	540.80
Ընթացիկ տրանսֆերտներ	693.95	944.76	1137.63	813.92	562.92	723.05	723.27	825.40
Կապիտալ և ֆինանսական հաշիվ	132.88	591.47	1369.29	1349.55	1355.67	1137.54	951.66	1024.54
Կապիտալ հաշիվ	86.38	142.76	148.88	89.10	107.91	96.24	108.03	76.97
Ֆինանսական հաշիվ	46.50	448.71	1220.41	1260.44	1247.75	1041.30	843.63	947.57
Պահուստային ակտիվներ	-366.02	-546.16	233.52	-600.28	111.48	-132.92	-48.26	470.60
Մաքուր սխալներ և բացթողումներ	-15.76	-2.21	12.53	19.34	17.50	-29.37	156.28	74.20

Աղբյուրը. Կազմվել է Հայաստանի Հանրապետության վճարային հաշվեկշիռ 2001–2005, եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2006, էջ 9, Հայաստանի Հանրապետության վճարային հաշվեկշիռ 2012, եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2012, էջ 9, Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական վիճակագրություն 2014թ. հունվար-փետրվարին, եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2014, էջ 91–99:

Աղյուսակ 30. Աղքատության հիմնական ցուցանիշների դինամիկան Հայաստանում 1998/99–2009 թթ.-ին ըստ հին մեթոդաբանության (տոկոսներով)

	Ընդամենը	Աղքատության մակարդակը				Աղքատության խորություն	Աղքատության սրություն
		Քաղաքային բնակավայր	ք. Երևան	Այլ քաղաքային բնակավայր			
				Գյուղական բնակավայր			
Ծայրահեղ աղքատներ							
98/99թ.	22.9	23.2	21.0	25.2	22.6	5.9	2.2
2001թ.	16.0	18.3	16.8	19.6	11.3	3.3	1.0
2002թ.	13.1	15.0	11.8	18.4	10.2	2.4	0.7
2003թ.	7.4	7.9	3.7	12.2	6.8	7.0	0.1
2004թ.	6.4	7.5	6.1	9.2	4.4	X	X
2005թ.	4.6	5.3	3.6	7.2	3.2	X	X
2006թ.	4.1	5.0	3.5	6.6	2.4	X	X
2007թ.	3.8	4.6	3.2	6.1	2.3	X	X
2008թ.	3.1	3.9	3.2	4.6	1.7	X	X
2009թ.	5.2	6.1	3.7	8.8	3.4	x	X
Աղքատներ							
98/99թ.	55.1	58.3	54.7	61.6	50.8	19.0	9.0
2001թ.	50.9	51.9	46.7	56.7	48.7	15.1	6.1
2002թ.	49.7	52.6	43.8	61.9	45.3	13.5	5.2

2003թ.	42.9	39.7	29.6	49.9	47.5	8.9	2.8
2004թ.	34.6	36.4	29.2	43.9	31.7	7.4	2.4
2005թ.	29.8	30.7	23.9	37.8	28.3	5.4	1.6
2006թ.	26.5	28.2	21.0	35.8	23.4	3.8	1.1
2007թ.	25.0	24.7	20.0	29.8	25.5	4.9	1.5
2008թ.	23.5	23.8	19.7	28.3	22.9	3.1	0.8
2009թ.	28.7	28.4	22.0	35.5	29.1	4.2	1.2

Աղբյուրը: Տնային տնտեսությունների կենսամակարդակի ամբողջացված հետազոտություն 2004-2009 թթ.
Նշում. ՀՀ ԱԿԵ-ի կողմից 2004-2008 թթ.-ին կիրառվող մեթոդաբանությունն ուներ հետևյալ առանձնահատկությունները: (i) հիմնված էր սպառման ազդեցատի ավելի ընդարձակ հաշվարկման վրա, բանի որ սպառման ազդեցատը, ի վրոմն ստանդարտ պարենային և ոչ պարենային բաղադրիչների, ներառում էր նաև երկարատև օգտագործման ապրանքների հաշվարկային արժեքը, այն է՝ տնային տնտեսության կողմից տնօրինվող երկարատև օգտագործման ապրանքներից ստացվող ծառայությունների արժեքը: (ii) սպառման ազդեցացված ցուցանիշը ճշգրտվել էր հաշվի առնելով չափահասների և երեխաների սպառման միջև առկա տարբերություններն, ինչպես նաև ճշգրտվել էր տնային տնտեսության ծախսերը՝ տնտեսության անդամների միջև հավասարապես բաշխման միջոցով: Այսպիսով, գնահատվել է մեկ չափահաս անձի հաշվով համարժեք սպառումը՝ մինչ 2004թ.-ը կիրառվող մեկ շնչի հաշվով սպառման գնահատման մոտեցման փոխարեն, և (iii) 2004թ.-ի ՏՏՎԱՀ արդյունքների հիման վրա ձևավորվեց նվազագույն պարենային գամբյուրը: 2004թ.-ի նվազագույն սպառողական գամբյուրը օգտագործվեց գնահատելու 2004թ.-ի ծայրահեղ (պարենային) արդեսաության գիծը, որը կիրառվեց հաջորդ չորս տարիների համար արդեսության մակարդակի գնահատման նպատակով և ճշգրտվեց միայն գնաճի մակարդակը հաշվի առնելով:

Աղյուսակ 31. Հայաստանի Հանրապետության բնակչության եկամուտների բաշխումն ըստ դեցիլային խմբերի, %

Դեցիլներ	Մեկ շնչի հաշվով դրամական եկամուտները										
	1996	1999	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
I. Ամենա-արքատ	0.3	0.4	1.5	1.7	1.8	1.6	1.6	2.0	1.9	1.9	1.9
II.	1.3	1.5	3.0	3.5	3.6	3.0	3.2	3.7	3.7	3.7	3.5
III.	2.3	2.5	3.4	4.3	4.9	4.2	4.5	5.0	4.9	5.0	4.8
IV.	3.3	3.5	5.1	5.5	5.7	5.5	5.8	6.3	6.3	6.2	6.3
V.	4.4	4.9	5.9	6.9	6.7	6.8	7.2	7.8	7.2	7.5	7.7
VI.	5.9	6.2	6.5	7.9	7.9	8.2	8.8	8.5	8.7	8.9	8.9
VII.	8.0	8.1	9.0	10.6	9.8	9.8	10.5	10.5	10.3	10.4	10.7
VIII.	11.3	10.7	10.6	12.7	12.7	12.3	13.0	12.5	12.4	12.3	13.1
IX.	17.4	16.0	15.6	16.2	15.3	16.3	17.0	15.8	15.7	16.7	16.0
X. Ամենա-հարուստ	45.8	46.2	39.4	30.7	31.6	32.3	28.4	27.9	28.9	27.4	27.1
Զիսիի գործակիցը	0.6021	0.593		-	-	-	-	-	-	-	-
միջինը դրամներով	9846	10662	11217	-	-	-	-	-	-	-	-

մեդիանան դրամներով	5000	5801	8087	-	-	-	-	-	-

Աղբյուր՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2002, էջ 93–94, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2006, էջ 95, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2007, էջ 92, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2010, էջ 109:

Աղյուսակ 32. Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ծախսերի բաշխումն ըստ ղեցիլային խմբերի, %

Ղեցիլներ	Մեկ շնչի հաշվով սպառողական ծախսերը											
	1996	1999	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Ամենաարքատ	I.	2.1	3	3.4	3.2	4.2	3.0	2.9	3.1	3.1	3.2	3.2
	II.	3.4	4	5.3	5.6	6.0	4.4	4.4	4.7	4.5	4.7	4.7
	III.	4.3	5	6.5	6.3	6.6	5.4	5.5	5.7	5.5	5.7	5.8
	IV.	5.2	6	7.2	7.4	7.7	6.4	6.4	6.6	6.4	6.7	6.7
	V.	6.2	7	7.8	8.5	8.3	7.4	7.3	7.5	7.4	7.8	7.8
	VI.	7.5	8	9.2	9.1	9.0	8.5	8.5	8.6	8.6	8.9	8.9
	VII.	9.1	10	10.3	10.5	10.1	9.8	9.9	10.0	9.9	10.2	10.3
	VIII.	11.5	12	11.0	12.2	11.7	11.8	11.8	11.8	11.9	12.2	12.1
	IX.	15.7	16	13.8	14.2	14.0	14.9	14.8	14.7	15.3	15.3	14.9
	X.	35.0	29	25.5	23.0	22.4	28.4	28.5	27.3	27.4	25.3	25.6
Ամենահարուստ												
Քիմիի գործակիցը	0.4436	0.372	0.344	-	-	-	-	-	-	-	-	
միջինը	14542	11406	11627	-	-	-	-	-	-	-	-	
դրամներով												
մեդիանան	9900	8830	9934	-	-	-	-	-	-	-	-	
դրամներով												

Աղբյուր՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2002, էջ 93–94, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2006, էջ 95, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2007, էջ 92, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2010, էջ 109:

Աղյուսակ 33. ՀՀ-ում դրամական եկամուտների դիմադրական ըստ տնային տնտեսությունների դրամական եկամուտների ղեցիլային խմբերի 2001 և 2009թ.-ին (մեկ շնչի հաշվով միջին ամսական, դրամով)

2001թ.	Ղեցիլային խմբեր ըստ դրամական եկամուտների									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Դրամական եկամուտները տնային տնտեսության մեկ շնչի հաշվով, միջին ամսական, դրամ	1465	3106	4385	5694	7295	9064	11484	15213	22492	56547
այդ թվում՝										
եկամուտներ աշխատանքից	381	1090	1759	3246	4466	5252	6950	9206	10536	14451
թոշակներ, նպաստներ, կրթաթոշակներ	853	1296	1649	975	1347	1450	1105	1290	1001	1089
եկամուտներ գյուղմթերքի վաճառքից	83	143	346	479	452	539	716	997	2794	15445
տրանսֆերտներ	49	183	190	213	341	711	1256	1800	5292	16186
որից՝										
- Հայաստանում ապրող բարեկամներից	33	110	4	128	172	306	307	420	982	1486
- Հայաստանից դուրս ապրող բարեկամներից	-	19	51	47	128	372	903	1166	4284	14671
այլ եկամուտներ	99	394	441	781	689	1112	1457	1920	2869	9376

112

աղյուսակ 33-ի շարունակությունը

2009թ.	Ղեցիլային խմբեր ըստ դրամական եկամուտների									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Դրամական եկամուտները տնային տնտեսության մեկ շնչի հաշվով, միջին ամսական, դրամ	5273	9877	13731	17660	21416	25337	30058	36482	45723	76508
այդ թվում՝										
եկամուտներ աշխատանքից	448	2465	5724	9460	11741	14966	19002	22770	30766	52328
թոշակներ, նպաստներ, կրթաթոշակներ	2714	4741	4579	4537	5480	6800	6342	6344	7246	7692
եկամուտներ գյուղմթերքի վաճառքից	765	878	1429	1213	1405	1387	953	2070	1734	4928
տրանսֆերտներ	315	489	1051	1133	1775	1442	2927	3614	4518	9584
որից՝										
- Հայաստանում ապրող բարեկամներից	98	118	243	249	315	173	421	311	568	1067
- Հայաստանից դուրս ապրող բարեկամներից	217	371	807	884	1457	1269	2506	3303	3951	8517
այլ եկամուտներ	1031	1304	948	1317	1015	742	834	1684	1459	1976

Աղբյուրը. SS-YU-C 2001-2009 թթ.

113

Աղյուսակ 34. Հայաստանում արքատության հաղթահարման դրամական արժեքը,
1998-2016 թվականներին

	1998-1999 թթ.		2004թ.		2009թ.		2011թ.		2016թ.	
	շառ ար- քատ	ար- քատ	շառ ար- քատ	ար- քատ	ծայ- րահեղ ար- քատ	ար- քատ	ծայ- րահեղ ար- քատ	ար- քատ	ծայրա- հեղ ար- քատ	ար- քատ
Աղքատների միջին սպառումը (դրամ, մեկ չափահասին համարժեք ամսական)	8799	12238	10340	15244	15682	23879	18619	28038	21072	34881
Աղքատության գիծ (դրամ, մեկ չափահասին համարժեք ամսական)	11210	17663	12467	19373	17483	30920	21306	36158	23313	40867
Աղքատներին պահանջ-վող լրացուցիչ սպառում (դրամ, ամսական)	2411	5425	2127	4129	1801	7041	2687	8120	2241	5986
Պակասորդը՝ արքատ-ների հասնող անհրա-ժեշտ լրացուցիչ սպառում արքատության գծի նկատմամբ, (տոկոսներով)	21.5	30.7	17.1	21.3	10.3	22.8	12.6	22.5	9.6	14.6

114

ՀՆԱ (վրդ. դրամ)	987.1	987.1	1896.4	1896.4	3102.8	3102.8	3776.4	3776.4	5079.9	5079.9
Անհրաժեշտ բյուջե (վրդ. դրամ)	19.4	116.7	5.2	54.4	2.5*	93.5*	3.9*	111.5*	1.4*	63.2*
Անհրաժեշտ բյուջեն դրպես տոկոս ՀՆԱ-ի նկատմամբ	2.0	11.8	0.3	2.9	0.1	3.0	0.1	3.0	0.03	1.2

Աղբյուրը. ՀՀ ԱՎԾ և ՏՏԿԱՀ 1998/99 և 2004թ., ՀՀ ԱՎԾ և ՏՏԿԱՀ 2009թ., ՀՀ ԱՎԾ և ՏՏԿԱՀ 2011թ., ՀՀ ԱՎԾ և ՏՏԿԱՀ 2016թ.:

* Հաշվարկվում է բազմապատկելով մշտական բնակչության միջին տարեկան թվաքանակն արքատության մակար-դակով և արքատներին պահանջվող լրացուցիչ տարեկան սպառման մեծությամբ:
Աղյուսակը կազմվել է՝ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և արքատությունը, եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2005թ., էջ 52, Հայաս-տանի սոցիալական պատկերը և արքատությունը, եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2010թ., էջ 43 և Հայաստանի սոցիալական պատկե-րը և արքատությունը, եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2017թ., էջ 50 տվյալներով:

Աղյուսակ 35. Բնակչության մեկ շնչի հաշվով ԱՄՆ դոլարով գնահատված ազգային հարստության և որա բաղադրիչների մեծությունները և կառուցվածքները Նախկին հորիզոնային Միության երկրներում (2014թ.-ի տվյալներով)

Երկիրը	Ընդամենը ազգային հարստություն	Արտարդված կապիտալ	Բնական կապիտալ	Մարդկային կապիտալ	Ձուտ արտադրան ապրիլներ	Բնակչության թվաքանակը
Հայաստան	52894	15451	12702	27329	-2588	3006154
Ադրբեջան	85341	20061	45935	11961	7384	9535079
Վրաստան	44327	20415	7344	21251	8.7	3727000
Էստոնիա	258903	91646	20093	155041	-10.6	1314545
Լատվիա	236906	113746	18738	113472	-9049	1993782
Լիտվա	169046	63254	12758	100081	-7047	2932367
Քեյլառա	99685	33388	21882	49004	-4588	9474511
	100.0	33.5	22.0	49.2	-4.6	

Ուկրաինա	56053	25171	13345	18952	-1414	45271947
	100.0	44.9	23.8	33.8	-2.5	
Մոլդովա	35380	14213	4898	17852	-1582	2909871
	100.0	40.2	13.8	50.5	-4.5	
Ռուսաստանի Դաշնություն	186715	48807	46921	90812	2175	143819666
	100.0	25.9	24.9	48.1	1.2	
Ղազախստան	180911	40150	66606	76617	-2461	17289224
	100.0	22.2	36.8	42.4	-1.4	
Ղրղզստան	24429	6159	12570	6729	-1029	5835500
	100.0	25.2	51.5	27.5	-4.2	
Տաջիկստան	42286	30397	7431	5015	-557	8295840
	100.0	71.9	17.6	11.9	-1.3	
Թուրքմենստան	146831	39740	59062	47510	519	5307188
	100.0	27.1	40.2	32.4	0.4	
Ընդամենը՝ 15 երկրները	1621707	562598	350285	741626	-32795	260712674
	100.0	34.7	21.6	45.7	-2.0	

Համարիչում՝ ԱՄՆ դոլար, հայտարարում՝ %-ով ընդհանուրի նկատմամբ:

Աղբյուրը՝ աղյուսակը կազմվել և հաշվարկվել է՝ The Changing Wealth of Nations 2018, Building a Sustainable Future, էջ 226-233 տվյալների հիման վրա:

Աղյուսակ 36. ՏՀԶԿ երկրների Ազգային հարատուություն/ՀՆԱ միջին մեծության հաշվարկ, 2014թ.

Երկրներ	ՀՆԱ (մին ԱՄՆ դոլար)	Մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ (ԱՄՆ դոլար)	Ազգային հարա- տություն (մին ԱՄՆ դոլար)	Մեկ շնչի հաշ- վով ազգային հարատուություն (ԱՄՆ դոլար)	Ազգային հարատու- թյուն/ՀՆԱ (տարի)	Մեկ շնչի հաշվով ազ- գային հարատու- թյուն/ՀՆԱ (տարի)
1	2	3	4	5	6 (4/2)	7 (5/3)
ԱՄՆ	17393103,0	54596,7	313575269,3	983280	18,0	18,0
Ավստրալիա	1461562,7	61219,2	24558302,6	1046785	16,8	17,1
Ավստրիա	441885,4	51306,7	5933114,7	694616	13,4	13,5
Քեյվիա	531075,9	47721,6	7255015,4	645969	13,7	13,5
Գերմանիա	3890606,9	47590	59041425,4	729064	15,2	15,3
Դանիա	352993,6	60563,6	4821395,6	854331	13,7	14,1
Էստոնիա	26224,6	19670,7	340339,6	258903	13,0	13,2
Թուրքիա	934167,8	10482,1	3565939,2	45998	3,8	4,4
Իռլանդիա	545172,4	53462	2896182,1	627256	5,3	11,7
Իսպանիա	17291,1	51261,9	270374,0	825857	15,6	16,1
Իսպանիա	1376910,8	30278,3	15918307,7	342470	11,6	11,3
Իտալիա	2151732,9	35823,2	25985290,5	427466	12,1	11,9
Իսրայել	308414,8	36991	-	-	-	-
Լեհաստան	545172,4	14378,6	5889234,1	154932	10,8	10,8
Լյուքսեմբուրգ	66327,3	111716,3	716876,6	1288607	10,8	11,5
Կանադա	1799268,7	50397,9	36134355,0	1016593	20,1	20,2

Կորեայի Հան- րապետություն	1411333,9	28100,7	21382379,0	424052	15,2	15,1
Հունաստան	237029,6	21653,1	2482653,2	227925	10,5	10,5
Հունգարիա	140118,1	13881,1	1633087,9	165519	11,7	11,9
Ճապոնիա	4850413,5	36331,7	72710109,0	571927	15,0	15,7
Մեքսիկա	1314390,3	10714,8	13851498,4	110471	10,5	10,3
Միացյալ Թագա- վորություն	3022827,8	45653,4	41849556,1	647694	13,8	14,2
Նիդերլանդներ	879635,1	51373	13363764,9	792396	15,2	15,4
Նոր Զելանդիա	200696,3	43837,3	-	-	-	-
Նորվեգիա	499338,5	97013,3	8588198,4	1671756	17,2	17,2
Շվեդիա	573817,7	58491,5	8592004,3	886129	15,0	15,1
Շվեյցարիա	709182,6	87475,5	12010758,2	1466757	16,9	16,8
Չեխիայի Հան- րապետություն	207818,3	19,563,3	-	-	-	-
Չիլի	260990,3	14477,1	4222412,1	237713	16,2	16,4
Դորտուգալիա	229629,8	22,130,5	2854602,6	274453	12,4	12,4
Սլովակիա	100948,2	18,454,0	1155315,6	213211	11,4	11,6
Սլովենիա	49904,9	24019,3	725355,1	351776	14,5	14,6
Ֆինլանդիա	272609,3	49496,7	3967362,5	726422	14,6	14,7
Ֆրանսիա	2849305,3	44536,1	42525263,2	641707	14,9	14,4
Հայաստանի Հանրապետու- թյուն	11609,5	3852	159007,5	52894	13,7	13,7

ԱՇՈՏ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

ՔՐԶԱՐՅԱՆԱԿԱՆ «ԱՃԻ»

ԱՌԱՍՊԵԼԸ

Մասն. խմբագիր՝ Վահագն Խաչատուրյան

Տեխն. խմբագիր՝ Արարատ Թովմասյան
Կազմը՝ Արաքսյա Մարգարյանի

«Անտարես» հրատարակչատուն
Երևան 0009, Մաշտոցի 50^ա/1
Հեռ.՝ +(374 10) 58 10 59, 56 15 26, 58 76 69
antares@antares.am
www.antares.am

33(47.935)

Վ-34

հշ

ԱՇՈՏ ԽԱՉԱՏՈՒՐԻ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

Տնօրենագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, «Քաղաքագիտական, իրավագիտական և տնօրենագիտական հետազոտությունների և կանխատեսումների» հասարակական կազմակերպության նախագահ

Ամսարես

9 789939 763279